

ВАЗОРАТИ МАОРИФ ВА ИЛМИ ҶУМҲУРИИ ТОҶИКИСТОН
МУАССИСАИ ДАВЛАТИИ ТАЪЛИМИИ
«ДОНИШГОҲИ ДАВЛАТИИ ХУЦАНД БА НОМИ АКАДЕМИК
БОБОҶОН ҒАФУРОВ»

ВБД: 811.111'22

ТКБ: 81.2 Англ. +81.2 Тоҷ.

И-14

Бо ҳуқуқи дастнавис

ИБРОГИМОВА МАШҲУРАХОН ТУРАҶОНОВНА

МАЙДОНИ ФУНКЦИОНАЛӢ-СЕМАНТИКИИ ЛОКАТИВӢ
ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ

ДИССЕРТАТСИЯ

барои дарёфти дараҷаи илмии

доктори фалсафа (PhD),

доктор аз рӯи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ

(6D021302 –Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ)

Роҳбари илмӣ:

номзади илмҳои филологӣ,
дотсент Нематуллоева М.Н.

ДУШАНБЕ – 2025

МУНДАРИЧА

ФЕҲРИСТИ ИХТИСОРАҲО	3
МУҚАДДИМА	4
ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ	10
БОБИ I. МАЙДОНИ ФУНКЦИОНАЛӢ-СЕМАНТИКИИ ЛОКАТИВӢ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ ВА МУАММОҲОИ ОН	16
1.1. Грамматикаи функционалӣ ҳамчун воситаи омӯзиши падидаҳои забонӣ.....	16
1.2. Таҳқиқи категорияи локативият аз нуқтаи назари майдони функционалӣ-семантикӣ.....	29
1.3. Сохтор ва таркиби майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.....	34
БОБИ II. СОХТОРИ МАЙДОНИ ХУРДИ ҶОЙГИРШАВӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ	45
2.1. Майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони англисӣ.....	45
2.2. Майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони тоҷикӣ.....	80
БОБИ III. МАЙДОНИ ХУРДИ ҶОЙИВАЗКУНӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОҶИКӢ	104
3.1. Майдони хурди ҷойивазкунӣ дар забони тоҷикӣ	104
3.2. Майдони хурди ҷойивазкунӣ дар забони англисӣ	124
ХУЛОСА	146
РӮЙҲАТИ АДАБИЁТ	151
НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ	171

Феҳристи ихтисораҳо

1. англ. – англисӣ
2. ВФ - воҳиди фразеологӣ
3. ГФ – Грамматикаи функционалӣ (сарфу наҳви вазифавӣ)
4. ғ. - ғайра
5. ДДХ – Донишгоҳи давлатии Хучанд
6. дис. ном. илм. филол.- диссертатсияи номзади илмҳои филологӣ
7. КОА– Комиссияи олии аттестатсионӣ
8. КФС – категорияи функционалӣ-семантикӣ
9. МДТ – Муассисаи давлатии таълимӣ
10. МФС – майдони функционалӣ-семантикӣ
11. МФСЛ – майдони функционалӣ-семантикии локативӣ
12. ҲК – ҳолати категория

Муқаддима

Мубрамии мавзуи таҳқиқот. Рисолаи мазкур ба омӯзиши муқоисавии самти функционалӣ-семантики (вазифавӣ-маъноӣ)-и локативӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ бахшида шудааст. Таҳқиқоти мазкур дар самти омӯзиши майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар илми забоншиносии муқоисавӣ иқдоми нахустин мебошад. Бояд қайд намуд, ки дар илми забоншиносӣ дар доираи омӯзиши муқоисавии забонҳо ба таҳлили функционалии ҳодисаҳои забонӣ таваччуҳи хосса зоҳир гардида бошад ҳам, омӯзиши майдонҳои функционалӣ-семантикӣ танҳо дар қарни XX оғоз гардидааст. Яъне, ҷанбаҳои мухталифи майдон, сохтори он, нишондиҳандаҳои марказ ва ҳудудҳои наздимарказӣ мавриди таҳқиқоти забоншиносон қарор гирифта бошанд ҳам, таҳқиқи муқоисавии майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ то имрӯз мавриди омӯзиши махсус қарор нагирифтааст, ки ин масъала муҳимияти мавзуи интихобшударо асоснок менамояд.

Роҳҳои баёни ифодаи майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забонҳои муқоисашаванда бо унсурҳои зиёди сарфиву наҳвӣ сураат мегирад. Дар низоми грамматикаи забонҳои мазкур майдони функционалӣ-семантикии локативӣ ҳамчун воситаи муҳимми дастурӣ дар ташаккули воҳидҳои гуногун ва конструкцияҳои мухталифи забон ба таври самаранок ширкат меварзанд ва яке аз аҳаммияти мавзуи таҳқиқоти мо ҳамин масъала низ маҳсуб мешавад.

Лозим ба ёдоварист, ки доираи назарияи майдон ба тамоюлҳои муносири забоншиносӣ мувофиқат мекунад, ки ин, бешак, бартарии назарияи мазкурро нисбат ба дигар назарияҳо нишон медиҳад.

Дарачаи таҳқиқи мавзуи илмӣ. Дар забоншиносии тоҷик қайҳост, ки воситаҳои забонии ифодакунандаи маъноӣ макон таваччуҳи муҳаққиқонро ба худ ҷалб кардаанд, аммо воситаҳои мазкур аз нигоҳи грамматикаи функционалӣ (минбаъд ГФ) ва майдони функционалӣ-семантикии локативӣ (минбаъд МФСЛ) мавриди таҳқиқот қарор нагирифтаанд. Ғайр аз ин, дар пажӯҳиши мазкур тасвири майдони функционалӣ-семантикии локативии

забони англисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ низ бори нахуст мавриди пажӯҳиш қарор гирифтааст.

Доир ба омӯзиши семантикаи майдон забоншиносони варзидаи ватанӣ ва хориҷӣ чанбаҳои мухталифи онро мавриди омӯзиш қарор додаанд. Нахуст В.Г. Адмони дар таҳқиқоти худ назарияи сохтори майдонро пешниҳод намудааст [5]. Дар тавсифи сохтори майдон аломати пурра ва комил дар маркази сохтор ва аломати нопурраи он дар музофот асосӣ мебошад. Мафҳуми сохтори майдони В.Г. Адмони ба маънои шаклҳои грамматикӣ паҳн мегардад. Забоншинос В.Г. Адмони оид ба мафҳуми «майдон» нисбат ба категорияи грамматикӣ сухан ронда, як қатор аломатҳои монандро қайд мекунад, ки алоқамандӣ ва гузариши мафҳуми мазкурро аз илми физика ба забоншиносӣ асоснок менамояд: «Мавҷудияти марказ ва музофот дар категорияи грамматикӣ, баҳамой ва амалкунии ҳамчояи музофотҳои майдон, дараҷаи мухталифи алоқамандии чӯзҳои майдон мебошад» [5, 18].

Дар забоншиносии рус А.В. Бондарко назарияи мазкурро мӯйшикофона мавриди таҳқиқот қарор додааст [37, 39, 40]. Мувофиқи ақидаи ӯ «унсурҳо (компонент)-и майдони функционалӣ-семантикиро воҳидҳо, гурӯҳҳо ва категорияҳои забонӣ, ки бо воситаҳои амиқи ифодаёбӣ ба ҳам алоқаманданд, ташкил медиҳанд» [39].

О.Я. Иванова низ ГФ ва мафҳуми майдони морфологиро ҳамчун зерсистемаи майдони функционалӣ-семантикӣ ба риштаи таҳқиқ қашида, изҳор доштааст, ки: «Ҳар як ҳиссаи нутқ воҳидҳоеро фаро мегирад, ки ҳамаи аломатҳои ҳамон як ҳиссаи нутқро пурра ифода мекунад ва дар марказ қарор мегиранд. Аммо, воҳидҳое, низ ҳастанд, ки дар баробари ба ҳамон ҳиссаи нутқ тааллуқ доштан, баъзан на ҳамаи аломатҳои онро таҷассум менамоянд. Аз ин рӯ, майдон таркибҳои марказӣ ва музофотиро дар бар мегирад ва аз рӯйи таркибаш яқин нест» [94, 18-26].

Забоншинос А.В. Бондарко низ ин ақидаро ҷонибдорӣ намуда, чунин қайд намудааст: «Маркази МФС он воҳидҳои забониеро, ки бештар барои

ифодаи категорияи семантикии мазкур серистеъмоланд, дар бар мегирад ва ба талаботҳои маркази пурра ҷавобгӯӣ аст» [39, 566].

Дар забоншиносии тоҷик таҳқиқоти махсусе, ки ба муаммои МФС ва хусусан, МФСЛ бахшида шудааст, пайдо накардем. Бо вучуди он воҳидҳои забонӣ, ки дар забоншиносии муосир ба таркиби МФСЛ дохил мешаванд, дар дастурҳои забони адабии муосири тоҷикӣ ва дар таҳқиқоти ба грамматикаи забони адабии тоҷикӣ бахшидашуда ба таври васеъ омӯхта шудаанд. Инчунин, дар забоншиносии тоҷик шуруъ аз солҳои 50-уми қарни XX як қатор забоншиносон масоили муносибатҳои макони дар асарҳои худ мавриди таҳқиқ қарор додаанд [79; 86; 87; 99; 129]. Сипас, масоили мазкур аз мадди назари забоншиносон то андозае дур монд.

Бояд гуфт, ки омӯзиши муқоисавӣ-типологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз солҳои 70-уми асри XX ибтидо гирифта, осори таҳқиқотии судманди муҳаққиқони ватанӣ ба монанди М.Г. Шаҳобова, М.Н. Азимова, М.Т. Ҷабораӣ, М.Б. Нағзибекова, Х. Шанбезода, П. Ҷамшедов, А. Мамадназаров, К.У. Усмонов, С.С. Ҷаматов ва дигарон ба рушди забоншиносии муқоисавии тоҷик саҳми назаррас гузоштанд.

Солҳои охир низ забоншиносии муқоисавии тоҷик рушд намуда, аз ҷумла, масоили майдони функционалӣ-семантикии мухталиф дар заминаи маводи забонҳои англисӣ ва немисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ мавриди таҳқиқ қарор гирифтааст [61; 115; 135; 139; 153]. Алҳол, оид ба хусусияти майдонҳои функционалӣ-семантикии таксис, модалият, темпоралӣ ва амсоли он аз назари забоншиносии муқоисавӣ як қатор таҳқиқотҳо анҷом дода шудаанд.

Таҳқиқоти Ф.Х. Носирова «Ҷузъҳои майдони функционалӣ-семантикии модалият дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» доир ба майдони функционалӣ-семантикии модалият ва ҷузъҳои таркибии он маълумоти мухтасар медиҳад [138].

Муаллифи таҳқиқоти мазкур модалиятро ба ду навъ: модалияти объективӣ ва субъективӣ тасниф мекунад. Мувофиқи ақидаи ӯ модалияти

объективӣ муносибати мундариҷаи гуфторро нисбат ба ҳақиқати воқеӣ ифода мекунад, модалияти субъективӣ бошад, муносибати гӯяндаро нисбат ба мундариҷаи гуфтор ифода менамояд. Ин ду ҷанбаи категорияи модалият мундариҷаи умумии онро ифода намуда, аз лиҳози ифодаи маънӣ басо муҳиманд. Ҳамзамон, қайд гардидааст, ки категорияи модалият дар ду забони муқоисашаванда тавассути воситаҳои грамматикӣ, луғавӣ ва луғавӣ-синтаксисӣ ифода мегардад [138, 12].

Таҳқиқоти У.А. Гадойбоева ба омӯзиши «Майдони функционалӣ-семантикии замон дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ» бахшида шуда, дар он воҳидҳои забонии ифодакунандаи замон ва қонуниятҳои амалишавии он дар забонҳои муқоисашаванда мавриди пажӯҳиш қарор гирифтаанд [61].

Дар забоншиносии муқоисавӣ сохтор ва таркиби майдонҳои функционалӣ-семантикии модалият, замон, таксис ва амсоли он муфассал таҳлилу таҳқиқ шудаанд. Роҷеъ ба майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забоншиносии тоҷик таҳқиқоти фарогир бахшида нашудааст, аммо воҳидҳои гуногунсатҳи забонии ифодакунандаи макон аз тарафи забоншиносони нуктасанҷ, амсоли Б. Ниёзмухаммадов, Д.Т. Тоҷиев, Н. Маъсумӣ, Ш. Рустамов, М. Исматуллоев, К. Усмонов, Н.И. Ғиёсов, С. Ҳалимов, М. Шукурова, Р. Ғаффоров, И. Исмоилов ва дигарон таҳқиқотҳои судманд таълиф гардидааст.

Яке аз пажӯҳишҳои муқоисавие, ки ифодаи самт ва замону ҳаракати пешояндҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисиро равшан мекунад, ин диссертатсияи муқоисавии муҳаққиқ Қ.М. Ашурмадов мебошад, ки дар шинохт ва таҳлили муқоисавии пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ҷойгоҳи намоён дорад [19].

Оид ба зарфи макон, ки он яке аз ҷузъҳои таркибии МФСЛ ба ҳисоб меравад, таҳқиқоти Х.Р. Куджов «Таҳлили функционалӣ-семантикии зарф дар забонҳои тоҷикӣ ва немисӣ» боиси диққат аст. Мувофиқи ақидаи ӯ таҳлили муносибатҳои маконӣ нишон медиҳад, ки чунин зарфҳои маъноӣ маконидошта ҷудо карда мешаванд: *ин ҷо – hier, он ҷо – dort, ба поён – nach*

oben, баланд – *in die Tiefe*; самти ҳаракат (*баргашт* – *zurück*), объекти дар ҳаракат буда (*наӱгирона* – *folgend*), ҷисми геометрӣ, ҳаҷм (*даруни* – *innen*, *беруни* – *draussen*), як навъи сатҳ, самт (*дар мобайн* – *in der Mitte*, *қад* - *қади* – *entlang*) ва ғайра.

Дар таҳқиқоти худ Х.Р. Куджов дар хусуси самт ва макони ҷойгиршавии ашё дар забони олмонӣ баҳс ба миён оварда чунин қайд менамояд, ки ҷолиби диққат аст: «Ҳама гуна макони муайян маъноӣ самтро ифода менамояд ва он дар навбати худ метавонад комил ё нисбӣ бошад. Дар ин маврид самти комил ин аст: Мисол: *дар хона* – *zu Hause*; *ба хона* – *nach Hause*; *дар рӯйи замин* – *zu Boden*» [115, 84-92]. Ин ҳолат дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ низ бо роҳҳои гуногун ифода меёбад.

Дар забоншиносии муқоисавӣ зарф ва баъзе аз хусусиятҳои ифодаи макон дар пажӯҳишҳои алоҳида матраҳ шудаанд. Масалан, Н. Аҳмедова таҳқиқоти илмиро бо номи «Хусусияти семантикӣ-грамматикӣ зарф дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (Семантико-грамматическая характеристика наречия в таджикском и английском языках)» таълиф намудааст. Мавсуф дар рисолаи хеш хусусиятҳои семантикиву грамматикӣ зарфҳои забонҳои тоҷикӣ ва англисиро ба таври умумӣ ба риштаи таҳқиқ қашидааст [18].

Дар диссертатсияи муқоисавӣ муҳаққиқ Н.А. Саидова доир ба ифодаи муносибатҳои маконӣ бо истифода аз зарфҳои гуногун дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ қайдҳои махсус оварда шудааст [150].

Робитаи таҳқиқот бо барномаҳо (лоихаҳо) ва мавзӯҳои илмӣ. Масъалаҳои баррасишавандаи таҳқиқоти мазкур дар асоси «Барномаи давлатии такмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то соли 2030» (Қарори Ҳукумати Ҷумҳурии Тоҷикистон аз 30.08.2019, №438) ба амал бароварда шудааст. Хулосаҳои дар натиҷаи таҳқиқот бадастомада метавонанд барои рушди минбаъдаи барномаҳои таълимӣ муассисаҳои таҳсилоти олӣ ва мавзӯҳои илмӣ бахшҳои гуногуни забоншиносӣ ва тарҷумашиносӣ саҳмгузор бошанд.

Мавзуи таҳқиқоти мавриди назар дар доираи корҳои илмӣ-таҳқиқоти кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисии Муассисаи давлатии таълимии «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» иҷро шудааст.

ТАВСИФИ УМУМИИ ТАҲҚИҚОТ

Мақсади таҳқиқоти мазкур таҳлил намудани майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забонҳои англисӣ ва муайян намудани хусусиятҳои изоморфӣ ва алломорфии онҳо дар забонҳои муқоисашаванда мебошад.

Ҳаллу фасли **вазифаҳои** зерин барои дастрасӣ ба ҳадафҳои дар пеш гузошташуда мусоидат хоҳад кард:

- омӯзиши муаммоҳои ифодаи майдон дар илми забоншиносии муосир;
- дарёфт ва муқоиса намудани воситаҳои гуногунсатҳи забонии ифодакунандаи маънои локативият дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ;
- тасвири сохтори майдони функционалӣ-семантикии локативӣ ва мушаххас намудани ҳудудҳои таркибии он дар ҳар ду забони муқоисашаванда;
- муайян намудани нишондиҳандаҳои таркибии майдони функционалӣ-семантикии локативӣ, мақоми онҳо дар таркиби майдон ва паҳншавии нишондиҳандаҳо дар дохили майдонҳои хурд дар забонҳои қиёсшаванда;
- инъикос намудани шабоҳату тафовути нишондиҳандаҳои майдонҳои хурди ҷойгиршавӣ ва ҷойивазкунӣ дар ҳар ду забони қиёсшаванда;
- баровардани ҳулосаҳои мушаххаси илмӣ дар асоси таҳқиқоти бадастоварда.

Объекти омӯзиши диссертатсияи мазкур ба таври муқоисавӣ ба риштаи таҳқиқ қашидани хусусияти майдони функционалӣ-семантикии локативӣ ва воҳидҳои гуногунсатҳи забонии ифодакунандаи маънои он дар забонҳои муқоисашаванда ба ҳисоб меравад.

Мавзӯи таҳқиқот. Дар асоси маводҳо аз адабиёти бадеии англисӣ ва тоҷикӣ ба таври муқоисавӣ таҳлил намудани хусусияти майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забонҳои муқоисашаванда мавзӯи таҳқиқот маҳсуб мегардад.

Барои таҳқиқи муваффақонаи мавзуи мазкур маводҳои фактологӣ аз адабиёти бадеӣ ва луғатҳои забонҳои англисӣ тоҷикӣ гирдоварӣ шуданд. Дар умум, 3642 адад баргҳои ифодакунандаи маъноӣ локативӣ аз асарҳои бадеӣ забонҳои тоҷикиву англисӣ ҷамъоварӣ намудем. Инчунин, мисолҳо аз асарҳои бадеӣ муаллифони алоҳидаи англисзабон бо тарҷумаашон оварда шудаанд, ки бевосита аз ҷониби муаллифи рисола тарҷума гардидаанд.

Бояд қайд намуд, ки дар таҳқиқи рисолаи мазкур забони англисӣ ба сифати забонмабаъ қарор гирифт, зеро мавзуи майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забони мазкур то андозае муфассалтар омӯхта шудааст.

Асосҳои назариявии таҳқиқот. Асосҳои назариявии таҳқиқоти илмӣ моро пажӯҳишҳои муҳаққиқони барҷастаи ватаниву хориҷӣ, аз ҷумла назарияи грамматикаи функционалии аз ҷониби забоншинос А.В. Бондарко пешниҳодшуда, инчунин консепсияҳои функционалӣ-грамматикӣ муҳаққиқони хориҷӣ ва ватанӣ амсоли Ю.В. Власова, В.Г. Гак, Е.В. Гулига, Б.А. Илиш, Е.И. Шенделс, О. Есперсен, В.С. Расторгуева, А. Смирнитский ва дигарон ташкил медиҳанд. Бартари таҳлили функционалӣ-семантикии қори диссертатсионӣ мо дар он зоҳир мегардад, ки тавассути он таҳқиқоти падидаҳои забонӣ на танҳо аз лиҳози сохтор, балки аз лиҳози семантика ва вазифа низ имконпазир мегардад. Инчунин, зимни таҳқиқот дастовардҳои муҳаққиқони тоҷик ба монанди Б. Ниёзмӯҳаммадов, Н. Маъсумӣ, Ш. Рустамов, П. Ҷамшедов, Н.И. Ғиёсов, С. Назарзода, О.Ҳ. Қосимов, С. Ҷаматов, М.Н. Азимова, Д.М. Искандарова, К. Усмонов, Х. Куджов ва дигаронро низ васеъ истифода намудем.

Сарчашмаҳои амалии таҳқиқот. Барои бомуваффақият анҷом додани таҳқиқоти мазкур маводҳо аз асарҳои нависандагони классикӣ ва муосири англисзабон Ҷ.К. Роулинг (J.K. Rowling) ва С. Мейер (S. Meyer), аз асарҳои нависандагони тоҷик С. Айнӣ ва С. Улуғзода, инчунин маводи луғатҳои мухталифро низ истифода намудем.

Навгони илми таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки бори нахуст майдони функционалӣ-семантикии локативӣ, яъне низоми воситаҳои гуногунсатҳи ифодаи маънои локативият дар заминаи маводи забонҳои англисӣ ба таври муқоиса мавриди омӯзиш қарор гирифта, сохтор ва ҷузъҳои таркибии майдони функционалӣ-семантикии локативии забони англисӣ дар муқоиса бо забони тоҷикӣ мавриди пажӯҳиши махсус қарор гирифта, ҷиҳатҳои умумӣ ва фарқкунандаи онҳо ошкор карда шудаанд.

Нуктаҳои асосие, ки ба ҳимоя пешниҳод мешаванд:

1. Таҳқиқи воситаҳои ифодаебии муносибатҳои фазоӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар ҷаҳорҷӯбаи майдони функционалӣ-семантикии локативӣ, ки ба самти ГФ шомил аст, ки он барои пажӯҳиши минбаъдаи масъалаҳои марбут ба МФС заминаи эътимодноки назариявӣ ва амалиро фароҳам меорад.

2. Муносибатҳои фазоии статикӣ ва динамикӣ шартҳои асосии ҷудокунии майдони функционалӣ-семантикии локативӣ ба ду майдони хурд буда, шартҳои мазкур бисёрмаркази будани майдони функционалӣ-семантикии локативиро исбот менамояд.

3. Майдони функционалӣ-семантикии локативӣ аз ду майдони хурд, яъне майдонҳои хурди ҷойгиршавӣ ва ҷойивазкунӣ ташкил ёфтааст. Нишондиҳандаҳои марказӣ ва музофотии майдонҳои хурд аз хусусияти муносибатҳои фазоӣ вобастагӣ дошта, ҳар як майдони хурд дорои марказ, худуди назди марказӣ ва музофот мебошад.

4. Майдонҳои хурд дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ нишондиҳандаҳои марказӣ ва музофотии худро дошта, бо воҳидҳои забонии гуногунсатҳ, ки барои амалишавии ифодаи маънои ҷойгиршавӣ ва ҷойивазкунӣ истифода мешаванд, муаррифӣ гардидаанд.

5. Ҷузъи таркибии майдонҳои хурд дар забонҳои муқоисашаванда воҳидҳои сатҳи синтаксисии забонро дар бар мегирад ва аз таркибҳои пешояндӣ-исмӣ бо феъл иборат аст. Дар ин гуна таркибҳо пешояндҳои

ифодакунандаи маънои ҷойгиршавӣ ва ҳаракат бо исм ва хусусияти динамикиву статикии феъл мақоми ҳалкунанда дорад.

6. Микдори нишондиҳандаҳои музофоти майдонҳои хурди ҷойгиршавӣ ва ҷойивазкунӣ дар забонҳои муқоисашаванда нобаробар ва гуногун буда, дар таркиби ҳудудҳои мазкур воҳидҳои сатҳи морфологӣ, синтаксисӣ ва воҳидҳои сатҳи фразеологӣ ба қор омадаанд.

7. Майдонҳои хурди ҷойгиршавӣ ва ҷойивазкунӣ дар забонҳои муқоисашаванда сохтори ягона дошта, тафовути асосӣ дар паҳншавии воҳидҳои забонӣ дар ҳудудҳои мухталифи майдонҳои хурд ба назар мерасад.

Аҳаммияти назарии диссертатсия аз он иборат аст, ки омӯзиш дар асоси таҳлили маводи воҳидҳои гуногунсатҳи забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ сурат гирифта, ҷойгиршавии майдон ва ифодаҳои марбут ба онро дар ду забони муқоисашаванда фаро мегирад. Ин муаммо дар забоншиносии тоҷик бори нахуст мавриди пажӯҳиши мушаххаси илмӣ қарор гирифта, натиҷаҳои назарии бадастомадаро метавон ҳамчун сарчашмаҳои бозътимод дар муайян намудани паҳлуҳои мухталифи майдони функционалӣ-семантикӣ дар забонҳои дигари муқоисашаванда истифода бурд.

Аҳаммияти амалии таҳқиқот дар он ифода меёбад, ки майдони функционалӣ-семантикӣ дар ифодаи вазифаи амиқи муоширатӣ хеле муҳим буда, он барои аз тарафи омӯзандагони забони англисӣ ба беҳтару хубтар дарк намудани воситаҳои забоние, ки ба муҳити муносибатҳои фазой тааллуқ доранд, мусоидат мекунад. Аз ин ҷиҳат, натиҷаҳои таҳқиқотро дар курсҳои махсуси ГФ, грамматикаи назариявӣ ва амалии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ, курсҳои назарии тарҷума ва типологияи муқоисавии забонҳо, ҳангоми навиштани рисолаҳои илмӣ аз рӯи ихтисоси марбут метавон васеъ истифода бурд.

Дарачаи эътимоднокии натиҷаҳои таҳқиқот. Дарачаи эътимоднокии қори таҳқиқотии мазкурро дақиқии маълумот, маводи кофии таҳқиқотӣ, қорқарди натиҷаҳои таҳқиқот, ҳаҷми интишорот ва гузаронидани таҳқиқоти илмӣ диссертатсионӣ собит менамоянд. Хулоса ва тавсияҳои додашуда дар

асоси таҳлили илмӣ натиҷаҳои таҳқиқоти назариявӣ ва муқоисавӣ пешниҳод шудаанд. Ҳамзамон, масъалаҳои муҳимми диссертатсия дар конференсияҳои илмиву амалии МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Ғафуров», дар семинарҳои илмӣ-методӣ ва илмӣ-назариявии кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисии факултети забонҳои хориҷии муассисаи таълимӣ номбурда арзёбӣ гардидаанд.

Асосҳои методологии таҳқиқот. Барои иҷро намудани ҳадафҳои пешгузошташуда дар пажӯҳиши мазкур усулҳои илмӣ-таҳқиқотии мухталиф ба кор рафтааст. Яъне, усулҳои асосии таҳқиқот усули мушоҳида, муқоиса, усули гипотетикӣ-дедуктивӣ, тасвир ва хулосабарорӣ мебошад.

Пойгоҳи асосии иттилоотӣ ва озмоиши таҳқиқот таълимгоҳҳои МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хуҷанд ба номи академик Бобочон Ғафуров», конференсияҳои донишгоҳӣ, вилоятӣ ва байналмилалӣ ба шумор меравад.

Марҳилаҳои таҳқиқот. Таҳқиқоти мазкур чор марҳиларо фаро мегирад:

1. Марҳилаи мутолиа ва гирдоварии маводи мавриди таҳқиқ аз адабиёти бадеӣ;
2. Ошноӣ бо таҳқиқоти олимони ватаниву хориҷӣ, дастабандии маводи гирдоварда ва таҳияи мундариҷа (нақша)-и кор;
3. Таълифи диссертатсия;
4. Натиҷагирӣ ва татбиқи он дар амал.

Мутобиқати диссертатсия бо шиносномаи ихтисоси илмӣ. Мазмун ва муҳтавои таҳқиқоти илмӣ мазкур барои дарёфт намудани дараҷаи илмӣ доктор (PhD) ба шиносномаи ихтисоси 6D021300 – Забоншиносӣ (6D021302 – Забоншиносии муқоисавӣ-таърихӣ, қиёсӣ ва муқоисавӣ) мувофиқат мекунад.

Саҳми шахсии докталаб дар таҳқиқот дар он аст, ки бори нахуст бо тақя ба маводи фаровони забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ майдони функционалӣ-семантикии локативӣ, сохтор ва унсурҳои таркибии он мавриди пажӯҳиши диссертатсионӣ қарор гирифта, хусусиятҳои шабеҳ ва фарқкунандаи онҳо

нишон дода шуда, дар асоси таҳлил хулосаҳои амиқи илмӣ бароварда шудааст. Маводи назариявӣ амалии ҷамъовардашуда барои ҳалли як зумра масъалаҳои мавҷудаи забоншиносии тоҷику англис саҳми назаррас мегузорад.

Тасвиб ва амалисозии натиҷаҳои диссертатсия. Бахшҳои асосии диссертатсия дар кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисии МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров» иҷро гардида, дар ҷаласаи кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисии факултети забонҳои хориҷӣ (аз 20-уми октябри соли 2025-ум, протоколи б/1) муҳокима ва барои Ҳимоя пешниҳод шудааст.

Мазмун ва мундариҷаи асосии таҳқиқот дар шакли маъруза дар конференсияҳои анъанавии байналмилалӣ ва ҷумҳуриявии илмӣ-назариявии ҳайати профессорону омӯзгорони МДТ-и «Донишгоҳи давлатии Хучанд ба номи академик Бобочон Ғафуров», инчунин дар семинарҳои илмӣ-назариявии кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ ва мақолаҳои муаллиф, ки дар маҷаллаҳои мухталифи илмӣ ба таърифи расидаанд, арзёбӣ шудаанд.

Интишороти аз рӯи мавзӯи диссертатсия. Аз рӯи маводи таҳқиқоти диссертатсионӣ ҳамагӣ 9 мақола, аз ҷумла, 4 мақола дар маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи КОА-и назди Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва 5 мақола дар маҷмуаҳои конференсияҳои байналмилалӣ ва ҷумҳуриявӣ минақавӣ нашр шудаанд.

Соҳтор ва ҳаҷми диссертатсия. Диссертатсия аз номгӯи ихтисораҳо, муқаддима, се боб, хулоса ва феҳристи адабиёт иборат буда, ҳаҷми умумии он 172 саҳифаи ҷопи компютери ташкил медиҳад.

БОБИ I. МАЙДОНИ ФУНКЦИОНАЛӢ-СЕМАНТИКИИ ЛОКАТИВӢ ДАР ЗАБОНШИНОСӢ ВА МУАММОҲОИ ОН

1.1. Грамматикаи функционалӣ ҳамчун воситаи омӯзиши падидаҳои забонӣ

Дар қарни XX дар илми забоншиносӣ шоҳаи нави ба миён меояд ва он «грамматикаи функционалӣ» номгузори мегардад. Ин бахши забоншиносӣ ба зудӣ диққати олимони хориҷиро ба худ ҷалб менамояд, зеро грамматикаи функционалӣ (минбаъд ГФ) назар ба грамматикаи анъанавӣ афзалият ва бартариҳои зиёдро дорад. ГФ шоҳаи махсуси забоншиносӣ буда, ба омӯзиш ва таҳқиқи категорияҳои универсалии забон асос ёфтааст. Яъне, ҳадафи ГФ омӯзиш ва инъикоси вазифаҳои (функсияҳои) воҳидҳои забонӣ ва қонуниятҳои амалигардии воҳидҳои мазкур дар алоқамандӣ бо ҷузъҳои гуногунсатҳи муҳити зист ба ҳисоб меравад.

Мувофиқи ақидаи А.В. Бондарко, ГФ ба равиши ягонагии ҷанбаҳои системавӣ-сохторӣ ва функционалии грамматика асос ёфтааст [38, 3]. Усули системавӣ-сохтории ГФ мавқеи ин фанро дар системаи умумии грамматика ҳамчун илм муайян ва мушаххас менамояд. Яъне, ГФ ба ҳеҷ ваҷҳ грамматикаи анъанавиро инкор накарда, як шоҳаи нави илмиро ташкил надодааст, балки ба ривҷу раванги ҷанбаи функционалии грамматика мусоидат намудааст. ГФ ҳамчун як самт ва равияи илми забоншиносӣ вазифаҳои худро соҳиб аст. ГФ ҷанбаи динамикии амалишавии воҳидҳои грамматикиро дар алоқамандӣ бо ҷузъҳои гуногунсатҳи забон, ки дар ифодакунии маъноӣ (семантикаӣ) гуфтор ширкат меварзанд, таҳлил менамояд. Хусусияти ГФ аз он иборат аст, ки он системаи воҳидҳои забониро на дар сатҳҳо ва ҷанбаҳои грамматика, яъне сатҳҳои морфологиву синтаксисӣ дар алоҳидагӣ, балки бо таъҷиб ба ягонагии функционалӣ-семантикии забон, ки ҷузъҳои гуногунсатҳро ба ҳам мепайвандад, дар асоси маъноӣ муайян тасвир мекунад. Маҳз ГФ имкон медиҳад, ки ҳамаи воҳидҳои забонӣ ба сатҳҳои гуногуни забон тааллуқдошта, дар ҳамҷоягӣ бо якдигар

дар асоси умумияти вазифаи маъноӣ (семантики)-ашон ба риштаи таҳқиқ
кашида шаванд.

Ҳангоми таҳлили маводи забонӣ дар ГФ гузаштан аз шакл ба маъно ё
худ аз восита ба вазифа асосӣ ҳисобида мешавад. Аз ин лиҳоз, объекти
омӯзиши ГФ на танҳо воҳидҳои хос грамматикӣ, инчунин воҳидҳои дигари
сатҳи забон, яъне қабати таркиби луғавӣ ва калимасозӣ низ маҳсуб
мешаванд.

Бино ба андешаи забоншинос Г. Томпсон вазифаҳои асосии
грамматикаи функционалӣ инҳоанд:

1. Истифодаи забон бо мақсади баён намудани таҷрибаи ҳаётии одамон
доир ба олами ҳастӣ;

2. Забон барои муошират бо одамон, барои таъсир расонидан ба
рафтори онҳо, барои изҳори ақидаи худ доир ба ин ё он чизи олам, барои
таъсир расонидан ва тағйир додани тасаввуроти одамони дигар истифода
мешавад;

3. Ҳангоми истифодабарии забон гуфтор дар мувофиқа бо ахбороти
дигарон ишора ва тағйир меёбад [202, 24]. Мувофиқи ақидаи М. Мэттиссен
ва К. Пэинтер ГФ ин воситаи омӯзиши грамматикаи анъанавӣ аз лиҳози тарзи
истифодашавии он мебошад. ГФ ба инкишофёбии системаи грамматикӣ чун
воситаи муоширатии одамон назар мекунад [195, 28].

Мусаллам аст, ки дар грамматикаи анъанавӣ 10 ҳиссаи нутқ мавҷуд аст,
ки инҳо: исм, сифат, феъл, зарф, шумора, ҷонишин, пешоянду пасоянд,
пайвандак, ҳиссаҷа ва нидо мебошанд. Ҳиссаҳои мазкури нутқ аз рӯйи
вазифаи худ ба зергурӯҳҳо дастабандӣ шудаанд. Дар ГФ низ ин тақсимот аз
байн намеравад. Илова бар ин, ГФ калимаҳои забонро ба чор гурӯҳи калон
ҷудо мекунад: а) гурӯҳи исмӣ; б) гурӯҳи феълӣ; в) гурӯҳи сифатӣ; г) гурӯҳи
пешояндӣ [М-4]. Инчунин, агар грамматикаи анъанавӣ сохтори ҷумларо аз
лиҳози мубтадо, хабар, муайянкунанда, пуркунанда ва ҳол таҳлил намояд,
пас ГФ онро тамоман ба таври дигар шарҳ медиҳад, ва инро дар ҷадвали
зерин тасвир менамоем (Нигаред ба ҷадвалҳои 1, 2):

Чадвали 1

Грамматикаи анъанавӣ							
His	Best	Friend	Wrote	This	book	In	America
Чонишин	Сифат	Исм	Феъл	Чонишин	Исм	Пешоянд	Исм
ГФ							
His best friend (Дӯсти беҳтарини ӯ) Гурӯҳи исмӣ (номинативӣ)			wrote this book (Ин китобро навишт) Гурӯҳи феълӣ			in America (Дар Амрико) Гурӯҳи пешояндӣ	

Чадвали 2

Грамматикаи анъанавӣ		
This bridge (Ин гузаргоҳ, пул)	was built (сохта шуда буд)	before the XIX th century (пеш аз асри XIX)
Мубтадо	Хабар	Ҳол
This bridge	was built	before the XIX th century
Тема	Рема	
ГФ		
This bridge (Ин пул)	was built (сохтан, сохта шудан)	before the XIX th century (пеш аз асри XIX)
Мақсад	Қараёни амал	Маврид, вазъият

Аз таҳлили чадвалҳои болоӣ бармеояд, ки ГФ хусусиятҳои ба худ хосро дорост. Барои ноил гардидан ба мақсадҳои муоширатӣ дар назди ГФ вазифаҳои тамоман дигар меистанд.

ГФ тарзи амалишавии забонро аз назари муносибатҳои функционалии қисматҳои забон меомӯзад. Ба ин тартиб, истилоҳи «функсия» аз он сабаб истифода бурда мешавад, ки он таҳлили категорияҳои грамматикиро аз ҷиҳати амалишавии воҳидҳои грамматикӣ ва аз лиҳози вазифаи муоширатишон дар назар дорад. Ҳангоми истифодабарии ягон барномаи компютерӣ, ба мо «меню» (номгӯӣ)-и функсияҳои ҳамон барнома пешниҳод мегардад, то ки мо зарурашро аз он интихоб намоем. Барои намуна чунин «таомнома»-и забонро мегирем:

Оҳанги ҷумла:

Саволӣ

Ҳикоягӣ

Амрӣ

Илтимос

Пешниҳод

Ҳангоми баёни ҷумла, бояд муайян намуд, ки онро дар кадом шакл баён менамоем, яъне дар шакли ҷумлаи ҳикоягӣ, саволӣ, амрӣ ва ғайра. Ҳангоми интихоби ҷумлаи саволӣ, мо вариантҳои зиёди оғоз намудани саволро дорем: чӣ тарз? how?, оё...?, do?, does? ва ғайраҳо. Ҳатто дар забони тоҷикӣ мо метавонем барои баёни ҷумлаи саволӣ ё ҳикоягӣ оҳанги муносибро интихоб намоем [М-4].

Интихоби мо тасодуфӣ нест, зеро мо бо сабабҳои муайян ин ё он шаклро интихоб менамоем ва ҳар як шакл вазифаи мушаххас дорад. Интихоби шакли грамматикӣ бо омилҳои гуногуни услубӣ ва сабабнокиву вазъият алоқамандӣ дорад. Яъне, ГФ категорияҳои грамматикиро дар алоқа бо вазифаи муоширатие, ки онҳо ифода мекунанд, меомӯзад. Ин вазифаҳо (функсияҳо) дар сатҳҳои гуногуни забон амалӣ мешаванд.

ГФ падидаҳои сарфу наҳвро вобаста ба вазифаи муоширатие, ки онҳо иҷро мекунанд, меомӯзад. Ин вазифаҳо вобаста ба сатҳҳои гуногуни сохтори забон амалӣ мегарданд ва онро метавон вобаста бо ҷузъҳои таркибие, ки воҳидҳои калонтарро ташкил медиҳанд, шабоҳат диҳем. Яъне, ин ҷо асоси

Дар ГФ чумла воҳиди калонтарин буда, он аз як ва ё зиёда гурӯҳҳо ташкил ёфтааст; ҳар як гурӯҳ дар навбати худ аз як ва ё зиёда калимаҳо иборат буда, ҳар як калима як ва ё зиёда морфемаҳоро фарогир буда, маҳз морфема воҳиди хурдтарини ГФ ба ҳисоб меравад.

Бино ба ақидаи А.В. Бондарко ГФ ҳамчун грамматикае тасвир меёбад, ки 1) ба таҳқиқи қонуниятҳои амалишавии воҳидҳои грамматикӣ дар амалкунии якҷоя бо ҷузъҳои гуногунсатҳи забонӣ, ки барои ифодаи маънои гуфтор иштирок мекунанд, равона шудааст; 2) имконияти таҳлилро на танҳо аз шакл ба мазмун (аз восита ба вазифа), балки аз мазмун ба шакл (аз вазифа ба восита) низ амалӣ мегардонад [37, 5].

Ҳамин тариқ, аз таҳлилу омӯзиши андешаҳои забоншиносон оид ба ГФ ва вазифаҳои он ба ҳулосае омадем, ки навъи мазкури грамматика системаи воситаҳои забониро бо назардошти вазифаҳои семантикии онҳо, ки дар нутқ амалӣ мешаванд, таҳлил менамояд. Таъкиди як нуқта муҳим аст, ки ГФ ба ҳеҷ ваҷҳ грамматикаи анъанавиро инкор накарда, онро то андозае пурраву саҳеҳ менамояд.

Хусусияти фарқкунандаи ГФ дар омӯзиши муттаҳида (якҷоя)-и ҳамаи воҳидҳои забонӣ зуҳур меёбад ва асоси онро категорияҳои семантикии грамматикӣ ва функцияҳо, яъне вазифаҳои семантикӣ, ки воҳидҳои забонии гуногунсатҳро ба ҳам муттаҳид месозанд, ташкил медиҳанд. Аз ин рӯ, таҳлили лингвистӣ омӯзиши муносибати ҷузъи сатҳҳои гуногуни забонро, ки дар асоси вазифаашон муттаҳид гаштаанд, мавриди омӯзиш қарор мегирад.

Нахуст бояд гуфт, ки аломати асосиву умумии ҳамаи забонҳо ин функцияи иҷтимоии онҳо, яъне таъмини муошират ва муносибати байни одамон дар ҷамъият мебошад. Арзи ҳастӣ намудани забон бидуни ҷамъият имконнопазир аст. Функцияи асосии забон ин функцияи муоширатӣ буда, бе забон ғайриинсон дар ҷамъият ғайриимкон аст. Бидуни забон таҷрибаву дониш, маданияти инсонро аз насл ба насл интиқол додан имконнопазир аст.

Инкишофёбии истилоҳи функция дар грамматика бо ҳудуди васеи муаммои вазифаҳои забон алоқаманд аст. Ин падида дар пажӯҳиши

забоншиносон Г. Томпсон [202], Н.Ю. Шведова [175] ва дигарон мушоҳида намудан мумкин аст. Ҳар як вазифаи мушаххаси ин ё он воҳиди забон ба системаи нисбатан васеи вазифаҳои забон ва нутқ ворид гардида, аз он вобастагӣ дорад.

Дар ин пажӯҳиш таҳлили функсияҳое, ки дар чараёни нутқ амалӣ мегарданд, пайгирӣ шудааст. Дар ин ҳолат мо вазифаҳои маъноӣ ва сохтори воҳидҳои забониро дар назар дорем. Вазифаҳои семантикӣ ҷузъҳои дорои маъно бударо, ки бо ҳақиқати берунизабонӣ муносибат доранд, дар бар мегиранд. Функсияҳои сохторӣ ҳамчун низоми муайяни сохтори ҷузъҳои забон хизмат мекунанд.

Вазифаҳо (функсияҳо)-и сохторӣ гарчанде ки аз маъно ҳолӣ ҳастанд, бо он алоқаи ғайримустақим доранд, зеро онҳо ба муносибати воҳидҳои маънодор шомиланд. Аз ҷумла, дар забони тоҷикӣ низ мувофиқати хабар бо мубтадо вобаста аз шахсу шумора ва замон алоқаи амалро бо иҷрокунандаи амал нишон медиҳад.

Функсияҳои семантикӣ бо функсияҳои прагматикӣ дар таносуби нисбатан мураккаб ҳастанд. Функсияҳои прагматикӣ чун ҷанбаи махсуси функсияҳои семантикӣ фаҳмида мешаванд, ки ифодаи муносибати мундариҷаи воҳидҳои забонӣ ва гуфторро дар умум ба иштирокчиёни чараёни нутқ ифода менамоянд. Масалан: ҷанбаи прагматикии функсияи семантикии водоркунӣ дар шаклҳои *рав*, *бирав*, *равед*, *раванд*, *раветон* амалӣ мегардад.

Функсияҳо бо маъноӣ воҳидҳои забонӣ низ алоқамандӣ доранд: омӯзиши вазифаи ин ё он шакл таҳлили пурраи маъноии онро дар бар мегирад. Дар баробари ин, функсияҳо ба маъно шабоҳат надоранд ва дар алоқамандии объектҳои системаноки забон ва муҳити атрофи онҳо амалӣ мегарданд [153, 17]. Шарҳи лингвистии моҳияти муҳит бо анъанаи дурударози омӯзиши воҳидҳои забонӣ дар муҳити гуногуни он омода гардидааст [38, 5-6].

Ҳамин тариқ, моҳияти функсия дар грамматика аз омӯзиши вазифаи ин ё он воҳиди забонӣ иборат аст.

Забоншиносони муосир омӯзиши муаммои инъикосёбии ҳақиқати воқеиро дар забон танҳо бо таъя ба тасвири расмии сохтори забон, бе алоқамандии сохторҳои дохилие, ки асоси ҳама гуна забонро ташкил медиҳанд ба категорияҳои универсалии тафаккури инсонӣ вобастаанд, имконнопазир мешуморанд [109, 67].

Муносибатҳои амиқ бо ҳамбастагии қонуниятҳои дохилии забон чун муносибатҳои концептуалӣ асоси расмии ташкили забон фаҳмида мешаванд. Ин ҷо алоқаҳои гуногунсатҳ амсоли муносибатҳои маърифатшиносӣ дар забон, муносибатҳои концептуалӣ, ки паҳлуҳои маъноии қонуниятҳои дохилии забон ва муносибатҳои амиқи забонро ташкил медиҳанд, дарёфт мегарданд [109, 65].

Тавре ки дар боло қайд намудем, асоси назариявии таҳқиқоти моро андешаҳои забоншиносии рус А.В. Бондарко оид ба ГФ ташкил медиҳад ва мувофиқи он ГФ илмест, ки мақсадаш «омӯзиш ва тасвир намудани вазифаҳои воҳидҳои сохтори забон ва қонуниятҳои амалишавии он дар ҳамбастагӣ бо ҷузъҳои гуногунсатҳи забон» мебошад [37, 5]. Мувофиқи назарияи мазкури А.В. Бондарко ГФ аз принсипи ягонагии грамматикӣ – ягонагии ҷанбаҳои сохтор ва вазифаҳои он, ҷузъҳои системавӣ-забонӣ ва нутқӣ бармеояд. Асоси системавӣ-забониро сохтори воҳидҳои грамматикӣ, категорияҳо ва гурӯҳҳои зиёди грамматикӣ, алоқамандии онҳо бо луғат ташкил медиҳад. Инчунин он қонуниятҳои амалишавӣ ва истифодашавии воситаҳои забониро, ки дар ҷараёни фаъолияти тафаккурӣ-нутқӣ амалӣ мегарданд, фаро мегирад.

ГФ воҳидҳои гуногунсатҳи забонро, ки дар асоси умумияти вазифаи семантикиашон муттаҳид гаштаанд, таҳқиқ менамояд. Он қисмати шакли умумии амалиёти забон мебошад.

Назарияи функционалӣ-системавӣ таҳқиқи падидаи забониро аз лиҳози сохтор, семантика ва вазифаашон имконнопазир мегардонад. Мувофиқи

маълумоти бадастомада аввалин маротиба назарияи майдон дар забоншиносии олмон пайдо гардидаст. Асосгузори ин концепсия К. Хейзе ва Й. Трир ба ҳисоб мераванд. Баъдан ин назария дар забоншиносии Аврупо ва Русия паҳн гаштааст.

Солҳои охир назарияи майдон ҳамчун як бахши ояндадор дар забоншиносии муосир ба ҳисоб меравад. Дар ин бора шумораи зиёди таҳқиқотхое, ки ба ҷанбаҳои умумӣ ва мушаххаси ин назария бахшида шудаанд, шаҳодат медиҳанд. Ҳамаи ин аз он гувоҳӣ медиҳад, ки он ба равияҳои муосири тафаккури забоншиносӣ, ки ба ҷанбаи семантикии забон тавачҷуҳи хоса доранд, мувофиқ аст. Назарияи майдон, пеш аз ҳама тавачҷуҳ ба семантикаро тақозо мекунад, ки ин бахшҳо бо ҳам тавъаманд.

Таҳқиқи семантикаи функционалӣ ҳамчун система то андозае ба омӯзиши гурӯҳи алоҳидаи калимаҳо алоқамандӣ дорад. Мақом ва табиати гурӯҳҳои зерин ба таври мухталиф муайян карда мешуд. Забоншиносон майдонро бо номҳои гуногун ишора кардаанд. Е.В. Гулига ва Е.И. Шенделс «майдони грамматикӣ-луғавӣ» [72, 7]. В.Г. Адмони бошад, дар тадқиқоти худ назарияи сохтори майдонро пешниҳод намудааст. Дар тавсифи сохтори майдон ӯ аломати пурраро дар маркази сохтор ва аломати нопурраро дар музофот ҷойгир намудааст. Мафҳуми сохтори майдонии В.Г. Адмони ба маънои шаклҳои грамматикӣ паҳн мегардад. Оид ба мафҳуми «майдон» нисбат ба категорияи грамматикӣ сухан ронда, В.Г. Адмони як қатор аломатҳои монандро қайд мекунад, ки қабулшавии мафҳуми аз илми физика ба забоншиносӣ иқтибосгаштаро асоснок менамояд: «Мавҷудияти марказ ва музофот дар категорияи грамматикӣ, баҳамой ва амалкунии ҳамҷояи музофотҳои майдон, дараҷаи мухталифи алоқамандии ҷузҳои майдон мебошад» [5, 77-78].

Забоншиносии рус А.В. Бондарко назарияи мазкурро ба таври бояду шояд тадқиқ намуда, аз ҷумла таъкид кардааст, ки «унсурҳои МФС-ро воҳидҳо, гурӯҳҳо ва категорияҳои забонӣ, ки бо воситаҳои муайяни ифодаёбӣ ба ҳам алоқаманданд, ташкил медиҳанд» [37, 21-24].

О.Я. Иванова низ ГФ ва мафҳуми майдони морфологиро ҳамчун зерсистемаи майдони функционалӣ-семантикӣ мавриди пажухиш қарор додааст. Дар ин маврид ӯ чунин андешаронӣ мекунад: «Ҳар як ҳиссаи нутқ воҳидҳоеро дорост, ки ҳамаи аломатҳои ҳамон як ҳиссаи нутқро пурра фарогир буда, ин марказ – ядрои майдон мебошад. Аммо воҳидҳо, низ ҳастанд, ки бо вучуди ба ҳамон ҳиссаи нутқ тааллуқ доштан, на ҳамаи аломатҳои онро таҷассум менамоянд. Майдон аз ин рӯ, вобаста аз ифодакунии пурра ва нопурраи маъноии воҳидҳо нишондиҳандаҳои марказӣ ва музофотиро дар бар гирифта, аз рӯйи таркибаш якранг нест» [94, 19].

А.В. Бондарко низ ин ақидаро тақвият дода чунин қайд намудааст: «Маркази МФС он воҳиди забониеро, ки бештар барои ифодаи категорияи семантикии мазкур серистеъмол аст, дар бар мегирад» [39, 566].

Майдони функционалӣ-семантикӣ дар забоншиносӣ ягонагист, ки ҳам ифодаи тарзи баён ва ҳам мазмунро дар бар мегирад. Мафҳуми майдони функционалӣ-семантикӣ бо мафҳуми фазо алоқамандии зич дорад. Дар фазо вазифа ва сохт (конфигуратсия)-и қисмҳои марказӣ ва музофоти майдон аниқ гардида, ҳудуди бо майдонҳои дигар наздик шудан муайян карда мешавад. МФС якҷоягии падидаҳои ба ҳам алоқаманд мебошад, ки яке аз онҳо дар маркази фазо ҷойгир шуда, боқимондаи онҳо дар атрофи он гурӯҳбандӣ шудаанд ва аз рӯйи аломатҳои гуногуни маъноӣ ва расмӣ дар музофот қарор мегиранд [4, 11].

А.В. Бондарко МФС-ро таҳқиқ намуда, тасвири сохтори майдонро чунин нишон медиҳад:

1. Майдони якмаркази (моносентрӣ, яъне пурра ӯ устувор марказонидашуда), аз як маркази пурқувват иборат аст, ки одатан бо як категорияи грамматикӣ ифода меёбад.

2. Майдони бисёрмаркази (полисентрӣ, суғ ё кам марказонидашуда), ки маркази устувор надорад ва метавонад аз ду майдони хурд иборат бошад [37, 61-62].

Марказ ва музофоти МФС маҷмуи хусусиятҳои зеринро дор
мебошанд:

1) аломатҳои асосии маъноӣ (семантикӣ), ки хусусияти маркази МФС-
ро амиқ ифода мекунад (марказ) ва дигар аломатҳои, ки музофоти онро
ифода мекунад (музофот);

2) ҷамъшавии алоқаҳо, сустшавии алоқаи байни онҳо дар музофот;

3) таҳассуснокии зиёди воситаи забонӣ ва ё системаи ин гуна воситаҳо
барои амалишавии вазифаҳои мушаххаси семантикӣ дар марказ ва дараҷаи
нисбатан сусти таҳассуснокӣ дар музофот;

4) мунтазамнокии амалишавии воситаи забонӣ ва ё гурӯҳи воситаҳои
забонии мазкур дар марказ ва номунтазамӣ ва ё дараҷаи нисбатан сусти
мунтазамӣ, истеъмолашавии нисбатан кам дар музофот.

Асоси ҳама гуна майдон категорияи семантикӣ мебошад, ки воситаҳои
гуногуни забониро муттаҳид сохта, худ асоси алоқамандии онҳо мегардад
[37, 23].

Дар таҳқиқ ва омӯзиши сохти грамматикӣ забон категорияҳои
грамматикиро истифода мебаранд. Забоншиноси тоҷик Н.И. Гиёсов дар
китоби «Муқаддимаи забоншиносӣ» чунин таърифи истилоҳи категорияи
грамматикиро пешниҳод мекунад: «Категорияи грамматикӣ гуфта, ягонагии
маъноӣ грамматикӣ ва шаклҳои грамматикиро мефаҳманд. Бо ибораи дигар,
категорияи грамматикӣ механизмҳои грамматика аст, зеро категорияи
грамматикӣ ин ягонагии мазмуни грамматикӣ ба таври реалӣ дар забон
вучуд дошта ва воситаҳои реалии ифодаи ин маъност. Моҳияти категорияи
грамматикиро мазмуни он ташкил мекунад» [74, 172].

Мувофиқи ақидаи А.А. Реформатский бошад, категорияи грамматикӣ
ин маҷмуи ҷузъҳои забоние мебошад, ки аз лиҳози маъноӣ грамматикӣ
муттаҳид гардидаанд. Онҳо дар алоқамандӣ маъноӣ муайяни забониро ифода
мекунад [143].

Сохтори грамматикӣ ҳар як забон тавассути гуруҳбандӣ ба
категорияҳои асосии грамматикӣ таҳқиқ мегардад. Ҳар як забон шумораи

муайяни чунин категорияхоро дорост ва онҳо ба гурӯҳҳои луғавӣ-грамматикии мухталиф мансубанд. Категорияи грамматикӣ ягонагии шакли грамматикӣ ва маъноӣ грамматикиро соҳиб аст, яъне он маъно ва шакли грамматикиро муттаҳид месозад. Д. Буранов маъно ва шакли грамматикиро чунин маънидод кардааст: «Зери истилоҳи маъноӣ грамматикӣ маъноӣ умумиву номуайяни муносибат фаҳмида мешавад, ки ҳақиқати объективиро инъикос менамояд. Шакли грамматикӣ бошад, маҷмуи усулҳои ифодаёбии маъноӣ грамматикиро дар назар дорад» [48, 84].

Категорияи функционалӣ-семантикӣ (минбаъд **КФС**) бо тасвиркунии гуногунсатҳи системаи забони алоҳида алоқамандӣ дорад. КФС аз ҷониби забоншинос А.В. Бондарко таҳқиқ гардида, ӯ дар ҷудокунии категорияҳои забонӣ «умумияти қисмии вазифаҳои маъноӣ ҷузъҳои забони ҳамҷояамалкунанда (мавҷудияти инварианти семантикӣ дар ҳама гуна вариантҳо)»-ро ҳатмӣ мешуморад [37, 17]. Инчунин, А.В. Бондарко ишора менамояд, ки категория системаи гуногуннавьӣ воситаҳои забоние мебошад, ки барои амалишавии вазифаҳои семантикӣ якҷоя амал намуда метавонад [35, 8]. Шарти асосии ҷудокунии КФС умумияти вазифаи семантикии ҷузъҳои забони гуногунсатҳ, инчунин мавҷудияти инварианти семантикӣ дар аломатҳои маъноӣ гуногунӣ ин ҷузъҳо ба ҳисоб меравад. КФС ҳангоми ҳамҷоя амал намудани воситаҳои ифодакунии онҳо ба назар мерасад ва аз ҷузъҳои гуногунсатҳи забонӣ иборат буда, онҳоро ҳамчун категорияҳои «маҷмуӣ» таҳқиқ менамоянд.

Ҳама гуна гуфтор барои ифодакунии ягон маъноӣ муайян баён гардидааст. Аммо, тасаввуроти забони маъноҳои мушаххас бо категорияҳои семантикии аниқ ифода карда мешаванд, ки онҳо дар ин ё он шакли грамматикӣ ё луғавӣ ифода меёбанд. Ҳамин тариқ, ҷумлаи «Мо бояд пагоҳ баргардем» чунин категорияҳои маъноиро дар бар мегирад: модалият, мувофиқати замонӣ (мувофиқгардонии амал ба замони оянда), аспектuali (худудӣ), муносибати шахсӣ дар ҳамҷоягӣ бо субъективӣ ва маконгирӣ. Аз

ин бармеояд, ки системаи парадигматикии забони МФС бо категорияҳои номбаршуда робитаи ногустастанӣ дорад.

Барои коркарди назарияи майдон А.В. Бондарко истилоҳеро ворид менамояд, ки он на танҳо ба ҳастӣ (онтология)-и забон, балки ба ҳастии нутқ низ мувофиқат намуда, ба амалишавии ҷузъҳои майдони мазкур дар нутқ нигаронида шудааст. Ин гуна мафҳум, ки майдонро дар якҷоягӣ бо системаи забон дар системаи нутқ, бо майдон дар муносибат бо вазъи гуфтор алоқаманд менамояд, мафҳуми ҳолати категория мебошад [37, 99].

Мафҳуми ҳолати категория (минбаъд ХК) бо мабдаи сохтори майдонӣ алоқамандии зич дорад. ХК амалишавии ҷузъҳои семантикии дар нутқ мавҷударо бо унсурҳои системавӣ - категорияҳои семантикии дар асоси МФС-и ҷойгиршуда алоқаманд менамояд. Дар баробари ин, ХК яке аз мафҳумҳои мебошад, ки ба таҳлили системаи нутқ дар алоқаи ногустастании он бо системаи забон раван карда шудааст. Чанбаи мушаххаси нутқии семантикаи гуфтор бо чанбаи системавӣ-забонӣ ва системавӣ-категориалӣ алоқамандӣ дорад [40, 338].

Метавон се зинаи асосии таҳлили МФС ва ХК-ро ҷудо намуд:

1) сохтори майдони мазкур дар системаи забон, муайян намудани ҷузъҳои майдон, яъне воситаҳои забонӣ ва гурӯҳҳои онҳо, ки бо майдон алоқамандӣ доранд;

2) тасвир намудани категорияи семантикӣ, ки дар маркази МФС ҷойгир аст. Дар ин маврид категорияи семантикӣ бояд дар ҳамҷоягии воситаҳои грамматикӣ ва луғавии ифодаёбии он дар забони мазкур шарҳ дода шавад;

3) таҳлил намудани навъҳои асосии ҳолатҳои категориалие, ки бо майдони тадқиқшаванда алоқамандӣ дорад.

Ҳамин тавр, дар тасвиркунии МФС-и локативӣ мо ба таҳлили бисёрсистемавии майдонҳои функционалӣ-семантикӣ таъя менамоем, ки он ба омӯзиши ягонаи ҷузъҳои гуногунсатҳ ва гуногунчинсро дар бар мегирад, равона гардидааст. Умумияти вазифаҳои семантикӣ, ки ба категорияҳои семантикии муайян асос ёфтаанд (маконири, темпоралӣ ва монанди инҳо)

барои омӯзиши воҳидҳои гуногунсатҳ, синфҳо ва категорияҳо асос мегарданд.

1.2. Таҳқиқи категорияи локативият аз нуқтаи назари майдони функционалӣ-семантикӣ

Мусаллам аст, ки забон чун система аз унсурҳои гуногун иборат аст ва ин унсурҳои забонӣ бо ҳамдигар дар алоқаи зич қарор доранд. Ин ҷо бояд дар хотир дошт, ки вазифаи ҳамаи забонҳо барои иҷрои як мақсад нигаронида шуда бошад ҳам, ҷузъҳои таркибии онҳо ба таври гуногун амал мекунанд. Барои амалишавии як вазифаи забон дар ҳама забонҳо хусусияти хоси амалишавии вазифаи мазкур мавҷуд буда, он тавассути воҳидҳои гуногуни забонӣ амалӣ мегардад.

Луғати ифодакунандаи маъноӣ фазо ва ашё ба майдони функционалӣ-семантикии васеъ мутахҳид мегардад. Ин ҷо ягонагии категорияи морфологӣ ва воситаҳои ғайриморфологии ифодаи маъноӣ мазкур фаҳмида мешавад. Худи мафҳуми майдон падидаи бисёрҷанба буда, яке аз хусусияти асосии сохтори он яклухтии майдони функционалӣ-семантикӣ мебошад. МФС ба сифати системаи забон дорои сохтори мураккаб буда, унсурҳои он тавассути муносибатҳои парадигматикӣ ба ҳам алоқаманд мегарданд. Дар грамматика ҳангоми омӯзиши МФС ба принсипи системанокии таҳлили забонӣ таъҷибнамоёнанд.

Зимни омӯзиши МФСЛ фаҳмиши фазо ва вақт дар забоншиносӣ басо муҳим мебошад, зеро фазо ва вақт ҷузъи ҷудонопазири ҳастӣ ба шумор мераванд. Дар фаҳмиши фазо як маъноӣ муайян вучуд дорад ва он дар навбати худ, метавонад вобаста аз мундариҷааш тағйир ёбад. Фазо падидаи басо мураккабест, ки дар он самтҳои мухталифи воқеияти реалӣ, дарки субъективии он аз тарафи инсон, хусусиятҳои мухталифи предметҳои инъикоси худро ёфтаанд. Яъне, фазо – воқеияти ҳастӣ мебошад, ки аз тарафи инсон дарк гардида, ӯ худро бидуни он тасаввур карда наметавонад.

Дар чараёни омӯзиши фазо ва ҳатто фазои ҷисми худ инсон моҳияти калимаҳои муҳиммеро ба монанди масофа, дарозӣ, бар, баландӣ, аз боло, аз поён, аз тарафи чап, аз тарафи рост, дароз, кӯтоҳ, дур, наздик ва ҳоказо ба пуррагӣ дарк менамояд.

Ҳангоми омӯзиш ва таҳқиқи фазо инсон на танҳо ашёҳои дар он мавҷудбударо номгузорӣ менамояд, балки онҳоро ба соҳаи шахсии худ ворид месозад, яъне ба он маъно мебахшад. Фазо бо мавҷудияти ҳама гуна ҷузъҳои ҳастӣ алоқамандии ногустанӣ дорад, зеро ҳама гуна ҳастӣ соҳиби нуқтаи фазоии худ мебошад, яъне дар фазо ҷойгир гаштааст.

Аз нуқтаи назари илми муосир, фазо ин ҳақиқати объективист, ки дорои ҳаҷм ва давомнокӣ мебошад. Он яке аз асосҳои ҳастӣ, шакли мавҷудияти материя мебошад, ки макони ҷойгиршавӣ ва давомнокии предметҳоро нисбат ба ҳамдигар инъикос менамояд.

Забоншиносон тасаввуроти забонии падидаи фазоро таҳқиқ намуда, хусусияти махсуси дарккунӣ ва инъикоси фазоро дар фаъолияти фикриву забонии инсон қайд мекунанд. Муаррифии забонии падидаҳо дар инъикоси басо мураккаби он ба шуури инсон асос ёфта, дарки рузмарраву илмии мафҳуми мазкурро ба ҳам мепайвандад. Ҳамзамон, воситаҳои забонии ифодакунандаи мафҳуми фазо басо мухталифанд. Дар забонҳои гуногун воситаҳои гуногуни ифодаи муносибатҳои фазоӣ мавҷуданд. Дар ҳар ду забони қиёсшаванда дар ифодаи категорияи мазкур мақоми пешоянд назаррас аст.

Гузашта аз ин, дар тафаккури инсон намудҳои мухталифи фазо, ба монанди фазои ҳақиқӣ, фазои ҷисмонӣ, фазои ҷуғрофӣ, фазои геометрӣ, фазои кайҳонӣ, фазои абстрактӣ, фазои нисбӣ, фазои иҷтимоӣ ва амсоли он омезиш ёфтаанд.

Тасвири шифоҳии фазо берун аз мафҳуми илмӣ, инчунин мафҳумҳои стандартӣ – ҳастӣ ва ё мафҳуми содаи фазоро ифода мекунад. Ин мафҳуми одии фазо аз мафҳуми илмӣ ва асотирии фазо ба кулӣ фарқ карда, дар баробари ин, дорои як қатор хусусиятҳои умумӣ мебошад. Умумият байни

хама гуна тасаввурот доир ба фазо алокаи ногустани фазо бо объектҳои гуногуни материалӣ, ки фазоро фаро гирифтаанд ба ҳисоб меравад. Тасвири фазо, новобаста аз он ки ин тасвири табиат ва ё бино аст, ба амал меояд. Аслан башуморгирии объектҳои дар он мавҷудбуда бо ишора намудани нуқтаи ҷойгиршавӣ ва ё самти ҳаракати як объект нисбат ба объекти дигар ҳисоб карда мешавад. Ҳамин тариқ, фазои рӯзмарра ин фазои аз лиҳози объектӣ пуррагардида мебошад.

Ҳамин тариқ, фаҳмиши фазо дар илми забоншиносӣ сохтори басо мураккаб дорад. Муҳаққиқ Қ. Лич воҳидҳои зеринро дар таркиби фазо ҷудо мекунад: ҷой, давомнокӣ, наздикӣ, уфуқӣ / амудӣ, ҳаракат, намудҳои ҳаракат, ҳолати ҷойгиршавӣ ва амсоли он [194, 50].

Категорияи локативият ва ё худ мувофиқати фазоӣ категорияест, ки гуфторро бо вазъият, аниқтараш бо ҷойи амалишавии ҳодиса мувофиқат мекунад. Мисол: Дар хонаатон каси мегурехтагӣ нест [210, 125].

Мо категорияи локативиятро ба сифати як навъи муносибати семантикӣ мефаҳмем, ки дар он шакли муайяни муносибати мутақобилаи ашёву ҳодисаҳои олами ҳақиқӣ, аниқтараш муносибати фазоӣ амалӣ мегардад ва он яке аз ҷузъҳои ҳолат, нишона, нуқтаи сарҳисоб, макон барои дигар ҷузъи вазъият мебошад. Категорияи локативият, инчунин, ҷанбаи функционалии муносибати мутақобилаи байни луғат ва грамматикаро нишон медиҳад, ки луғат аз рӯйи фарроҳиву ҳаҷми маъно вобаста аз мубрамии вазифааш муайян мегардад.

Ба андешаи О.Б. Воронкова «Ин навъи муносибати семантикӣ тавсифи хусусияти нисбии амал (дар маънои васеъаш) ба ҳисоб меравад». Яъне, на ҳама маъноӣ фазоӣ макон ба амал равона шудааст [58, 11]. Таркиби луғавии ифодакунандаи маъноӣ фазоӣ майдони васеи семантикиро ташкил медиҳад. Нишондиҳандаҳои луғавии майдони локативӣ вобаста аз ҳаҷм ва фароҳии маъноӣ худ ҷудо карда мешаванд. Майдони локативӣ дорои сохтори мурағабӣ худ буда, он ҳудуди зоҳиршавии муносибатҳои фазоӣ ва

чудокунии функционалӣ-семантикии луғати ифодакунандаи маъноӣ фазоиро ба кишрӯҳо дар назар дорад [1, 10].

Хусусияти ифодаёбии забони муносибатҳои фазоӣ дар он аст, ки дар сохтори грамматикӣ забони англисӣ ягон шакли махсуси ифодакунии категорияи мазкур мавҷуд нест, ки он мустақилона ва пурра маъноӣ муносибатҳои фазоиро ифода карда тавонад. Дар ин ҳолат воситаҳои гуногуни забонӣ, яъне воситаҳои сатҳи синтаксисӣ, фразеологӣ ва морфологӣ муҳим ба ҳисоб мераванд.

Тавре ки дар боло қайд карда будем, мафҳуми локативият (мақонгирӣ) дар фаҳмиши мо ин на танҳо категорияи семантикӣ, балки КФС мебошад, ки дар ифодаи он воҳидҳои гуногунсатҳи забон иштирок мекунанд ва дар маркази МФС ҷойгир шудаанд.

Омӯзиши муносибатҳои фазоӣ дар ҳамчоягӣ бо воситаҳои ифодаёбии он ба сифати МФС имкон медиҳад, ки дар асоси принципи функционалӣ далелҳои забони аз ҷиҳати сохт ва сатҳи ҷойгиршавӣ гуногун дар системаи ягона ҷамъ оварда, мавриди омӯзиш қарор гиранд. Дар ин хусус мо ақидаи Ю.Н. Власоваро дастгирӣ менамоем, ки чунин менависад: «Тарҳи функционалӣ-семантикӣ забонро ҳамчун як система, ки аз якҷанд зерсистемаҳои аз рӯйи вазифаҳои умумии семантикӣ сарҷамъ шудаанд, тасвир менамояд ва дар баробари ин, майдонҳои функционалӣ-семантикӣ яке аз ин зерсистемаҳо ба ҳисоб мераванд»[54, 73].

Гуфтан ҷоиз аст, ки ҳамаи предметҳои ҳастии объективӣ дар муносибатҳои қарор доранд ва муносибатҳои мазкур фазои онҳоро ба ҳамдигар алоқаманд мекунад. Муносибатҳои фазоӣ мавҷуд будани ду ва ё зиёда объектҳои дар назар дорад. Дар назарияи ГФ барои объекти дуҷум истилоҳи «локализатор» қабул карда шудааст [64, 8]. Аммо, ин ҷо бояд қайд намуд, ки дар таҳқиқотҳои забоншиносони дигар он ба таври мухталиф номгузорӣ гардидааст: локум [29, 69-87] ва нуқтаи истинод (ориентир)-ӣ [10, 152-162].

Фазо дар забоншиносӣ ва равоншиносии фазоӣ бештар дар чаҳорчӯбаи тазоди фаҳмиши фазоӣ омӯхта мешавад. Усули зерини тасаввурот барои аниқу пурра тасвир намудани бузургии фазо кӯмак мерасонад, яъне ин имкон медиҳад, ки ҳолати мухталифи объекти муҳити зист ба маҷмуи интиҳои воҳидҳои ибтидоӣ, ки дар ҳамчояшавии мухталиф барои тасвири забони ҳолати ашё истифода шуда метавонанд, оварда шаванд.

Забоншиноси рус В.Г. Гак тазоди асосиро дар муносибатҳои фазоӣ тазоди ҷойгиршавӣ ва ҷойивазкунӣ (яъне, ҳаракат дар фазо) мешуморад ва ибтидо, давомёбӣ ва интиҳои ҷараёно ба сифати зинаҳои асосӣ ишора мекунад [64, 20]. Ибтидо ва интиҳои муносибатҳои фазоӣ хусусияти ҷараёни динамикиро (ҷойивазкуниро) соҳиб буда, давомёбии муносибатҳои мазкур бошад, ҷараёни статикиро (ҷойгиршавиро) менамояд.

Дар баробари ин, семантика – маъноӣ феъл, ки маркази муоширати ҷумла аст, дар муайянсозии муносибатҳои фазоӣ ва аниқсозии хусусияти ҷараёни динамикӣ ё статикӣ низ шартӣ асосӣ мебошад. Маҳз маъноӣ феъл имкон медиҳад, ки байни муносибатҳои фазоӣ хусусияти статикӣ дошта ва муносибатҳои фазоӣ хусусияти динамикӣ дошта ҳудуди муайян гузошта шавад.

Феълҳои, ки бо ифода намудани маъноӣ тайкунии ҳудуди ягон фазо алоқамандӣ доранд, ба гурӯҳи феълҳои ҷойивазкунӣ шомил ҳастанд. Аммо, агар ҳаракати субъект аз ҳудуди ягон фазоӣ аниқ берун набарояд, пас он нисбат ба локализатор ҳамон як мавқеъро ишғол менамояд. Аз ин сабаб, мо ҷараёни мазкурро ҳамчун ҷойгиршавӣ (статика) таҳқиқ менамоем.

Лозим ба ёдоварист, ки дар забони тоҷикӣ фарқ байни ҷараёнҳои номбурда то андозае бо ифодаи маъноӣ пешоянд алоқамандӣ дорад. Дар забони англисӣ бошад, фарқи ҷараёнҳои номбурдаро маъноӣ гуфтор пурра менамояд.

Дар илм ҳаракат ин тағйирдиҳии ҳолати ҷисм дар фазо, яъне ҳаракати комил – ҳаракат нисбати ягон нуқта фаҳмида мешавад. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» истилоҳи *ҳаракат* чунин шарҳ дода шудааст: «...

Ҳаракати вазъӣ ҳаракате, ки дар натиҷаи он вазъияти ҷисм тағйир меёбад ...» [207]. Ҳама гуна ҳаракат бо категорияҳои асосии ҳастӣ – материя, замон, фазо алоқамандӣ дорад. Ҳаракат ба оромӣ муқобил гузошта шудааст. Ҳама гуна ҳаракат дар забон танҳо тавассути хусусиятҳои фазоӣ тасвир карда мешавад.

Вобаста аз хусусияти мазмун, ҷойивазкунӣ, яъне ҳаракат дар фазо ду навъ мешавад:

- а) наздикшавӣ (оғози ҷараёни ҷойгиршавӣ);
- б) дуршавӣ (интиҳои ҷараёни ҷойгиршавӣ).

1.3. Сохтор ва таркиби майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

Шумораи забонҳои ҷаҳон зиёд аст ва дар баробари ин ҳар як забон умумият ва фарқи зиёд дорад. Умумият ва фарқи забонҳо дар вазифа, дар сохтор, дар алоқа ва дар таърихи онҳо ба назар мерасад. Яъне, забон – падидаи ягонаи умуминсонӣ буда, аз ҳамин сабаб бо қонуниятҳои инкишофёбии барояш хос фарқ мекунад.

Омӯзиши системавии падидаҳои забон дар таҳқиқи типологӣ-муқоисавии забонҳо инъикоси худро ёфтааст. Яъне, тавассути таҳқиқи типологӣ-муқоисавии забонҳо ҳодисаҳои умумӣ ва ба якҷанд забонҳо хосбуда муайян карда мешаванд. Омӯзиш ва таҳқиқи типологӣ-муқоисавии забонҳо бояд мақсаднок ба роҳ монда шавад, ки ин аз як тараф барои дарёфти қонуниятҳои умумиву фардии забон, ва аз тарафи дигар барои дарёфти хусусиятҳои типологиву фардӣ, ки ҳангоми таҳлили сатҳҳои гуногуни забон дарёфт мегарданд, басо муҳим аст.

Забоншиноси рус В.Д. Аракин чунин мешуморад, ки моҳияти усули муқоисавии таҳқиқи забонҳо аз дарёфт ва муайян намудани падидаҳои хоси як қатор забонҳо иборат мебошад. Падидаҳои забонӣ новобаста аз ба як оилаи забонҳо маҳсуб будан вазифаҳои ба ҳам шабеҳ доранд ва ин имкон медиҳад, ки на танҳо далелҳои падидаҳои номбурда аён гарданд, балки

мақоми ишғолкардаи онҳо дар дохили микросистемаи худ муайян гардад [11, 60-61].

В.Н. Яртсева бошад, бар он ақида аст, ки ҳангоми муқоисаи забонҳо ҳамаи далелҳоро якбора ба ҳам муқоиса кардан имконнопазир аст, зеро хусусияти ҳар як паҳлуи забон диққати алоҳидаро талаб мекунад. Аз ин ҷо бармеояд, ки ба эътибор гирифтани хусусияти сохтори сатҳҳои забон ва муайян намудани заминае, ки дар асоси он муқоисаи забонҳо амалӣ мегардад, басо муҳим аст [182, 10].

Ҳамин тариқ, майдони функционалӣ-семантикӣ истилоҳи ГФ буда, он тарзи баён ва тарзи мазмунро дар бар гирифта, ягонагии дутарафаро ташкил медиҳад, сохтори майдонӣ дорад ва аз марказ ва музофот иборат аст. МФС локативӣ (дар оянда МФСЛ) ягонагии функционалист, ки тавассути якҷоя амалкунии воҳидҳои забонии гуногунсатҳи ифодакунандаи маъноӣ локативӣ ташкил шудааст.

Ҳангоми таҳлил намудани МФСЛ ду ҷанбаро ба эътибор гирифтани зарур аст: ҷанбаи мушаххаси забонӣ (воситаи забонии барои ифодакунии тасаввуроти фазоӣ макон дар ҳамон як забон мавҷуд аст) ва ҷанбаи универсалӣ-мафҳумӣ (категорияи ҳаёлии муносибати фазоӣ). Аз ин сабаб, МФСЛ-ро аз як тараф чун гурӯҳи воситаҳои забонӣ, ки дар асоси маъно бо ҳамдигар алоқамандӣ доранд, дидан мумкин аст. Аз тарафи дигар, онро чун худуди маъноие, ки воситаҳои ифодаи якҷанд забонро фаро мегирад низ омӯхтан лозим аст.

Воҳидҳои забоние, ки муносибатҳои фазоиро муаррифӣ менамоянд, гуногун буда, майдони васеи маъноӣ (семантикӣ)-ро ташкил медиҳанд. Воситаҳои ифодаёбии майдони мазкур вобаста аз муҳимияти вазифашон ва аз лиҳози маъноӣ худ мухталифанд. МФСЛ дорои сохтори мушаххас буда, дар он самти ифодаёбии муносибатҳои фазоӣ ва ҷудошавии воҳидҳои забонӣ вобаста ба вазифа ва маъно барои ифодакунии муносибатҳои фазоӣ нақши муҳим мебозанд. Чаҳор гурӯҳи воситаҳои ифодаёбии муносибатҳои фазоиро, ки ба сатҳҳои гуногуни забон шомиланд, муайян намудаем ва ин ҷо мо ба

гурӯхбандии М.В. Всеволодова, ки барои забони русӣ пешниҳод гаштааст, така менамоем [59, 24]:

Гурӯҳи якум: Воситаҳои луғавӣ:

1) Номҳои махсус, ки маъноҳои мазкурро ифода мекунанд – калимаҳои асосӣ: фазо, макон, тараф, музофот, марказ, мобайн ва ғайра;

2) номгӯи ашёҳои фазоӣ: дарозӣ, васеъгӣ, бар, баландӣ, чуқурӣ, майдон, ҳаҷм ва ғайра;

3) номгӯии ченаки воҳидҳои фазоӣ:

а) ченаки уфуқӣ: метр, сантиметр ва монанди ин;

б) воҳидҳои майдон, ҳаҷм ва амсоли он: гектар, литр ва ғайра;

4) феълҳои маконгирӣ: ҷойгир будан, истодан ва монанди ин;

5) сифатҳои амсоли обӣ, шахрӣ, рӯимизӣ, зеробӣ ва монанди ин.

Гурӯҳи дуюм: воситаҳои луғавӣ-грамматикӣ:

1) зарфҳои локативӣ, ки як қисми онҳо дар якҷоягӣ бо ҷонишинҳои системаи маъноӣ фазоии субъективиро ифода мекунанд: Ин ҷо/ он ҷо/ ҳамин ҷо/ наздик/ дур; here, there;

2) тавъамшавиҳои пешояндӣ-исмӣ: дар хона, ба хона, аз хона, дар назди хона, at the table, on the table, under the table ва ҳоказо;

Гурӯҳи сеюм: воситаҳои калимасозӣ:

китобхона, ҷойхона, анборхона, бешазор, хонадор, думбол, донишкада, шахристон, nursery, department ва ҳоказо.

Гурӯҳи чорум: Воситаҳои синтаксисӣ ё ҷумлаҳо:

Edward's shirt was on the floor [215, 23]. Куртаи Эдвард дар рӯйи фарш буд; We didn't stay in the airport [215, 70]. Мо дар фурудгоҳ наистодем.

Яке аз падидаҳои асосии ГФ мафҳуми майдони функционалӣ-семантикӣ мебошад. Тавре дар боло қайд намудем, забоншиносони олмонӣ К.Хейзе ва Й.Трир аввалин маротиба назарияи майдонро ба илми забоншиносӣ ворид намуданд. Минбаъд забоншиносони дигар ин назарияро ривоч доданд. Айни ҳол майдонҳои функционалӣ-семантикии темпоралӣ, модалӣ, таксис ва ғайраҳо рӯйи кор омадаанд.

Мафҳуми «майдони функционалӣ-семантикӣ» ба илми забоншиносӣ тайи солҳои охир ворид гаштааст. Умуман, зери мафҳуми майдони функционалӣ-семантикӣ (МФС) системаи синтагматикӣ-парадигматикие фаҳмида мешавад, ки ба сатҳҳои гуногуни забон: сатҳи луғавӣ, морфологӣ ва синтаксис тааллуқ дошта, дар баробари ин, вазифаҳои фаъолияти як категорияи семантикиро нишон медиҳад. Категорияҳои семантикӣ метавонанд гуногун бошанд, ба монанди: локативӣ, темпоралӣ, мафъулӣ, аспектуалӣ-худудӣ ва ғайра.

Бори нахуст майдони функционалӣ-семантикӣ аз ҷониби забоншиносони рус Е.В. Гулига ва Е.И. Шенделс таҳқиқ гаштааст. Онҳо зери мафҳуми мазкур “воситаҳои гуногуни сатҳҳои грамматикӣ ва луғавӣ, ки ифодаи маънои умумиро соҳибанд, бо ҳам алоқамандӣ доранд ва қонуниятҳои муайяно равшан месозанд, баён намудаанд. Маҷмуи воситаҳои забонӣ системаеро ташкил медиҳад, ки он майдони грамматикӣ-лексикӣ ном дорад” [72, 8-9].

Забоншиносон Е.В. Гулига ва Е.И. Шенделс дар монографияи ҳаммуаллифии худ майдонҳои грамматикӣ-лексикӣ зеринро дар асоси маводи забони олмонӣ бо семантикаи умумии категориалӣ ба риштаи таҳлил кашидаанд:

- 1) майдони зиёдшавӣ;
- 2) майдони вақт;
- 3) майдони модалият;
- 4) майдони муқоисавӣ;
- 5) майдони нишондиҳанда [72, 8-9].

Дар бархе рисолаҳои забоншиносони рус омӯзиши сатҳҳои морфологӣ, калимасозӣ, синтаксисӣ ва инчунин муносибатҳои байнисатҳии суперсегментӣ (забарзанҷирӣ), фонетика ва морфология аз нуқтаи назари майдони функционалӣ-семантикӣ таҳқиқ гардидааст.

Майдони функционалӣ-семантикӣ унсурҳои мухталифи сатҳҳои гуногуни забонро дар бар гирифта, метавонад тавассути воситаҳои лексикӣ

(калимаҳои алоҳида), луғавӣ-грамматикӣ (воҳидҳои калимасозӣ), морфологӣ ва синтаксисӣ (ҷумлаҳои сода ва мураккаб) ифода гардад. Инчунин ҳамаи ин воситаҳо бо ҳам дар алоқамандии зич қарор дошта, якҷоя марказро ташкил медиҳанд, ки номгузорию категорияи семантикию мазкур ба ҳамин асос ёфтааст.

Ҳама гуна МФС дорои марказ (ядро, асос) ва музофот (худуди дур аз марказ) мебошад. Маркази МФС-ро ҳамеша чунин ҷузъҳои забоние ташкил менамоянд, ки маъноӣ категорияи семантикию додашударо пурраву возех ифода мекунанд. Бояд зикр намуд, ки майдони функционалӣ-семантикӣ инчунин бо маркази қавии махсус барои ифодаи инварианти семантикӣ ҳамчун асосӣ ва ягона хизмат мекунад. Дар забони англисӣ МФС-и муайяни ва номуайяни мисол шуда метавонад, ки он дар системаи шаклҳои артикли муайяни ва номуайяни зоҳир мегардад, зеро намуди дигари артикл дар ин забон мавҷуд нест. Инчунин майдон метавонад сустмарказонида шуда бошад ва дар ин ҳолат воситаҳои махсуси забонӣ барои ифодаи маъноӣ мазкур асоси марказро ташкил намедиҳанд. Майдони функционалӣ-семантикию муайяни ва номуайяни барои забонҳои, ки артикл надоранд сустмарказонида ҳисобида мешавад, ки ин барои забони тоҷикӣ низ хос мебошад. Категорияи муайяниву номуайяни дар забони тоҷикӣ ба воситаҳои гуногун ба монанди шумораи «як», артикли номуайянии «е» ва дигар воситаҳои луғавӣ-грамматикӣ (як китоб, китобе, як духтарак, духтараке) ифода мегардад.

Майдони функционалӣ-семантикию локативӣ (минбаъд МФСЛ) дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба воситаҳои сатҳи гуногуни забонӣ: морфологӣ, синтаксисӣ ва луғавӣ (фразеологӣ) ифода ёфтааст. Дар забонҳои муқоисашаванда МФСЛ аз ду майдони хурд, яъне майдони хурди ҷойгиршавӣ ва майдони хурди ҷойивазкунӣ иборат буда, миқдори нишондиҳандаҳои таркибии он вобаста аз ифодаи маъноӣ маконӣ ва паҳншавии онҳо дар худуди ҳар як майдонҳои хурд якранг нест.

Бояд иброз дошт, ки дар забони тоҷикӣ амалишавии маъноӣ муносибатҳои фазоӣ бо он асоснок гардидааст, ки маконгирӣ тавассути

воҳидҳои сатҳи синтаксисӣ ба таври пурра ифода меёбад. Инчунин ҷузъҳои луғавӣ якҷоя бо сомонҳои синтаксисӣ метавонанд маънои макониро ба гунаи комил ифода намоянд.

Дар забони тоҷикӣ макони ҷойгиршавӣ ва ҳаракат аз ҳам фарқ мекунад ва ин тафовут ба воситаи шаклҳои зарф ва пешояндҳо возеҳ нишон дода мешавад. Дар забони тоҷикӣ ҳудуди байни «кучо?», «ба кучо?», «дар кучо?» ба таври мушаххас ҷудо карда мешавад. Масалан, дар забони англисӣ “where?” (дар кучо?) метавонад, ҳам ба муносибати фазоии статикӣ ва ҳам ба муносибати динамикӣ далолат кунад. Яъне, дар забони англисӣ танҳо мазмун метавонад муносибати фазоии статикӣ ва динамикӣ будани маконро дар забони англисӣ ифода намояд.

Аз ин сабаб, метавон гуфт, ки маркази майдони хурдро сомонҳои синтаксисӣ, ки дар таркибашон пешояндҳои статикӣ ва исмҳои ифодакунандаи фазо ҳастанд, ташкил медиҳанд.

Ҷузъҳои таркибии аз марказ дури майдон дар музофоти дуру наздик ҷойгир мешаванд.

Ҳангоми шаклдиҳии МФСЛ, ки аз ду майдони хурд иборат аст, таҳлил дар асоси синтези ду нуқтаи назар: «аз восита ба вазифа» ва «аз вазифа ба восита» асоснок карда мешавад ва он дар зинаҳои гуногуни таҳқиқот мавриди омӯзиш қарор мегирад.

Бино бар ақидаи забоншиноси рус А.В. Бондарко МФС ин гурӯҳи воситаҳои гуногунсатҳи забон буда, он дар асоси умумияти вазифаҳои семантикии ягона амал намуда, вариантҳои категорияи муайяни семантикиро ифода менамояд [40, 289]. Майдони функционалӣ-семантикӣ падидаи дутарафаест, ки ҳам тарзи ифода ва ҳам маъноро дар бар мегирад. Ҳамзамон, тарзи маъно бо категорияҳои семантикии фазоӣ муайян мегардад, тарзи ифода бошад, бо воситаҳои гуногунсатҳи забонӣ, ки ба муҳити семантикии локативият тааллуқ доранд, нишон дода шудааст.

Дар баробари ин ифодаебии маънои МФСЛ гуногун аст, зеро ҳама гуна ҷараён аз нуқтаи назари муносибатҳои фазоӣ хусусияти статикӣ ва ё

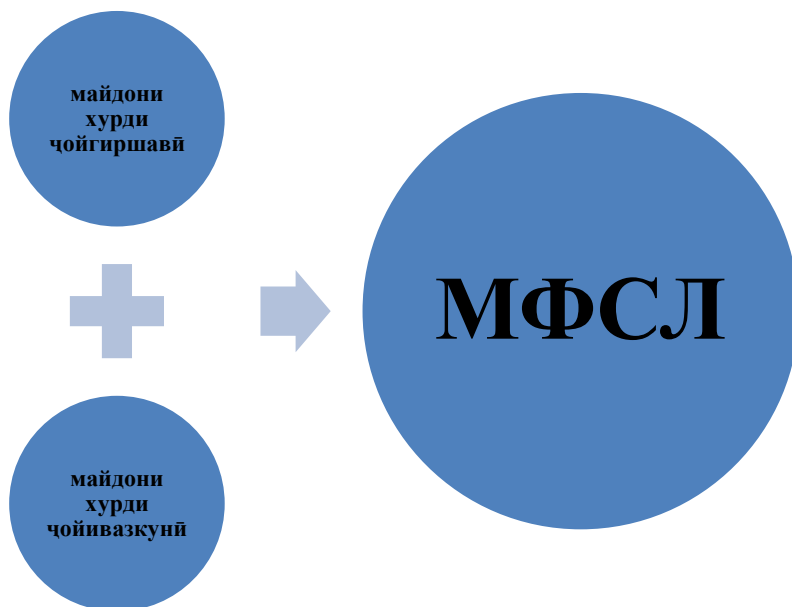
динамикиро инъикос менамояд. Махз аз ҳамин нуқтаи назар мо лозим донистем, ки МФСЛ-ро ба ду майдони хурд чудо намоем:

а) майдони хурди ҷойгиршавӣ;

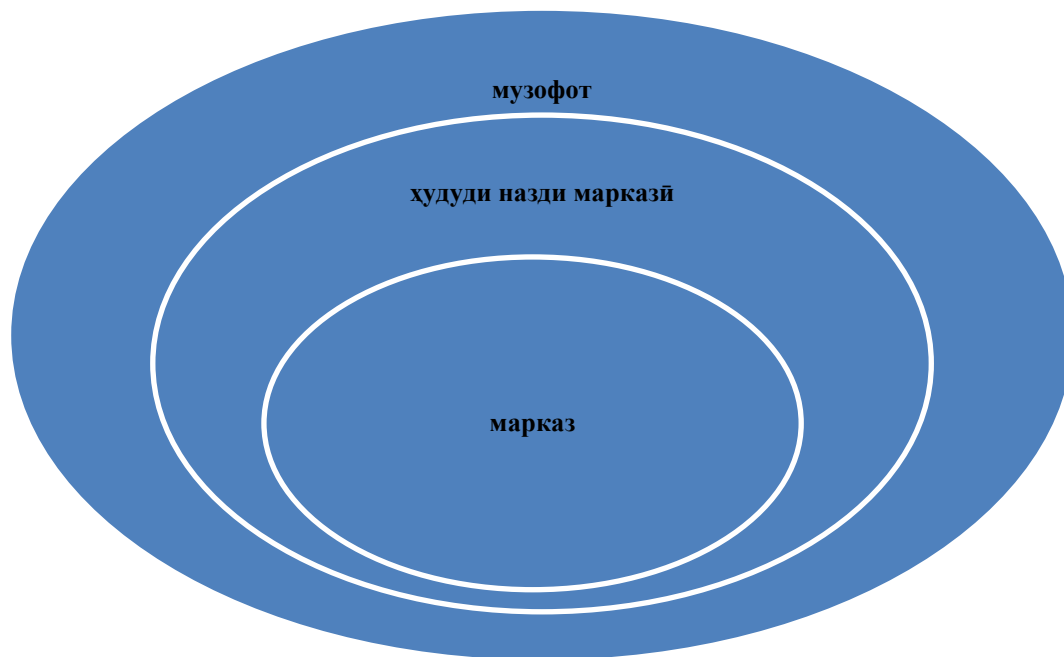
б) майдони хурди ҷойивазкунӣ.

Яъне, дар таҳқиқоти худ мо ҳангоми ҷойгиркунии воҳидҳои забонӣ ба майдонҳои хурд, ба методи тазод таъя намуда, шартҳои статикӣ ва ё динамикӣ будани муносибатҳои фазоиро ба инобат мегирем. Вобаста аз он ки объект дар муқоиса бо объекти дигар дар ҳолати оромӣ қарор дорад ва ё ҳаракат мекунад, мо МФСЛ-ро ба ду майдони хурд чудо менамоем. Ин гуна ҷудокунии майдон хусусияти маъноии статикӣ ва динамикии маконгирӣро ба таври пурраву саҳеҳ инъикос намуда, имкон медиҳад, ки ҳолати амалишавии муносибати фазоии ифодакунандаи маъноии маконгирӣ ба таври аниқ шарҳу тафсир дода шавад.

Расми 1. Сохтори МФСЛ

Расми 2. Сохтори майдони хурд дар дохили МФСЛ

Тавре ки Ю.Н. Власова ва А.Я. Загоруйко қайд мекунанд, шарти асосии созмондиҳии майдон ин принципи системанокӣ мебошад. Хосияти системанокии майдон дар он зоҳир меёбад, ки майдон аз якчанд майдонҳои хурд ташкил ёфтааст. Майдони хурд ва майдони асосӣ бо ҳамдигар дар асоси принципи “қисм-пурра” муносибат доранд. Майдони хурди функционалӣ-семантикӣ чузъи хурдтарини майдони функционалӣ-семантикии категорияро ташкил намуда, ҳам аз ҷиҳати ифода ва ҳам аз ҷиҳати мазмун мустақил мебошад [57, 47-50].

Дар таҳқиқоти мазкур сохтори мураккаби МФСЛ аз рӯи принципи “марказ-музофот” таҳқиқ мегардад. А.Б. Бондарко менависад, ки тафсири чуқури семантикаи забон дар ҷанбаҳои гуногуни ташкили системавӣ-сохтории маъноҳои забонӣ инъикоси худро ёфтааст, бахусус ин дар муносибати марказ ва музофоти сохтори майдонии маъноӣ забонӣ ба назар мерасад [40, 119]. Чунин муқобилгузорӣ аксари системаи забонро фаро гирифтааст ва дар баробари ин, ҳудуди муайяни байни марказу музофот равшану возеҳ маълум нест, ки инро муҳаққиқон зиёд исбот намудаанд [187, 11].

Нишондиҳандаҳои майдон, ки аз марказ дуранд ва маъноӣ категорияи мазкурро пурра ифода намеkunанд, дар ҳудуди музофоти наздик ва дури майдон ҷойгир шудаанд.

Ҳамин тариқ, майдони функционалӣ-семантикии локативӣ ягонагии дутарафае мебошад, ки аз марказ (ядро) ва музофот (ҳудуди дур аз марказ) таркиб ёфтааст. Дар маркази майдон он воҳидҳои забоние сарчамъ омадаанд, ки маъноӣ локативият, яъне ҷараёни ҷойгиршавӣ ва ҷойивазкуниро ба таври пурра ифода мекунанд. Дар музофоти МФСЛ бошад, он воҳидҳои забоние ҷой дода шудаанд, ки ҳамаи хусусиятҳои маконро ба таври пурра ифода намеkunанд ва воситаҳои иловагии ифодаи мафҳуми локативият махсуб меёбанд.

Метавон гуфт, ки майдони функционалӣ-семантикӣ воситаҳои грамматикӣ ва луғавӣ-грамматики (қисмҳои алоҳида, созмонҳои синтаксисӣ ва ё луғавӣ синтаксисӣ, воситаҳои луғавӣ-грамматикӣ)-ро дар ифода намудани ягон мафҳуми забонӣ сарчамъ менамояд. Категорияи функционалӣ-семантикии локативӣ макони ҷойгиршавӣ ва ҳаракат дар фазоро дар назар дорад, ки дар он ҷараёни ҷойгиршавӣ дар фазо ба ҷараёни ҷойивазкуни дар фазо муқобил аст. Вобаста ба ин, мо МФСЛ-ро ба ду майдони хурд: майдони хурди ҷойгиршавӣ ва майдони хурди ҷойивазкуни ҷудо намудем.

Хусусияти хоси нишондиҳандаҳои майдони хурди ҷойивазкуни ва ҷойгиршавӣ дар он зоҳир мегардад, ки дар бисёр ҳолатҳо онҳо мустақилона амал накарда, балки дар якҷоягӣ бо ҳамдигар меоянд.

Локативият ба сохтори семантикии навъҳои гуногуни ҷумла дохил мешавад, аз ин сабаб дар намунаҳои муайяни синтаксисӣ тавсифи пурра меёбад [1, 11], яъне метавон қайд кард, ки локативият бо воҳидҳои муайяни синтаксисӣ ифода меёбад.

Хулосаи боби I

ГФ шоҳаи махсуси забоншиносӣ буда, ба омӯзиш ва таҳқиқи вазифаҳои категорияҳои универсалии забон асос ёфтааст ва воҳидҳои забониро аз рӯи вазифаашон дар гуфтор таҳқиқ менамояд.

1. ГФ имкон медиҳад, ки ҳамаи воҳидҳои гуногунсатҳи забон дар ҳамбастагӣ бо якдигар, дар асоси умумияти вазифаи маъноӣ (семантикӣ) таҳқиқ гарданд.

2. Категорияи локативият категорияи вазъӣ-хабарӣ мебошад, зеро он имконият медиҳад, ки гуфторро бо вазъият, бо макони иҷрошавии амал мувофиқ намоем. Майдони функционалӣ-семантикии локативӣ ягонагии дутарафаест, ки мундариҷаи ифода ва мундариҷаи мазмунро дар бар мегирад. Мундариҷаи мазмун бо категорияи семантикии мувофиқати фазой муайян гардида, мундариҷаи ифода бошад, бо воситаҳои гуногунсатҳи забонӣ оварда шудааст, ки онҳо барои амалӣ гардонидани маъноӣ маконگیرӣ хизмат менамоянд.

3. Майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забонҳои муқоисашаванда майдони бисёрмаркази мебошад ва ба ҳамчоягии воситаҳои гуногуни забонӣ: синтаксисӣ, луғавӣ ва морфологӣ асос ёфтааст. Воситаҳои забонии сатҳҳои гуногун на дар алоҳидагӣ, балки дар ҳамчоягӣ, ҳамгирӣ бо якдигар истифода мешаванд. Бояд гуфт, ки дар МФСЛ воситаҳои сатҳи синтаксисӣ бартарӣ доранд. Майдони мазкур ба категорияи функционалӣ-семантикии мувофиқати фазой асос ёфтааст, ки он дар ягон категорияи грамматикӣ забони англисии муосир ифодаи худро надорад. МФСЛ дорони сохтори бисёрмаркази буда, маркази ягонро ташкил намедиҳад.

4. Мундариҷаи таркибии МФСЛ яктаркиба нест: ҳангоми тақсимкунии уфуқӣ (горизонталӣ) ду майдони хурд ҳамаҷудо карда мешавад: майдони хурди ҷойгиршавӣ ва майдони хурди ҷойивазкунӣ. Ҳар ду майдони хурд дорони сохтори марказ (ядро), ҳудуди назди марказӣ, музофоти наздик ва музофоти дур мебошанд.

5. Майдони хурди аввал – майдони хурди ҷойгиршавӣ ба категорияи функционалӣ-семантикии ҷойгиршавӣ асос ёфтааст, ки он ба категорияи ҷойивазкунӣ ё ҳаракат дар фазо муқобил гузошта шудааст.

6. Майдони хурди дуюм – майдони хурди ҷойивазкунӣ ба категорияи функционалӣ-семантикии ҳаракат дар фазо асос ёфта, дар навбати худ ба категорияи ҷойгиршавӣ муқобил гузошта шудааст.

БОБИ II. СОХТОРИ МАЙДОНИ ХУРДИ ЧОЙГИРШАВӢ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Хусусияти ифодакунии забони муносибатҳои фазои дар он аст, ки дар сохти грамматикӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ягон шакли махсуси ифодакунии категорияи локативият вуҷуд надорад, ки маънои муносибатҳои фазоиро мустақилона баён карда тавонад. Дар ин самт, восиҳои синтаксисӣ, фразеологӣ ва морфологӣ асосӣ мебошанд. Таҳқиқи муносибатҳои фазои дар ҳамчоягӣ бо восиҳои забони ифодакунии он имкон медиҳад, ки воҳидҳои гуногунсатҳи забонӣ дар асоси вазифаашон ба системаи ягонаи майдон ворид намоем.

Сохтори МФСЛ гуногунтаркиб аст, зеро ҳама гуна ҷараён аз рӯи муносибатҳои фазои хусусияти динамикиву статикиро дар назар дорад. Дар ҳамин асос, МФСЛ ба ду майдони хурд: майдони хурди ҷойгиршавӣ ва ҷойивазкунӣ ҷудо мешавад ва ҳар як майдони хурд дар таркиби МФСЛ дорои марказ, ҳудуди назди марказӣ, музофоти наздик ва музофоти дур мебошад.

2.1. Майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони англисӣ

Майдони функционалӣ-семантикӣ локативӣ макони ҷойгиршавии субъектро дар бар мегирад, ки он яке аз нишондиҳандаҳои комилхуқуқ буда, ба ҷараёни ҷойивазкунӣ дар фазо муқобил гузошта шудааст. Нуқтаи ибтидоиро дар ин самт тасаввурот оид ба фазо ва хусусиятҳои он бо назардошти ҷойгиршавии статикӣ объект дар фазо ташкил медиҳад. Дар ифодаи макони ҷойгиршавии объект пешояндҳои фазои мақоми ҳалқунандаро мебозанд. Майдони хурди ҷойгиршавӣ созмонхоёро дар бар мегирад, ки макони ҷойгиршавӣ ва ё амали субъектро дар ҳудуди фазои муайян ифода карда тавонанд. Воҳидҳои забони ифодакунандаи маънои ҷойгиршавӣ, вобаста аз серистеъмолиашон ва мустақилии ифодаи маънои мазкур дар марказ, ҳудуди назди марказӣ ва музофот паҳн гардидаанд.

Дар марказ (ядро)-и майдони хурди ҷойгиршавӣ таркибҳои пешояндӣ-исмӣ қарор гирифтаанд. Таркибҳои мазкур бо феълҳои гурӯҳи семантикӣ

гуногун ҳамчоя омада, дар чумла ба вазифаи ҳоли макон истифода бурда мешаванд. Воҳидҳои мазкури забонӣ маънои маконро ба таври пурра инъикос намуда, ба ҳамаи талаботҳои марказии майдони хурди ҷойгиршавӣ ҷавобгӯ ҳастанд, воститаи махсуси ифодаи маънои муносибатҳои фазой буда, барои ифодаи маънои ҷойгиршавӣ нисбатан серистеъмоланд. Ба мисоли зерин менигарем:

There was a horrible smell in the kitchen the next morning when Harry went in for breakfast [216, 20]. (Вақте ки Гарри субҳи дигар барои нахорӣ ба ошхона ворид шуд, он ҷо бӯйи дахшатнок буд).

Дар мисоли болоӣ, пешоянди ифодакунандаи маънои ҷойгиршавӣ “*in*” («дар») бо исми “*kitchen*” («ошхона») ҳамчоя омада, маънои мавҷудияти бӯйи бад – “*horrible smell*”-ро дар макони муайян, яъне дар ошхона – “*in the kitchen*” пурраву равшан ифода менамояд. Таркиби пешояндӣ-исмӣ “*in the kitchen*” бо “*was*” - «феели будан» дар замони гузашта ҳамчоя омада, ифодаи маънои статикӣ маҳз тавассути пешоянди макон амалӣ гардидааст.

Таркибҳои пешояндӣ-исмӣ дар якҷоягӣ бо феълҳои гурӯҳи семантикии гуногун сатҳи синтаксисии забони муосири англисиро муаррифӣ мекунанд ва дар ифодаи муносибатҳои фазой нисбатан серистеъмоланд. Таҳлили мисоли болоӣ собит менамояд, ки муносибатҳои фазой дар забони англисӣ дар ҳамчояшавӣ бо феъл ва пешояндҳову исмҳои ифодакунандаи маънои фазой ифодаи худро меёбанд.

Ҳамчояшавии пешояндӣ-исмӣ бо феъл ибораҳои забони англисии муосирро ташкил медиҳад. Боиси зикр аст, ки ибораҳо дар ифодаёбии муносибатҳои гуногуни фазой, маконӣ, ҷойивазкунӣ ва замонӣ васеъ истифода мешаванд.

Таркибҳои пешояндӣ-исмӣ дар чумла вазифаи ҳоли маконро иҷро менамоянд. Ҳол – аъзои чумлаест, ки аломатҳои гуногуни хабар, аз чумла вақт ва макони иҷрошавии амалро ифода менамояд. Лаҳзаҳои иҷрои амал бошад, ба шароите, ки амал иҷро мегардад, алоқамандӣ дорад. Як гурӯҳи забоншиносон ҳолро чунин гуруҳбандӣ намудаанд: ҳолҳое, ки вазъиятро

мефаҳмонанд ва ҳолҳое, ки сифатро маънидод мекунанд. Ҳоли макон, дар баробари ҳоли замон, шарту мақсад, ҳоли сабаб ба гурӯҳи ҳоли вазъият дохил карда шудааст. А.М. Мухин оид ба ҳоли макон ва замон сухан ронда, аз ҷумла наздикии онҳоро қайд намуда, менависад, ки онҳо шароити иҷрошавии амалро тасвир намуда, хусусияти фазой-замонии онро нишон дода метавонанд [134, 163].

Ба ақидаи Лакофф таркибҳои пешояндӣ-исмиро бояд ба сифати ҷузъи шартиву вобастаи феълҳои маъноӣ маконидошта таҳқиқ намуд [193]. В.И. Артюхова бошад, чунин мешуморад, ки таркибҳои пешояндӣ бо маъноӣ фазо байни созмонҳои ҳолӣ-пешояндӣ пешсафанд [14]. Феълҳо дар вазифаи синтаксисии ҳолӣ созмонҳои пешояндиро муайян менамоянд.

Як гурӯҳ забоншиносон ин гуна тавъамшавиҳои пешояндӣ-исмиро бо феъл таҳқиқ намуда, қисми зиёди онҳоро на ба сифати ибораҳои феълӣ-номии пешояндӣ бо идоракунии сусти номунтазам, балки ҳамчун воситаҳои мустақили васеъ намудани ҷумла дида баромадаанд [175; 110]. Барои исботи ақидаи мазкур мисолҳоеро бо феълҳои семантикаи ҳастӣ, ҷойгиршавӣ, мавҷудият, дарёфтшавӣ меоварем, ки дар онҳо тавъамшавиҳои пешояндӣ-исмӣ на танҳо ба феъл, балки ба тамоми ҷумла дахлат доранд. Ба мисолҳои зерин менигарем:

*Once we were **across the river**, we walked barely faster than human speed, in no hurry, holding hands* [215, 695]. (Ҳамин ки мо аз дарё гузаштем, мо аз суръати инсон дида тезтар, саросема нашуда, дастҳоямонро дошта қадам мезадем).

*They spent most of their free time **in Hagrid's darkened hut**, trying to reason with him* [216, 139]. (Онҳо бештари вақтҳои фароғати худро дар кулбаи торики Ҳагрид мегузарониданд ва кӯшиш мекарданд, ки ба ӯ далелҳо пешниҳод кунанд).

*Outside the **apothecary**, Hagrid checked Harry's list again.* [216, 87]. (Дар беруни дорухона Ҳагрид рӯйхати Ҳарриро боз як маротиба аз назар гузаронид).

Дар ҷумлаҳои болоӣ тавъамшавиҳои пешояндӣ-исмӣ “*across the river*” (он сӯйи дарё), “*in hut*” (дар кулба), “*Outside the Apothecary*” (дар беруни дорухона) на танҳо ба феълҳои *were* – будан (будед), *spent* – гузаронидан (гузарониданд) ва *checked* – аз назар гузаронид (шакли замони *гузашта*) дахл доранд, балки ба тамоми ҷумла алоқамандӣ пайдо мекунанд.

Ин намуди тавъамшавиҳои пешояндӣ-исмӣ, ки дар ҷумла, одатан мақоми нахустинро ишғол менамоянд, дар забоншиносӣ аз ҷониби Г.А. Золотова ҳамчун шакли калимаи фазоии озод таҳқиқ шудаанд, ки ба ибора дохил нашуда, ба тамоми ҷумла шарҳи заминавӣ медиҳанд. Ӯ дуруст қайд менамояд, ки тавъамшавиҳои пешояндӣ-исмӣ метавонанд: 1) дар алоҳидагӣ, б) ҳамчун ҷузъи мустақили ҷумла, в) ҳамчун ҷузъи ибора истифода бурда шаванд [91, 39-85].

Забоншинос М.В. Малашенко бошад, таркибҳои пешояндӣ-исмӣ маконгириро бо феъл дар ҷумлаҳои содаи забони англисии муосир аз назари ҳолшарҳдиҳандаҳо таҳқиқ намуда, онҳоро ҳамчун гурӯҳи махсуси аъзоҳои ҷумла, ҳамчун илова ба аъзоҳои номустақили нутқ нишон додааст. Ин гуна детерминантҳо-муайянкунандаҳои ҳолӣ бо асоси ҷумла тавассути алоқаи махсуси тобеъкунанда–васлшавии озод алоқаманд гаштаанд. Дар байни ин намуд детерминантҳои ҳолӣ муайянкунандаҳои локативӣ низ як гурӯҳи махсусро ташкил медиҳанд, ки дар ҷумла ба сифати паҳнкунандагони ҳолати маконӣ амал мекунанд [126, 14].

Хусусиятҳои фарқкунандаи муайянкунандаҳои ҳолии локативӣ инҳоанд:

- 1) мавҷуд набудани алоқаи системавӣ бо феъл (хабар);
 - 2) дар аввали ҷумла омадан;
 - 3) тамоюли мустақилона истифода шудан ва ташкил намудани гурӯҳи оҳангӣ;
 - 4) ба таври васеъ корбаст гардидан бо ҷумлаҳои гуногунсохт [126, 9].
- Ба мисолҳои зерин рӯй меорем:

*Happiness expanded like an explosion **inside me** – so extreme, so violent that I wasn't sure I'd survive it [215, 687].* (Хушбахтӣ мисли як таркиш вучуди маро фаро гирифт - чунон шадид ва пурзӯр ва ман боварӣ надоштам, ки зинда мемонам).

***On the opposite side** of the chamber was a heavy wooden door [216, 139].* (Дар муқобили хучра дари чӯбини вазнине буд).

Дар чумлаҳои болоӣ детерминантҳои ҳоли *inside, on the opposite side* ба истифодашавии мустақил тамоюл доранд. Инчунин, дар чумлаи дуввум “*On the opposite side of the chamber*” (Дар муқобили хучра) ҷудошавии оҳангӣ бештар ба назар мерасад, яъне он гурӯҳи алоҳидаи оҳангиро ташкил намуда, бо оҳанги болораванда талаффуз мешавад.

Забоншинос Л.Б. Лебедева ишораҳои маъноӣ фазиро дар гуфторҳои истиноди умумӣ таҳлил намуда [123, 304], ба изҳори ақида менамояд, ки дар гуфтори муайян ҷудошавии басо равшани вазифаҳои субъект ва предикат ҳос буда, маҳз аз ҳамин сабаб, ҳоли макон дар ин гуна гуфторҳо бо хабари чумла алоқамандии зич пайдо мекунад. Дар гуфторҳои истиноди умумӣ бошад, ишораи фазой, ки тавассути ҳоли макон ифода ёфтааст, ба қонуниятҳои умумӣ тобеъ буда, ба тамоми чумла вобаста мегардад.

*Harry put the plates of egg and bacon **on the table**, which was difficult as there wasn't much room [216, 14].* (Ҳарри табақчаҳои тухмбирёнро бо гӯшти ҳук болои миз гузошт, ки ин барояш мушкил буд, зеро ҷойи изофагӣ набуд).

*Nearly ten years had passed since the Dursleys had woken up to find their nephew **on the front step**, but Privet Drive had hardly changed at all [216, 12].* (Тақрибан даҳ сол гузашт аз замоне, ки Дурслиҳо аз хоб бедор шуданд, то ҷияни худро дар зинапои пеши ҳавлӣ пайдо кунанд, аммо кӯчаи Прайвит Драйв тамоман тағйир наёфта буд).

Дар чумлаҳои болоӣ ҳоли макон *on the table* (дар рӯи миз), *on the front step* (дар зинапои пеш) ишораи фазо буда, ба тамоми чумла муносибат дорад.

Дар сохтори маъноии гуфтори умумиреферентӣ ё худ истиноди умумӣ ишораҳои фазоӣ ба тамоми ҷумла тааллуқ доранд.

At school, Harry had no one [216,19]. (Ҳаррӣ дар мактаб касе надошт)

Дар ҷумлаи болоӣ ба ҳеҷ кас надоштани Ҳарри дар мактаб эътибори ҷиддӣ дода шудааст, яъне муаллиф макони иҷрошавии амал, надоштани касеро *дар мактаб - at school* махсус қайд кардан мехоҳад ва аз ҳамин сабаб ҳоли макон дар аввали ҷумла оварда шудааст. Ифодаи ишораи фазо тавассути ҳоли макон амалӣ гардида, инчунин чудошавии гурӯҳи оҳангӣ низ ба назар мерасад. Ҷумлаи мазкур барои ифодаи макон дар забони тоҷикӣ низ мувофиқ аст.

Inside the front room, the main confrontation was physically apparent [215, 608]. (Дар дохили хучраи пеш, муқовимати асосӣ аён буд).

Дар ҷумлаи болоӣ низ ҳоли макон дар аввали ҷумла истодааст, яъне муаллиф диққати махсусро ба ҷои амалишавии амал, маконе, ки ҳодиса рӯй медиҳад, яъне *inside the front room* (дар хучраи пеш) равона сохтааст.

Инчунин, агар ҳол барои алоқамандкунии ҷумлаҳо дар таркиби ҳамон як матн истифода бурда шуда бошад ҳам, ҳоли макон дар аввали ҷумла меистад:

After lunch they went to the reptile house. It was cool and dark in there, with lit windows all along the walls. Behind the glass, all sorts of lizards and snakes were crawling and slithering over bits of wood and stone [216, 17]. (Баъди хуроки нисфирузӣ ба хонаи хазандагон рафтанд. Дар он ҷой ҳаво салқин ва торик буд, дар тамоми деворҳо тирезаҳои равшан доштанд. Дар паси шиша ҳама гуна калтакалосҳо ва морҳо дар болои пораҳои ҷӯбу санг меҳазиданд ва лағжиш мекарданд).

Дар мисоли болоӣ бошад, ҳоли макон *behind the glass* (дар паси шиша), макони ҷойгиршавии морҳо ва калтакалосҳои мухталифро дар ҳудуди ҳамон як мавзё, яъне дар reptile house – хонаи хазандаҳо нишон медиҳад, ки он дар ҷумлаи яқум ишора гардида буд.

Ба андешаи И.С. Сорокина барои ҳоли макон дар мобайни ҷумла ҷойгир шудан бештар хос аст. Дар мобайни ҷумла омадани ҳоли макон ба он асос ёфтааст, ки муаллиф ҷойи баргузори амалро он қадар ҳам ишора карданӣ нест [156, 17]. Ба мисолҳои зерин менигарем:

*It was just like before, when we were hanging out **in his homemade garage**, just two friends killing time. Easy and normal* (Ин мисли пештара буд, вақте ки мо дар гаражи худсохти ӯ овезон будем, танҳо ду дӯст вақтро мекушанд. Осон ва муқаррарӣ) [215, 400].

*“Then she met that Potter **at school** and they left and got married and had you, and of course I knew you’d be just the same, just as strange, just as – as – abnormal – and then, if you please, she went and got herself blown up and we got landed with you!”* [216, 33]. («Баъд ӯ он Поттерро дар мактаб вохӯрд, онҳо хатм карданд, издивоҷ карданд ва ту таваллуд шудӣ ва албатта ман медонистам, ки шумо якхела, ачиб, ғайриодӣ хоҳед буд ва баъд, агар хоҳед, вай рафт ва нобуд шуд ва ту бар сари мо омадӣ!»)

Аз таҳлили мисолҳои болоӣ маълум мегардад, ки дар мобайни ҷумлаи забони англисӣ омадани ҳоли макон низ хос аст. Дар ин ҳолат ба муаллиф ҷойи баргузори амалро муҳим нест, диққати асосӣ ба сабаби амалишавии хотироти қаҳрамон равон карда шудааст. Дар мисолҳои болоӣ мебинем, ки ҳоли макон “*in garage*” (дар гараж), “*at school*” (дар мактаб) дар мобайни ҷумла омадааст, яъне дар ҷумлаҳои болоӣ ишораи макони иҷроӣ амал он қадар ҳам муҳим нест.

Дар анҷоми ҷумла омадани ҳоли макон низ падидаи паҳншуда мебошад ва он ба сохтори ҷумлаҳои забони англисии муосир хос аст. Дар ин ҳолат ҳоли макон маънии ҷумларо дар умум пурра менамояд, масалан:

*You’re the best, smartest, most talented sister **in the whole world*** [215, 65]. (Ту хоҳари беҳтарин, боақлтарин ва пурмахораттарин *дар тамоми ҷаҳон* ҳастӣ).

Инчунин, ҳоли макон дар охири ҷумла барои ишораи ҷойи муайяни амал ё ҳолати предмет далолат мекунад:

*The boa constrictor jabbed its tail at the sign again and Harry read on: This specimen was bred **in the zoo** [216, 18].* (Мори печон бори дигар думи худро ба сӯйи нишона зад ва Гарри хонд: Ин намуд **дар боғи хайвонот** парвариш карда шудааст).

Бо таркибҳои исмии пешояндӣ ғайр аз феълҳои ифодакунандаи маъноӣ ҷойгиршавӣ ва иқоматшавӣ (be, stay) дигар ҳама гуна феълҳои гурӯҳҳои маъноии гуногун, ба монанди феълҳои гуфтугӯӣ (speak, chat – сухан кардан, сухбат кардан), феълҳои амалашон гузаронида нашуда (dance – рақсидан, tremble - ларзидан, buy - харидан), феълҳои ифодакунандаи ҳолат (sleep – хобидан), феълҳои маъноӣ дарки ҷисмонидошта (watch - дидан, listen - шунидан) низ ба таври васеъ истифода бурда мешаванд.

Чумлае, ки маъноӣ фазоиро дар худ амалӣ менамояд, чумлаи локативӣ ё маконгирӣ ҳисобида мешавад. Дар чумлаи мазкур муносибати фазоие, ки субъект ва макони иқоматшавии субъектро ба ҳам муттаҳид месозад, мақоми ҳалкунанда дошта, он бо хабари чумлаи ифода ёфта метавонад.

Мавҷудият дар фазо чун як падидаи сифатӣ дарк намешавад, аммо предикатҳое мавҷуданд, ки дар маъноӣ онҳо ҷойгиршавӣ дар фазо бо ягон шакли фаъолият алоқамандӣ дорад [152, 147] ба монанди: to stay (истодан, мондан), to exist (мавҷуд будан), to remain (мондан), to live (зистан) ва ҳоказо. Масалан:

*“I do feel so sorry” said Draco Malfoy, one Potions class, “for all those people who have to **stay at Hogwarts** for Christmas because they’re not wanted at home” [216, 209].* («Ман ба он шахсоне, ки дар иди Мавлуди Исо *дар Ҳогвардс меистанд*, дилам хело месӯзад, зеро онҳоро дар хонаашон касе интизор нест» гуфт Драко Малфой як дарси гиёҳшиносӣ).

*Uncle Vernon **stayed** at home again. [216, 48].* (*Амаки Вернон боз дар хона монд*).

Ҷойгиршавии ашё дар фазо тавассути феълҳои дар боло номбаршуда ва ибораҳои пешояндӣ-исмӣ ифода карда мешавад.

Ибораҳои пешояндӣ-исмӣ, дар ин маврид назар ба худи феъл нақши муҳимтарро доранд.

Маъноӣ озод ва аз лиҳози синтаксисӣ мустақил будани ибораҳои субстантивӣ пешояндиро ба назар гирифта, Г.А. Золотова дуруст қайд менамояд, ки онҳо вазифаи предикативиро дар ҷумла иҷро карда метавонанд [91, 159]. Феълҳои *to lie, to stay, to sit* ва ҳоказо аз ҳамин амсоланд:

A giant of man was standing in the doorway [216, 50]. («Марди азимҷуссае дар даромадгоҳ истода буд»).

Баъзан таркибҳои пешояндӣ-исмӣ фазой дар ҷумлаҳои истифода мешаванд, ки дар онҳо хабар ба таври имплитситӣ ифода гардидааст. Дар ин ҳолат мазмун барои мубрамшавӣ маъноӣ ин ё он ибора мусоидат менамояд.

“No more’n four to a boat” Hagrid called... [216, 119]. («На зиёда аз чор нафар ба як қайқ» дод зад Ҳагрид..).

Аслан, ин наваъ ҷумлаҳо ба забони англисӣ хос нестанд. Ин гуна созмонҳои пешояндӣ-исмӣ маъноӣ иловагӣ ё маъноӣ дуҷумдараҷаи ахборотро медиҳанд ва задаи семантикиро қабул намекунанд:

Mr. Dursley sat frozen in his armchair. Shooting stars all over Britain [216, 7]. (Ҷаноби Дӯрслӣ дар роҳаткурсияш шах нишаста буд. Ситораҳои паррон дар тамоми Англия?)

Барои ифодакунии муносибатҳои фазоӣ, ки бо макони ягон ҳодиса ё амал алоқамандӣ доранд, исмҳои дорои маъноӣ васеъ, ки ишораи амалишавӣ ҳодисаҳо дар ҳудуди ягон фазо ифода менамоянд, нақши муҳим мебозанд. Дар забони англисии муосир маркази луғавӣ-семантикии майдони хурди ҷойгиршавӣ калимаи бисёрмаъноӣ “*place*” мебошад. Т.Н. Кулакова [117, 145] чунин меҳисобад, ки яке аз хусусиятҳои асосии локализатор ин статикӣ, яъне беҳаракат будани он нисбати объект мебошад. Дар забони англисии муосир шакли асосии ифодакунии локализатор исм ба ҳисоб меравад. Бояд қайд кард, ки ин ҷо исмҳои дар назар дошта шудаанд, ки маъноӣ локативиятро дошта бошанд, яъне ба ибораи дигар исмҳои маконӣ бошанд. Исмиҳои мазкур дар ҳамҷоягӣ бо пешоянд ва феълҳои гуруҳи

мухталиф макони ҷойгиршавии предмет ё ҳодисаро ба таври пурра ишора мекунанд.

Ба фазои семантикии муносибатҳои фазоӣ соҳаҳои гуногуни функционалӣ дохил мешаванд: макони шахс, ҷойгиршавии предметҳо нисбат ба якдигар, хусусияти табиат, соҳаи фаъолияти инсон, тақсимооти маъмурӣ-худудӣ. Онҳо бо исми ифода ёфта, дар якҷоягӣ бо пешоянд барои ифодаи маъноии макон сермаҳсуланд.

Дар луғати “Longman Dictionary of Contemporary English” [208] таснифоти зерини истилоҳи “place” (ҷой) оварда шудааст:

1) any area, point or position in space (ягон макон, нуқта ва ё ҷой дар фазо): *I was in my happy **place*** [215, 18]. (Ман дар макони хушбахтии худ қарор доштам);

2) a particular point or position in a longer area (ҷой ва ё ҳолати мушаххас дар ягон маҳал): ***Inside the box** were two heavy silver hair combs* [215, 42]. (Дар дохили қутғӣ дуто шонаи вазнини нуқрагин буд);

3) a particular place such as a shop, factory, town or country (ҷои амиқ ба монанди мағоза, фабрика, шаҳр ва ё мамлакат): *In my happy **place**, the whole wedding mess was over and done* [215, 18] (Ҳамаи бесарии тӯйи арӯсӣ дар макони хушбахтиям ба итмом расида буд).;

4) smb’s house, apartment, or room where one lives (ҳавлӣ, хона ва ё ҳуҷрае, ки дар он касе маскун аст): *Alice darted into **the room** ...* [215,321]. (Алиса ба ҳуҷра даромад).

5) place of work – a factory, office etc. where one works (корхона, фабрика, коргоҳ ва амсоли он, ки ҷойи корӣ аст): *Mr. Dursley always sat with his back to the window in his **office** on the ninth floor* [216, 3]. (Ҷаноби Дӯрслӣ дар корхонааш, дар ошёнаи нӯҳум ҳамеша қафояшро ба тиреза нигаронида менишаст).

Забоншиносон ба монанди Ю.Н. Власова, Ю.Н. Черникова ва дигарон [56, 258] ҷудокунии сатҳии маъноҳои фазоиро дар дохили майдони хурди

чойгиршавӣ пешниҳод мекунанд, ки мо онҳоро тарафдорӣ намуда, сатҳҳои зеринро чудо менамоем:

- Мафҳуми умумии “space” (фазо), ки номгӯйҳоеро бо намудҳои сатҳ, рӯй “surface” алоқамандӣ фарогир аст: land, air, water (замин, ҳаво, об). Масалан: *Peeves almost fell out of **the air** in shock* [216, 294]. (*Пивз аз ҳайрат қариб буд, ки аз ҳаво галтад*).

Инчунин мафҳуми “space” метавонад ишораи чор тарафи ҷаҳон ва минтақаҳоро инъикос намояд: north (шимол), south (ҷануб), east (шарқ), west (ғарб), in Japan (дар Ҷопон), in the south (дар Ҷануб) ва ғайраҳо. Ба мисолҳои зерин менигарем:

*Carlisle got on and told Charlie that Bella picked up some rare disease **in South America*** [215, 146]. *Карлайл давом дода ба Чарли гуфт, ки Белла дар Амрикои Ҷанубӣ ба кадом як бемории камёб мубтало шудааст.*

- Маънои ҳудуд (territory) ба номгӯйи тақсимооти маъмурӣ-худудӣ чудо мешавад: town, country, village, region ва ҳоказо:

*But on the edge of the **town**, drills were driven out of his mind by something else* [216, 3]. (Аммо, берун аз шаҳр, бо дигар сабаб ӯ пармаҳоро тамоман аз хотираш баровард).

- Иншоот (structure) чунин номгӯйҳоро амсоли construction, house, (сохтмон, хона) ва монанди инҳоро дар бар мегирад. Масалан:

*Mr. Dursley always sat with his back to the window in his **office** on the ninth floor.* (Ҷаноби Дурсли дар ошёнаи нӯҳуми корхонааш ҳамаша ба тиреза қафояшро нигаронида менишаст). [216, 3].

Инчунин, гурӯҳҳои семантикии чойгир шудаанд, ки ба онҳо луғати мухталифи топонимӣ дохил мешаванд. Гуруҳи мазкур номи баландҳои сатҳи замин, манзараҳои табиӣ ва монанди инҳоро фаро мегирад: mountain, valley, forest (кӯҳ, водӣ, ҷангал;) номҳои мансуб ба об ocean, lake, river, pool (уқёнус, баҳр, кӯл, дарё, ҳавз) ва ҳоказо. Масалан:

*“There’s nothing that lives in the **Forest** that’ll hurt yeh if yeh with me or Fang, said Hagrid”* [216, 269]. (*“Дар Ҷангал ягон чизи ба шумо зараровар*

зиндагӣ намекунад, ба шарте ки шумо ҳамроҳи ман ё бо Фэнг бошед” гуфт Ҳагрид).

Таксимоти маъмурӣ-худудӣ номи шаҳру мамлакат, вилоятҳоро дар бар мегирад:

*Harry had never been to **London** before* [216, 72]. (Ҳаррӣ ҳеҷ гоҳ пеш аз ин дар Лондон набуд).

Дар навбати худ номгӯи кӯчаҳо, чаҳоркӯчаҳо, хиёбонҳо, гузаргоҳҳо ва пулҳо низ чудо карда мешавад:

*The Weasleys were clearly one of those wizarding families the pale boy **in Diagon Alley** had talked about* [216, 106]. (Оилаи Уислиҳо яқин аз ҳамон оилаҳои чодугарони қадимае буданд, ки дар *Хиёбони Качу килеб* писараки рангпарида дар бораашон нақл карда буд).

Номгӯи иншоотҳо амсоли enterprise, construction барои номгӯйҳо ба монанди office, factory, cinema ва ҳоказо умумӣ мебошад. Масалан:

*“I suppose we could take him to the **zoo**,” said Aunt Petunia slowly...* [216, 24]. (Ман гумон мекунам, мо ёро ба **боғи ҳайвонот** гирифта метавонем, оҳиста гуфт холаи Петуня).

Инчунин, номгӯи ашӯхоеро, ки вазифаи макони ҷойгиршавӣ ва ё макони иҷрошавии ягон амалро ифода мекунанд дар ин қатор ҷойгир намудан мумкин аст: chair, sofa, bed (курсӣ, роҳаттахта, кати хоб):

*I lay shivering and gasping in my warm **bed** for several minutes, trying to break free of the dream* [215, 35]. (Ман тӯли чанд дақиқа дар кати хоби гармакакам ларзон ва нафасгир хобидам, то ки аз хоби дидаам пурра озод шавам).

Номгӯи воситаҳои нақлиёт, асбобу ашӯи рӯзгор: bottle, bus, teapot, train (шиша, автобус, ҷойник, поезд) масалан:

*“Hey, Mum, guess what? Guess, who we just met on **the train**?”* [216, 103]. (Модарҷон, медонӣ чӣ? Оё ту медонӣ, мо киро дар қатора вохӯрдём?)

Мақоми исмҳои хос амсоли номгӯи шаҳру мамлакатҳо дар амалишавии категорияи локативият нақши муҳим дорад. Байни ибораҳои

исмии пешояндӣ, ки макони ҷойгиршавиро ифода мекунанд, исмҳои мазкур қисмати зиёдро ташкил медиҳанд. Масалан:

'Can we buy all this in London?' Harry wondered aloud [216, 72]. (“Оё ҳамаи инро аз Лондон харида метавонем?” дар ҳайрат монд Ҳарри).

Барои боз ҳам равшантар намудани маънои ҷойгиршавӣ исмҳои низ истифода мешаванд, ки қисмати объект ва ё маконро ифода мекунанд, масалан: corner, bottom, bedside (кунҷ, поён, канори бистар) ва монанди инҳо. Масалан:

Edward was waiting at the bottom of the stairs. [215, 66]. (Эдвард дар поёни зинапоя нигарон буд).

Ибораҳои, ки дар таркибашон исмҳои ифодакунандаи маънои махсуси фазоиро доранд, ба монанди house, city, country, village (хона, шаҳр, мамлакат, деҳот), дар баробари ин ибораҳои низ вомехӯранд, ки маънои фазоиашон он қадар мушаххас нест. Дар сохтори маъноии ин гуна исмҳо дар баробари маънои фазой, инчунин маъноҳои объектӣ низ ба назар мерасанд. Ба мисоли зерин менигарем:

The answer to that was waiting at the foot of the stairs [216, 259]. (Ҷавоби ин савол дар поёни зинапоя интизор буд).

Дар мисоли болоӣ мебинем, исми foot (пой), ки қисмати узви бадани инсонро ифода мекунад, дар баробарои семаи объектӣ буданаш маънои маконро низ соҳиб шудааст.

Исмҳои ифодакунандаи маънои фазо дар якҷоягӣ бо пешояндҳо ва феълҳои гурӯҳи маъноии гуногун ба макони ҷойгиршавӣ иҷрошавии амал ишора мекунанд.

Дар забони англисӣ пешояндҳо воситаи муҳимми ифодаи муносибатҳои фазой мебошанд. Онҳо муносибати байни предметҳои ҳақиқати объективӣ доштаро ифода намуда, воситаи асосии аналитикие мебошанд, ки ифодаи морфологии маконгирро дар забони англисӣ пурра менамоянд [56, 264].

Забоншиносон оид ба пешоянд ақидаҳои гуногун доранд. Яке аз муаммоҳои асосии марбут ба пешоянд ин муаммои маъноӣ грамматикиву луғавӣ пешоянд мебошад. Дар илми забоншиносӣ оид ба масоили маъноӣ пешоянд ду нуқтаи назари мухталиф мавҷуд аст: 1) пешояндҳо танҳо дорои маъноӣ грамматикӣ ҳастанд; 2) пешояндҳо маъноӣ луғавӣ низ доранд.

Як зумра забоншиносон, аз ҷумла Б.Н. Аксененко, В.С. Бондаренко, И.И. Мешанинов, [7; 34; 132] маъноӣ мустақили луғавӣ доштани пешояндро қабул намеkunанд. Забоншиносони дигар ба монанди В.В. Виноградов, М.В. Всеволодова, В.А. Плунгян, Е.А. Рейман [51; 59; 141; 144] ва дигарон бар он ақидаанд, ки пешояндҳо дорои маъноӣ луғавӣ буда, он дар ифодаи муносибатҳои муайян амалӣ мегардад.

Оид ба пешояндҳои забони англисӣ ва хусусиятҳои он забоншиносон Б.Н. Аксененко [7], Е.А. Рейман [144], Елтанская Е.А. [81], забоншиносони тоҷик А. Мамадназаров [128], Б. Додобоева [79] ва дигарон дар асару мақолаҳои маълумоти сахт дода, ин ҳиссаи ёридиҳандаро таҳқиқ кардаанд. Аз ҷумла, Е.А. Рейман оид ба вазифаи синтаксисии пешояндҳои забони англисӣ дар таҳқиқоташ «Пешояндҳои забони англисӣ» чунин овардааст: «Пешояндҳои забони англисӣ калимаҳое ба ҳисоб мераванд, ки на танҳо ба мавҷуд будани муносибатҳои маълум байни калимаҳои «мустақилмаъно», балки бо ёрии маъноҳои худ хусусият ва мазмунӣ онро кушода, муайян менамоянд» [144, 37].

Забоншинос Б.Н. Аксененко чунин мешуморад, ки пешояндҳои забони англисӣ калимаҳое мебошанд, ки на танҳо ба мавҷудияти муносибатҳои байни калимаҳои «мустақилмаъно» дар ҷумла ишора мекунанд, балки тавассути маъноҳои луғавӣ худ хусусият ва мазмунӣ ин муносибатҳоро возеҳ ва равшан месозанд [7, 37].

Н.Б. Боева ибораҳои пешояндии зидмаъноро таҳқиқ намуда, ба хулосае омадааст, ки баъзе пешояндҳои ифодакунандаи самт маъноӣ фазоӣ доранд, ҳамзамон дар дохили ибора бошад, маъноӣ тамоман зидро ифода мекунанд.

Ин гуна пешояндҳо амсоли to-from (ба-аз), outside-inside (дар дохили-дар беруни), on-under (дар болои-дар зери) ва монанди инҳо мебошанд [30, 16].

Муҳаққиқи рус Е.А. Елтанская сохтори семантикии пешояндҳои фазой-динамикиро ботафсил таҳқиқ намуда, қайд мекунад, ки пешояндҳо дорои маънои мустақили луғавӣ буда, пешояндҳои фазой вазифаи номинативиро иҷро мекунанд ва барои ифодаи муносибатҳои фазой хизмат мекунанд [81, 37].

Забоншиноси дигар Г. Суит низ мавҷудияти маънои луғавии пешояндро дуруст шуморида, пешояндҳои забони англисиро вобаста аз маъно ба се гурӯҳ чудо намудааст: пешояндҳои макон, замон ва пешояндҳои муносибати абстрактӣ дошта [201, 129]. О.С. Ахманова бошад, аз байни ҳама гуна пешояндҳо пешояндҳои ифодакунандаи маънои фазоии мушаххасро чудо намудааст, яъне пешояндҳое, ки ба макони предмет ва ё ҷои иҷрошавии амал ишора мекунанд [203, 347].

Муҳаққиқи тоҷик Қ.М. Ашурмадов дар таҳқиқоти худ «Таҳлили муқоисавии пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси «Ёддоштҳо»-и Садрриддин Айнӣ)» баҳс ба миён оварда, онҳоро дар асоси забонҳои муқоисашаванда аз рӯйи ифодаҳои сарфишон ба 6 гурӯҳ дастабандӣ намудааст [19, 22].

Дар илми забоншиносӣ гурӯҳбандии хеле гуногуни пешояндҳо мавҷуд аст ва он аз рӯйи аломатҳои мухталиф амалӣ шудааст. Гурӯҳбандии пешояндҳо, ки Е.А. Рейман пешниҳод кардааст [144, 184], самти умумиро дар фазо ва самти нисбиро дар муносибати ҷузъҳои ҳақиқати воқеӣ нисбати ҳамдигар инъикос менамояд. Гурӯҳбандии мазкури пешояндҳо дорои якчанд зергурӯҳҳо буда, гурӯҳҳои пешоянд ва ибораҳои пешояндии зеринро дар бар мегиранд:

1) ҷойгиршавии нисбии ҷузъҳои гуногуни ҳақиқати воқеӣ бо дурии гуногундараҷа аз ҳамдигар (at, by, near);

2) ҷойгиршавии предметҳову падидаҳо дар сатҳҳои гуногун (above, below);

3) вариантҳои ҷойгиршавии ҷузъҳои ҳақиқати воқеӣ (on, in, over, under, round, inside, outside, beneath ва монанди инҳо);

4) паиҳам ҷойгиршавии предметҳо, падидаҳо нисбат ба ҳамдигар (next to, before, after);

5) самти равоншавии ҷузъҳои ҳақиқати воқеӣ (to, from, towards, up, down, along, across ва монанди ин);

6) ҳудуди давомнокии фазоии ҷузъҳои ҳақиқати воқеӣ (as far as, over, for);

7) ҳудуди ҷойгиршавии имконпазир, ба ҳам омадани баъзе ҷузъҳои ҳақиқати воқеӣ (within, beyond) [144, 162].

Як зумра забоншиносон ба монанди Ҷ. Лич, Я. Свартик [194, 65-71] ва дигарон чунин намуди гурӯҳбандии пешояндҳоеро пешниҳод менамоянд, ки дар онҳо пешояндҳои дорои маънои луғавии статикӣ, ки маконро ифода мекунанд, ба якчанд зергурӯҳҳо ҷудо карда шудаанд. Гурӯҳи якум пешояндҳои навъи АТ (at-type prepositions) шомиланд, ки ашёву ҳодисаҳоро бо нуқтаи дар сатҳ буда мувофиқ мекунанд (to, at, (away) from); гурӯҳи дуюмро пешояндҳои навъи ОН (“on-type prepositions”) ташкил медиҳанд; ба гурӯҳи сеюм бошад, пешояндҳои навъи ИН (“in-type prepositions”) шомиланд, ки маънои ҷойгиршавиро дар ҳудуди ягон ҷои муайян ва ё дар дохили ягон ҷиз (in(to), out of, through) амалӣ мекунанд. Гурӯҳбандии пешояндҳо, ки аз ҷониби забоншинос А.А. Закарян пешниҳод шудааст, ҳудуди маъноии пешояндҳоро ба статикӣ ва динамикӣ ҷудо менамояд. Дар баробари ин, ҳудуди маъноии ҷойгиршавӣ низ ба якчанд зергурӯҳҳои семантикӣ ҷудо карда шудааст, ки онҳо ҷойгиршавии объектро тавсиф медиҳанд [88, 25].

Таҳлили андешаҳои забоншиносон ва маводҳои фактологияи ҷамъовардамон собит менамояд, ки пешояндҳои локативӣ, асосан макон ва ҷойи предмет ё ашёро ифода менамоянд. Ба ибораи дигар, вазифаи онҳо ифодаи ҳамин як маъно, яъне муайян намудани макон ё ҷойи ашё мебошад. Пешояндҳо метавонанд сабабгори ба миён омадани маъноҳои нав шаванд.

Вобаста ба ифодаи амал ё макони ҷойгиршавии ашё фикри баёншуда метавонад ба таври мухталиф тавсиф ёбад.

Пешояндҳо дар таркиби пуркунанда омада, маънои аломати маконро, ки ба объект нигаронида шудааст, ифода мекунанд.

Барои муайян намудани ҷузъҳои майдони функционалӣ-семантикии маконгирӣ дар забони муосири англисӣ воситаҳои луғавӣ-грамматикӣ, бахусус таркибҳои исмӣ бо пешоянд мавқеи муҳим доранд. Таркибҳои пешояндӣ-исмӣ аз лиҳози намуд гуногун мебошанд ва асоси онҳоро пешоянд ташкил медиҳад.

Аз лиҳози хусусияти ҳолат-статикӣ ва ё ҳаракат-динамикӣ пешояндҳои забони англисиро метавон ба ду гурӯҳи калон ҷудо намуд:

1. пешояндҳои макон, ки ҳолати предметро ифода мекунанд;
2. пешояндҳои ҳаракат дар фазо, ки сӯй ва самти ҳаракати предметро ифода мекунанд.

Пешояндҳои фазой-локативӣ ва ё пешояндҳои ифодакунандаи макон ё ҳаракат дар фазо ба майдони маъноии (семантикии) локативӣ тааллуқ доранд.

Пешояндҳои *down* - «дар поён, дар тағи, дар зер», *above* - «дар болои», *in* - «дар даруни», *near* - «дар назди» ва пешояндҳое, ки самту макон, аломати ҳаракат ва аз ҷумла пешояндҳои *about* - дар назди, *across*, *around* - «дар гирди, дар атрофи» ва ғайраҳо ба ин мисол шуда метавонанд. Ин пешояндҳо ба маънои луғавии фазо дар ҷумла ишора мекунанд.

Пешояндҳо ба макон, маҳал ва ҳаракат дар ҷумла ишора карда, аломати маконро муайян менамоянд. Ин гуна маъно тавассути пешояндҳои *on* - «дар болои ё дар рӯйи/сатҳи», *over* - «аз болои, дар болои (баландӣ)», *upon* - «дар болои, дар рӯйи», ки аломати беруни предмет ва ё ашёро мефаҳмонанд, ифода карда мешавад.

Самт ё макон инчунин тавассути пешояндҳои нисбӣ ба монанди *on* - «дар болои», *over* - «дар», *upon* - «аз болои, аз боло, дар, ба, ба болои, бар болои» ифода карда мешавад. Хусусияти аломати дохили предмет ё ашё бо

пешояндҳои *inside* - «дар даруни, дар дохили», *within* - «дар ҳудуди» ва аломати маконии назди ё атрофи предмет ва ё ашё тавассути пешояндҳои *about* - «дар назди, дар атрофи», *around* - «дар гирди», *at* - «дар атрофи, гирдогирди, дар бари, дар дами, дар назди, дар қариби, дар паҳлу», *beside* - «дар назди, аз паҳлу, дар пеши», *by* - «дар пеши, дар назди», *near* - «дар наздикии, дар қариби», *on* - «дар болои, дар рӯи», *over* - «болои», *round* - «дар атрофи, дар гирди, дар гирдогирди, дар даври», *toward* - «ба сӯи, ба тарафи» ифода ёфта метавонанд. Пешоянди *before* - дар пеши, дар назди, дар ҳузури чизе будани ашёро нишон диҳад, аломати дар паси (қафои) предмет будани ашёро пешояндҳои *after* - «баъд аз, баъди», *behind* - «аз паи, аз ақби, аз қафои; дар паси, дар пушти, дар он тарафи, дар ақби», *beyond* - «аз ба», *past* - «аз паҳлуи, аз назди, аз пеши», *without* - «берун аз, дар беруни»; аломати дар рӯ ба рӯ будани ашёро пешояндҳои *across* - «аз миёни, аз байни», *against* - «дар рӯ ба рӯи чизе» ифода намуда, пешояндҳои мазкур дар ҷумла ба таври васеъ истифода мешаванд [5, 188].

Пешояндҳои *opposite* - «дар рӯ ба рӯи чизе», *over* - «дар рӯ ба рӯи, дар муқобили» самти муқолифи ашё ва дар болои чизе будани предметро, пешояндҳои *above* - «дар болои, болои», *over* - «болои», *up* - «аз болои» ифода мекунанд. Аломати маконии ба зери, дар тағ будани предмет бо пешояндҳои *below* - «дар паси, дар поёни», *beneath* - «дар зери», *down* - «аз поёни, аз поён, аз зери», *under* - «дар тағи», *underneath* - «дар тағи, дар зери» ва аломати дар мобайни ашё будан тавассути пешояндҳои *among* - «дар байни, дар миёни», *between* - «дар мобайни» ифода карда мешаванд.

Пешояндҳое, ки дар қадди ё атрофи чизе (роҳ) ё ашёе буданро мефаҳмонанд, инҳоянд: *about*, *around*, *round* - «дар атрофи, дар гирди, дар гирдогирди, дар даври, дар давродаври», *across* - «аз, аз миёни..., аз байни..., аз болои», *off* - «берун аз».

Ҳамин тавр, пешояндҳои *at*, *on* ва *in* дар забони англисӣ ҷою макони ашё ва предметро нишон медиҳанд, ки инро дар мисолҳои поёнӣ дида метавонем:

He laid Harry gently on the doorstep, took a letter out of his cloak, tucked it inside Harry's blankets and then came back to the other two [216, 17]. (Ў Ҳарриро охиста дар даромадгоҳ гузошта, аз хилъаташ мактуберо гирифт, онро ба қабати бистарчаи Ҳаррӣ гузошт ва сипас ба назди ду нафари дигар баргашт).

My last night in my room... [215, 28]. (Шаби охирон дар хучраам.).

Инчунин пешояндҳои забони англисӣ ҷойи макони ашёрро ишора менамоянд.

Пешояндҳои макон - before «дар рӯ ба рӯйи, дар пеши», near «дар назди», around «дар наздикии», after «дар паси», opposite «дар рӯ ба рӯйи», between «дар байни, дар мобайни», along «ба қад-қад», round «дар гирди, дар атрофи» ба шумор мераванд.

Ин гуна пешояндҳо дар ҷумла маънои нисбиро ифода мекунанд. Хусусияти асосии пешояндҳои нисбӣ он аст, ки онҳо вазъият ва ҳолатро аз нуқтаи назари гуногун ва инчунин дар ҳолати воқеӣ тасвир мекунанд.

Ҳангоми дида баромадани робитаи байни пешояндҳои макон ва фазо метавонем чунин намуди зергурӯҳи ин гуна пешояндҳоро ҷудо намоем:

1) пешояндҳое, ки танҳо муносибати маконро мефаҳмонанд: beneath «ба таги, аз паст(тар), аз поён(тар)», off «берун аз, дар беруни, аз», outside «аз беруни», opposite «дар рӯ ба рӯи, дар муқобили», up «болои, дар болои»;

2) пешояндҳое, ки вақтро дар асоси муносибати маконӣ ифода мекунанд, аммо дар таркиби худ то ҳол маънои фазоиро гум накардаанд. Масалан, пешояндҳои till «то», until «то, то ки», during «то, дар вақти», since «то».

3) пешояндҳое, ки дар ҳамбастагӣ ҳам маънои маконӣ ва ҳам маънои фазоиро ифода мекунанд.

Ба пешояндҳое, ки ҳам маънои маконӣ ва ҳам фазоиро ифода менамоянд, инҳо дохил мешаванд:

а) пешояндҳои under, by «ба таги, ба, ба сӯйи, ба тарафи, ба пеши, ба назди», ки маънои макон ва фазоро дар ҳамбастагӣ ифода мекунанд ва дар

таги, дар зери чӣ будани предмет ва ашёро ишора намуда, тақрибан вақти иҷро шудани амалро мефаҳмонад: *under the table* «дар зери миз, дар таги миз», *by the holiday* «дар арафаи ид», *the children under fourteen years old* «бачагони синну солашон ба синни чордаҳ нарасида». Ба ин гуна пешояндҳо пешоянди *before* дохил мешавад ва аломати амалеро, ки пеш аз ягон амали дигар воқеъ шудааст, мефаҳмонад:

Children go before adults «Бачагон пеш аз калонсолон ворид мегарданд»

Before the sunrise «қариби субҳ, дами сахар; то сахар, то субҳидам».

Пешояндҳои *at, about: at (about) the village / at (about) 6 o'clock* «дар атрофи деҳа, «соати 6» низ ба гурӯҳи пешояндҳое, ки аломати муносибати макон ва фазоиро ифода мекунанд, дохил мешаванд. Маънои амал ё ҳолате, ки дар вақти муайян болои чизе будани предметро мефаҳмонад тавассути ибораҳои пешоянддор мисоли *on the desk* «дар рӯйи мизи корӣ, дар болои мизи корӣ», *on Saturday* «рӯзи шанбе» ифода мешавад.

Вақти ба охир ва ба итмом расидан, инчунин ба сӯйи чизе равона намудани предмет ва ҳаракат тавассути пешоянди *by* ифода мешавад: *by the city* «ба шаҳр, ба сӯйи шаҳр, ба тарафи шаҳр», *by evening* «беғоҳӣ».

б) пешояндҳое, ки дар забони англисии муосир маънои замон ва вақтро ифода мекунанд, инҳоанд: *after* «пас аз», *before* «то». Пешояндҳои мазкур маънои маконро низ ифода мекунанд.

Пешояндҳо инчунин қобилияти ифодаи ҳаракат аз як самт ба самти дигарро низ доранд.

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки дар забони муосири англисӣ пешояндҳо ҷойи мустақил надоранд ва аъзои мустақил нестанд; онҳо бо якчанд калимаҳо гурӯҳи ягонаи синтаксисиро ташкил медиҳанд. Ифодаи маъноӣ ва ҷойгиршавии пешояндҳо ба калимаи вобасташаванда алоқаманд аст.

Интихоби ин ё он пешоянд дар ҳар як вазъияту ҳолати алоҳида аз таркиби маъноии ҷузъи ибори исмӣ вобаста аст ва инчунин ба ҳаҷми маъноӣ ва қобилияти ҳамҷояшавии исм асоснок мегардад.

Ин чо бояд оид ба қобилияти идоракунии пешоянд сухан кард. Пешояндҳо дар забони англисӣ вазифаи системаи падежро иҷро мекунанд ва дар баробари маънои луғавиро доштан, инчунин маънои грамматикиро низ доро ҳастанд. А.И. Смирнитский дуруст қайд менамояд, ки бо феълҳои амсоли *stand, sit, stay* (истодан, нишастан, мондан) истифода шудани пешоянд танҳо бо ҳақиқати воқеии ишорашаванда аниқ мегардад. Дар ин маврид интиҳоби пешоянд аз мақоми ҳақиқии ашё ва ё шахси муайян дар фазо вобастагии ногусастанӣ дорад, яъне пешоянд озодона вобаста аз маънои луғавиаш истифода бурда мешавад [154, 89].

Ҳамин тариқ, маркази майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони англисӣ аз *таркибҳои пешояндӣ-исмӣ* иборат аст, зеро маҳз таркибҳои мазкур дар ифодаи маънои маконгирӣ асосиву мустақил буда, ба талаботҳои марказии майдони хурди мазкур пурра ҷавобгӯӣ ҳастанд. Қисме аз таркибҳои пешояндӣ-исмӣ ба феъл (хабар) вобастаанд, қисми дигар вобаста нестанд, ки дар ин маврид онҳо вазифаи ҳоли маконро иҷро мекунанд.

Таҳлили маводҳои таҳқиқотии мо нишон медиҳад, ки таркибҳои пешояндӣ-исмӣ, ки дар маркази майдони хурди ҷойгиршавӣ оварда шудаанд, 69%-и шумораи умумии мисолҳоямонро ташкил медиҳанд.

Маркази майдони хурди ҷойивазкуниро ҳудуди назди марказӣ ихота карда, он чор нишондиҳандаи асосиро фарогир аст, ки онҳо сатҳи синтаксисии забонро ташкил медиҳанд.

Яке аз нишондиҳандаи ҳудуди мазкур *ҳамҷояшавии феъл бо зарфи макон* ба ҳисоб меравад. Дар ин самт феълҳои ифодакунандаи маънои ҷойгиршавӣ ва иқоматшавӣ (*be, stay, live*) феълҳои гуфтугӯӣ (*chatter, talk, speak* – гап задан, сухбат кардан, сухан кардан,), феълҳои амалашон гузарониданашуда (*dance* – рақсидан, *tremble* - ларзидан), феълҳои ифодакунандаи ҳолат (*sleep* – хобидан), феълҳои маънои дарки ҷисмонидошта (*see* - дидан, *hear* - шунидан) ва амсоли ин истифода мешаванд. Феълҳои мазкур дар ҷумла вазифаи хабарро иҷро менамоянд. А.И. Смирнитский [154, 112-119] аз лиҳози мундариҷа чор навъи хабарро дар

забони англисии муосир чудо намудааст. Яке аз ҳамин навъҳо *хабарӣ ҳолӣ* номгузорӣ шудааст: *He is here*. Одатан хабарӣ ҳолӣ, мувофиқи ақидаи А.И. Смирнитский бо феълҳои ифода ёфтааст, ки худ маънои фикрро пурра накарда, пас аз худашон ишораи мушаххаси макноро талаб мекунанд. Феълҳои *to be* (будан), *to live* (зиндагӣ кардан), *to sit* (нишастан), *to stand* (истодан) ва амсоли онҳо аз ҳамин гуна феълҳо мебошанд. Ба мисоли зерин менигарем:

They're here because they want to be [215, 649]. (Онҳо ин ҷо ҳастанд, зеро хоҳиши ин ҷо буданро доранд).

"You don't mean – you can't mean the people who live here?" cried Professor McGonagall jumping to her feet ... [216, 10]. («Шумо дар назар надоред, шумо одамонеро, ки **ин ҷо зиндагӣ мекунанд**, дар назар дошта наметавонед?» – дод зад кард профессор Мак Гонагалл ба пой чаҳида...)

Дар мисоли мазкур феълҳои *to be* (будан) ва *live* маънои макноро мустақилона ифода карда наметавонанд ва истифодашавии зарфи *here* (ин ҷо, дар ин ҷо) маънои макноро пурра менамояд.

Феълҳои ифодакунандаи маънои ҷойгиршавӣ дар фазо дар ҷумла вазифаи хабарро иҷро намуда, дар навбати худ ба чанд навъ чудо мешаванд.

Нахуст, мо феълҳои *to be* (будан)-ро таҳлил менамоем. Феълҳои *to be* (будан) дар ҷумла вазифаи алоқамандкуниро иҷро менамояд, ифодаи маънои аниқаш тавассути пешояндҳои ҷойгиршавӣ ва ё зарфи макнор амалӣ мегардад [49, 110]:

We'd been here about two weeks now, so I should have been expecting that he would have to leave, but I hadn't been thinking about time [215,108]. (Мо тақрибан ду ҳафта дар ин ҷо будем, бинобар ин ман интизор будам, ки ӯ бояд равад, аммо ман оид ба вақти рафтан фикр намекардам).

Дар мисоли болоӣ, зарфи *here* бо феълҳои ёвари *to be-будан* якҷоя омада, феълҳои “*to be*” вазифаи алоқаро иҷро менамояд ва ифодаи маънои ҷойгиршавӣ бошад, тавассути зарфи *here* амалӣ гардидааст.

Назари забоншиносон дар мавриди маъноҳои феъли *to be* яксон нест ва онҳо ба ин феъл якчанд маъноҳоро хос медонанд: маънои хабаррасонӣ, маънои мавҷуд будан, маънои маконгирӣ ва ҳоказо [50, 181]. А.И. Варшавская бар он ақида аст, ки мавҷудияти маънои маконгирии феъли *to be* барои таҳқиқи онҳо ба сифати бандаки маъноӣ ва барои омӯзиши чузъи маконгирии ҷумла чун таркиби маконгирӣ ҳалал намерасонад [49, 112]. Ба андешаи мо, феъли *to be* дар ҷумлаҳои маконгирӣ бандак нест, зеро он маънои муносибатҳои статикиро иҷро намуда, дорои маънои аниқ аст.

“Yes,” said Professor McGonagall. And I suppose you’re going to tell me why you’re here, of all places” [216, 10]. (– «Бале,» - гуфт профессор Мак Гонагалл. Ба фикрам ту гуфтани ҳастӣ, ки чаро аз байни дигар ҷойҳо ту ин ҷой ҳастӣ»)

Тавре ки мебинем, дар ҷумлаи болоӣ феъли *to be*-будан (ин ҷо “*are*” шакли ҷамъи феъли будан) маънои будан, ҳузур доштан бо зарфи *here* дар Шотландия буданро ифода менамояд ва дар ҷумлаи мазкур барои ифодаи маънои муносибатҳои статикӣ истифода шудааст.

Таҳлили маводи ҷамъовардаи мо собит менамояд, ки ҳамаи феълҳои ифодакунандаи маънои ҷойгиршавии фазоиро аз лиҳози маъно ба феълҳои ҷойгиршавӣ ва ё маскуншавӣ ва макон дар фазо ҷудо намудан мумкин аст.

Таркиби *there is/there are* (ҳаст/ҳастанд) дар забони англисии муосир ҷумлаҳои навъи мавҷудиятро созмон медиҳад. А.И. Варшавская [49, 118] ин навъи ҷумлаҳоро ҷумлаҳои экзистенциалӣ-маконгирӣ номидааст, зеро онҳо ҳатман чузъи маконгириро дороанд ва маънои ҷойгиршавии объектро дар фазо ифода менамоянд. Хусусияти хоси ҷумлаҳои таркиби *there is/ there are* дошта дар он аст, ки барои ин гуна ҷумлаҳо чузъи маконгирӣ аз лиҳози сохтор шарт ва зарур аст:

It was hard to believe there was a ceiling there at all [216, 125]. (Аслан, ба мавҷудияти шифт он ҷо, бовар кардан душвор буд).

Тавре ки аз мисоли болоӣ мебинем, дар ҷумлаҳои иборат аз таркиби *there is/ there are* ишораи макони ҷойгиршавии объект ҳатмист. Дар мисоли

болой ишораи макони ҷойгиршавии объект бо зарфи *there* (дар ин ҷо) ифода гардида, зарфи макон вазифаи ҳоли маконро иҷро мекунад.

Баъзе забоншиносон чунин таснифоти зарфро пешниҳод мекунанд: *зарфҳои сифатӣ (qualitative), зарфҳои миқдорӣ (quantitative) ва зарфҳои ҳоли (circumstantial)* [198, 86-92]. Зарфҳои ифодакунандаи ҳолат дар навбати худ ба: а) зарфҳои замон ва мунтазамнокӣ ва б) зарфҳои макон ва самт ҷудо мешаванд. Ин зарфҳо бо феъл алоқамандии зич надоранд ва, аз ин рӯ, онҳо ҳуди амали бо феъл ифодаёфтаре шарҳ надода, балки ҳолатҳои муайянро, ки барои иҷрошавии амали мушаххас мусоидат мекунанд, номбар менамоянд. Ин гуна зарфҳо ба тамоми ҷумла далолат карда, одатан дар ҷумлаҳои, ки феъл-ёвар омадааст, ҳангоми ишора нашудани ягон амали муайян истифода мешаванд. Ба мисоли зерин менигарем:

The cat was still there [216, 8]. (Гурба то ҳол дар ҳамон ҷой буд).

Дар мисоли болоӣ, зарфи *there* бо феъли ёвари *was* (феъли *to be*-будан дар замони гузашта) якҷоя омада, ба тамоми ҷумла дахлат дорад, яъне сабаби иҷрошавии амали мушаххасро муайян менамояд. Феъли “*to be*” дар ҷумлаи болоӣ вазифаи алоқаро иҷро менамояд, ифодаи маъноӣ ҷойгиршавӣ бошад, маҳз тавассути зарфи *there* амалӣ гардидааст.

Бархе аз забоншиносон ҳангоми таснифоти зарф вобаста ба маъно зарфҳои маконро ҷудо мекунанд [189, 26]. Гурӯҳи дигари забоншиносон имконияти ҷудокунии зарфҳои макон ва самтро рад мекунанд. Инро бо он асоснок менамоянд, ки зарф танҳо муносибати фазоӣ байни объекти ҳаракаткунанда ва ё дар ҳолати таҳаррук (оромӣ) қарордоштаро бо макон ифода менамояд. Танҳо феълҳои ифодакунандаи маъноӣ макон ва ё ҳаракат маъноӣ статикӣ ва ё динамикии амалро ифода карда метавонанд. Г. Суит бошад, гурӯҳи махсуси зарфи маконро ҷудо намуда, чунин мешуморад, ки қисми зиёди зарфи макон тасаввуроти ҳаракатро низ ифода карда метавонанд [201, 120].

Зарфи макон дар ҷумлаҳои озодро ишғол намуда, метавонад дар аввал, мобайн ва ё охири ҷумла қарор дошта бошад. Г. Суит чунин

мешуморад, ки чойи зарф дар чумла тағйир ёфта метавонад [201, 120]. Ба мисоли зерин менигарем:

*We'd been **here** about two weeks now, so I should have been expecting that he would have to leave, but I hadn't been thinking about time* [215, 108]. (Мо тақрибан ду ҳафта дар ин ҷо будем, бинобар ин ман интизор будам, ки ӯ бояд равад, аммо ман оид ба вақти рафтан фикр намекардам).

*“Stop fidgeting, Bella. Please try to remember that you're not confessing to a murder **here**”* [215, 11]. (Асабӣ нашав, Белла. Илтимос, дар хотир дор, ту барои иқроршавӣ ба куштор ин ҷо наомадаӣ).

Тавре ки дар мисолҳои болоӣ мебинем, зарфи ифодакунандаи макон **here** дар мобайн ва охир омада бошад ҳам, ба тамоми чумла даҳолат мекунад.

Таъкид ба ёдоварист, ки зарфи макон дар ҳар ду забони муқоисашаванда маънои умумии ҷой, макон, ибтидоӣ интиҳо, сӯйи амалу ҳолат ва роҳи ҳаракатро ифода менамояд.

Бино ба ақидаи муҳаққиқ З. М. Маллаева зарфҳои мазкур як навъ муқобилгузори «фазои гӯянда» ва «тамоми фазои боқимонда»-ро ифода менамоянд [127, 21]. Зарфҳои номбурда танҳо дар дохили гуфтор вобаста ба мазмун маънои ҷойгиршавӣ ва ё ҳаракатро амалӣ карда метавонанд. Менигарем ба мисоли зерин:

*A coolish breeze had **picked up outside*** [215, 109]. (Дар берун насими салқин мевазид).

*It was stiflingly hot **inside*** [216, 248]. (Дарун беҳад гарму тасфон буд).

Дар мисолҳои болоӣ зарфҳои **outside** (берун) ва **inside** (дарун) макони гӯяндаро ба фазои боқимонда муқобил гузоштааст.

Қайд кардан бамаврид аст, ки як гурӯҳ исмҳои ифодагари макон ва самту ҷониб (пеш – front, қафо – back, ақиб – back, боло – up, поён – down, берун – outside) низ ба зарф гузашта, бо мурури замон аломатҳои хоси морфологии зарф ва сифатро қабул карда, ҷузъи сифати феълии таркибӣ шудааст: пештар – former, қафотар – posterior, болотар – upper, аз ҳама қафотар (болотар, поёнтар...) ва ғайра.

Маълум аст, ки зарфи макон дар чумла ҳамеша дар ҳамчоягӣ бо феъл истифода мешавад. Аммо, дар баъзе ҳолатҳо хабар дар чумла бо мақсадҳои услубӣ ба таври имплицитивӣ оварда шудааст, яъне чумла хабари бо феъл ифодашударо надорад:

“Everyone here? You there, still got your toad?” [216, 120]. (Ҳама дар ин ҷо? Ту он ҷо, то ҳол бо қурбоқаат?)

Дар чумлаи болоӣ дар қисмати *“Everyone here? You there,”* (Ҳама дар ин ҷо? ту он ҷо...?) ягон хабар ба назар намерасад. Қобили зикр аст, ки дар забони тоҷикӣ низ истифода нашудани хабар дар чумла ба назар мерасад ва ин қолаб бештар хоси зарбулмасалу мақолҳост: *На сӯх сӯзад, на каҷоб.*

Дар ин гуна чумлаҳо ҳангоми амалишавии маъноӣ муносибатҳои статикӣ фазоӣ, ки бо зарфи макон ифода ёфтааст, нақши мазмуни тамоми гуфтор меафзояд. Зарфҳои серистеъмол дар ин гуна чумлаҳо зарфҳои *here* ва *there* мебошанд. Аммо, бояд гуфт, ки дигар зарфҳои фазоӣ низ бе феъл ба таври васеъ низ истифода бурда мешаванд:

Муҳаққиқ Н.А. Саидова дар диссертатсияи худ зербоbero бо номи «Зарфи макон ва хусусиятҳои этимологӣ ва луғавию маъноӣ он» зарфҳои ифодакунандаи макону ҷойгиршавӣ ва самти амалро дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба гуруҳҳои ҷонишини ишоратӣ исмҳо (ин ҷо, он ҷо, ин сӯ, он сӯ..), ҷонишини таъйини саволӣ (ҳама ҷо, ҳар ҷо, ҳар кучое..), такрори исм ё зарф (ҷо-ҷо, ҳар ҷо), паси ҳам омадани зарфҳо (ин сӯ, он сӯ, ин тараф, он тараф..), зарфҳои содаи макон (пеш, ақиб, қафо, дарун.). гурӯҳбандӣ намуда, инчунин, зарфҳои маконро ба сода, сохта, мураккаб ва таркибӣ ҷудо намудааст [150, 115-118].

Бояд гуфт ки ҳамчояшавии ду зарфи макон бо феълҳои динамикӣ низ байни мисолҳои ҷамъовардаи мо ба назар расиданд. Ҳамчояшавии ду зарфи макон, ки ҳамзамон феълро муайян мекунад, сатҳи синтаксисии забони англисиро ташкил медиҳад. Дар ин гуна созмон маъноӣ ҷойгиршавӣ дар фазо тавассути пурра намудани як зарф маъноӣ зарфи дигарро дар чумла равшан мекунад. Ҳамчояшавии ибораҳои макон ба мисли **out there, far out, far away**

(дар он чо, дур, хело дур) хеле серистеъмоланд. Ин навъ зарфҳои таркибӣ дар чумла вазифаи ҳоли маконро иҷро мекунанд.

Harry was almost glad that the exams weren't far away [216, 264]. (Ҳаррӣ аз он ки имтиҳон дур набуд, қариб хурсанд буд).

Инчунин дар маводи таҳқиқотии худ, ки аз адабиёти бадеӣ чамъ намудем, ифодаи маъноӣ ҷойгиршавиро бо истифодашавии се зарфи макон пайдо намудем, ки ин ҳам ҳамчояшавии **out there somewhere** мебошад:

He is still out there somewhere, perhaps for another body to share... not being truly alive, he can't be killed [216, 174]. (Ӯ ҳоло ҳам дар ким-кучое ҳаст, шояд интизори ивазкунии бадани дигаре бошад... дар ҳақиқат зинда нест, ӯро куштан мумкин нест).

Тавре ки дар мисоли болоӣ мебинем, ҳамчояшавии паиҳами се зарф **out there somewhere** (дар ким-кучое,) барои муайянкунии макони иҷроӣ амал истифода шудааст.

Ҳамин тариқ, яке аз нишондиҳандаи ҳудуди назди марказӣ ҳамчояшавии феъл бо зарфи макон мебошад.

Дар ҳудуди назди марказӣ инчунин ҳамчоягии пешоянди таркибиро бо исмҳои ифодакунандаи маъноӣ макон ҷойгир намудан дуруст аст.

Як гурӯҳи забоншиносон ба монанди Б.Н. Аксененко [7], Е.А. Рейман [144] ҳамчояшавии пешояндҳои *out of, from above, far away* (аз (дохили), аз боло, дур) ва амсоли онро пешояндҳои таркибӣ мешуморанд.

...I heard the low, pained cry from inside the house [215, 251]. (... ман гиряи пасти дардомезро аз даруни хона шунидам).

Аз сабаби он ки таркибҳои мазкури маъноӣ фазоидошта аз ҷиҳати маъно ба пешояндҳои макон шабеҳанд, таснифоти маъноӣ ин гуна ҳамчояшавиҳои пешояндӣ бо таснифоти пешояндҳо, ки дар боло оварда будем мувофиқат мекунад. Феълҳои гурӯҳи луғавӣ-семантикии гуногун, ки муносибатҳои фазоӣ статикиро амалӣ мегардонанд, бо ин намуди таркибҳо истифода шуда метавонанд.

Инчунин дар ҳудуди мазкур боз як воситаи дигари синтаксисӣ, яъне *ҷумлаи пайрави макон* ҷойгир аст.

Одатан ҷумлаҳои пайрави макон бо зарфи **where** баъди сарҷумла меоянд, аммо метавонанд пеш аз сарҷумла низ оянд:

Perhaps because it was dark, he didn't recognize where he was at all [216, 222]. (Шояд аз сабаби торикӣ ӯ дар кучо буданаширо нафаҳмид).

Дар ин гуна мисолҳо оид ба мақоми ҷузъи “where” норавшанӣ пайдо мегардад, ки онро забоншиносон ҳамчун пайвандак [186, 177; 198, 145], ҷонишин [192, 108], зарфи нисбӣ [200, 151] мешуморанд. Як қатор забоншиносон “where”-ро зарфи нисбӣ мешуморанд [200; 198]. Ҷумлаҳои пайрав, ки тавассути зарфи нисбии “where” баён мегарданд, бо гуфтори пешина алоқаманд буда, ҳамчун аломати муносибатҳои муайяни фазой хизмат менамояд [67, 270]:

I searched the space where he pointed ... [215, 71]. (Ман он ҷойеро, ки ӯ ишора кард, кофтукоб кардам ...).

Дар ин маврид андешаи Ҷ. Нозекро дастгирӣ намуда, мо ҷумлаҳои пайрави маконро ҳамчун намуди алоҳидаи ҷумлаи пайрав меҳисобем, ки ҳолати фазоиро дар маънои васеъаш ифода менамоянд. Дар баробари ҷумлаи пайрави замон, ҷумлаҳои пайрави макон вазъиятро, дар умум, шарҳ медиҳанд [197, 17-27]:

Where there should have been a back to Quirrel's head, there was a face, the most terrible face Harry had ever seen [216, 315]. (Дар ҷое, ки бояд қафои сари Квирел бошад, чехрае буд, чехраи даҳшатовартарине, ки Ҳарри дар умраш надида буд).

Бояд гуфт, ки ҷумлаи пайрави макон дар бахши наҳв дар ҳар ду забони муқоисашаванда мақоми муайян дошта, бо пайвандакҳое, ки аз пешояндҳои ба, дар, аз, то; to, in, from, till ва исми ҷой; place, location ва пайвандаки ки; that, which таркиб ёфтаанд, сохта мешавад. Дар ин навъи ҷумлаҳо пешояндҳо вобаста ба маънои грамматикӣшон ба маъниҳои сӯй, макон, ибтидою

интиҳои макони ба вуқӯ омадани амалу ҳолати хабари сарҷумла далолат мекунад.

Муҳаққиқи ҷавон Н.М. Давлатов дар таҳқиқоти худ таҳти унвони «Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ (дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и Садрӣдин Айнӣ)» ҷумлаи пайрави ҳолро ба ду гурӯҳ дастабандӣ намудааст: 1. Ҷумлаҳои пайрави ҳоли муносибат. Ба ин гурӯҳ ҷумлаҳои пайрави замону макон, сабабу мақсад, натиҷа ва шарту ҳилоф мансубанд. 2. Ҷумлаҳои пайрави ҳоли аломат. Ба ин гурӯҳ ҷумлаҳои пайрави ҳоли тарзи амал, монандӣ ва миқдору дараҷа шомиланд [75, 10].

Ҳангоми ишораи ҷойи муайяни макон, фаҳмонидани ҷойи ҳодиса тавассути ҷумлаи пайрави макон мусоид аст. Масалан:

At the top of the Hall was another long table where the teachers were sitting [216, 124]. (Дар болои Толор як мизи дарози дигаре истода буд, ки дар он ҷо муаллимон нишаста буданд).

Зарфи семантикаи фазоидошта бо таркибҳои пешояндӣ-исмӣ ифодакунандаи маънои фазой низ дар ҳудуди назди марказии майдони хурди *ҷойгиршавӣ* ҷойгир мешавад.

Таркибҳои пешояндӣ-исмӣ ҳолати шартии объектро дар фазо муайян мекунад. Тавре ки С.Н. Козлова қайд мекунад, ин падида тасодуфӣ нест, зеро қисми зиёди зарфҳои маконии забони англисӣ маънои фазои умумиро ифода мекунад, аз ҳамин сабаб зарурияти муайян намудани мафҳуми бо зарф ифодагардида ба миён меояд [107, 14]. Масалан: “*You mean he was there in the classroom with you?* Harry gasped.” [216, 313] (“Ту дар назар дорӣ, ки ӯ дар он ҷой, дар синфхона ҳамроҳи ту буд?” пурсид Ҳаррӣ).

Дар мисоли болоӣ зарфи *there* – дар он ҷо маънои макони шартиро ифода кардааст, яъне он ҷо, макони иҷрошавии амал ба таври пурра кушода нашудааст ва таркиби исм бо пешоянди *in the classroom* (дар синфхона) мафҳуми бо зарф ифодаёфтаи *there-ро* пурра кушода дода, ҷойи иҷрошавии амал, яъне ҳузур доштанро аниқ кардааст.

Дар забони англисии муосир чор зарфи номуайян маконро ифода мекунанд, ки онҳо **everywhere, anywhere, somewhere, nowhere** мебошанд. Зарфҳои номбурда маънои ҷойи на он қадар маълум ва ё маънои ҷойро дар маънои умумӣ ифода мекунанд [183, 304]. Аз ҳамин сабаб, барои таъкид намудани ҷойи иҷрошавии воқеаву ҳодиса пас аз ин зарфҳо ибораҳои исмӣ бо пешоянд истифода бурда мешаванд:

A tinkling bell rang somewhere in the depth of the shops as they stepped inside [216, 88]. (Ҳамон замоне ки онҳо ворид шуданд, зангӯлаи фораме дар ким-куҷои дохили мағоза ҷирингос зад).

Ҳамин тариқ, ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони англисӣ чор нишондиҳанда, яъне *ҳамҷояшавии зарфи макон бо феъл, ҳамҷоягии пешоянди таркибӣ бо исми ифодакунандаи маънои макон, ҷумлаи пайрави макон ва ҳамҷояшавии зарфи макон бо таркибҳои пешояндӣ-исмиро* дар бар мегирад, ки онҳо 17%-и мисолҳои дарёфтнамудаи моро ташкил медиҳанд.

Музофоти майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони англисии муосир бошад, воҳидҳои сатҳҳои синтаксисӣ, морфологӣ ва инчунин воҳидҳои фразеологиро дар бар мегиранд.

Созмонҳои синтаксисии маънои ҷойгиршавиро ифодакунанда, ки дар таркибашон *пешоянди фазо ва зарфи маконро* доранд, ҷузъи таркибии ҳудуди музофоти майдонро ташкил мекунанд ва сатҳи синтаксисиро дар забони англисӣ муаррифӣ менамоянд. Ин гуна созмонҳо бо феълҳои гурӯҳи семантикии гуногун, ки қобилияти тасаввуроти муносибатҳои фазоии статикиро доранд ба таври васеъ истифода бурда мешаванд. Инчунин ҳамҷояшавии пешоянд бо зарфҳои *here* ва *there* низ барои ифодаи маънои ҷойгиршавӣ хеле фаровон истифода мешавад: *around here, over here, in here, from here, in there, about there, out there* ва ҳоказо:

But it was Edward out there, so I whispered the words “Don’t be coward” under my breath and scrambled to my feet [215, 76]. (Аммо Эдвард он ҷо буд, аз

ин сабаб ман зери лаб «тарсончак нашав» гуфта пичиррос задам ва ба пой хестам).

There were four sandwiches in there [216, 108]. (Дар он ҷой чорто нон бо *гӯшт* буд).

Ҳолатҳои истифодашавии ҳамчоягиҳои from above, from below, about everywhere (аз боло, аз поён, тақрибан дар ҳама ҷо) низ ба қайд гирифта шудаанд, гарчанде ин ҳамчоягиҳо серистеъмол нестанд.

Боз як воситаи сатҳи синтаксисии забон *созмонҳои фазоии ифодакунандаи масофа* мебошанд, ки дар ҳудуди музофоти майдони хурди ҷойгиршавӣ қарор доранд. Зери созмонҳои фазоӣ мо созмони синтаксисиро дар назар дорем, ки чун қоида масофаи байни объектҳо ва иҷрокунандаи вазифаи ҳоли маконро дар ҷумла мефаҳмонанд. Ин гуна созмонҳо бо феълҳои истифода бурда мешаванд, ки дар сохтори маъноии онҳо семаи муносибатҳои фазоии статикӣ ҳузур дорад. Масалан:

Edward stopped a few steps away from Aro, ... [215, 642]. (Эдвард чанд қадам дуртар аз Аро истод).

Ин гуна созмонҳо метавонанд аз ҳисоби таркибҳои пешоянд ва исм ва ё зарфи макон тасеа ёбанд.

And he was in front of me again, standing two feet away, still as a stone [215, 94]. (Ӯ боз дар пеши ман, ду қадам дуртар, монанди санг ором истода буд).

Г.А. Вейхман [50, 432] қайд мекунад, ки ҳоли макон дар забони муосири англисӣ ба ду зергурӯҳ, яъне бавосита ва бевосита ҷудо мешавад. Созмонҳои ифодакунандаи маъноӣ фазоӣ далели ин андешаҳоянд. Ҳоли макони бевосита ҷойи муайян ва ё масофаи аниқро ишора мекунад.

The troll stopped a few feet from Hermione [216, 188] (Пакана аз Ҳермиона чанд қадам дуртар бозистод).

Зарфҳои макони бавосита ба предмет ва ё амале равона карда мешаванд, ки ҷойи онҳо аллақай аниқ аст ва ё он ҳангоми гуфтор муҳим нест.

Дар майдони хурди ҷойгиршавӣ ягона воҳиди сатҳи морфологӣ ин *падеж (соза)-и объектии исмҳо* ба ҳисоб меравад, ки дар *музофоти майдони хурди ҷойгиршавӣ* қарор дорад.

Забоншинос М.Я. Блох бар он ақида аст, ки падежи объектӣ дар забони англисӣ метавонад маънои макони амалӣ гардонад ва ҷойи иҷрошавии амалро номбар намояд. Масалан, *Moscow's talks (гуфтушуниди Маскав)* [183, 79]. И.В. Арнолд бошад, истифодаи чунин тавъамшавиро ба монанди *Italy's radio* (радиои Итолиё) дар услуби сарлавҳаи рӯзнома имконпазир меҳисобад, зеро ки ҳангоми маълумотдиҳӣ дар сарлавҳаҳо кӯтоҳбаёнӣ талаб карда мешавад [13, 346].

Дар музофоти майдони хурди ҷойгиршавӣ боз як воситаи сатҳи синтаксисӣ, яъне ҳамҷояшавии *фeyлҳои таркибӣ бо зарфҳои макон* меистанд. Ба мисоли зерин менигарем:

Harry sat down next to the window where, half-hidden, he could watch the red haired family ... [216, 101]. (*Ҳарри назди оинае нишаст, ки аз он ҷой аҳли оилаи мӯйзрринҳоро дидан мумкин буд*).

"Oh, come on, Hagrid, you might not want to tell us, but you do know, you know everything that goes on round here," said Hermione in a warm, flattering voice [216, 249]. («Э, биё Ҳагрид, мумкин ту ба мо гуфтан нахоҳӣ, аммо ту бояд донӣ, ту ҳар он чизе ки дар ин ҷо рӯй медиҳад, медонӣ» гуфт Ҳермиона бо хушомад)

Тавре ки дар мисоли болоӣ мебинем, феъли таркибии *sit down* дар замони гузашта бо зарфи макони *next to the window* якҷоя омадааст. Дар дар мисоли дуюм феъли таркибии *to go on* - рӯй додан бо зарфи макони *here* ҳамҷоя омадааст. Ин гуна воситаи сатҳи синтаксисӣ дар музофоти майдони хурд ҷойгир аст. Ин навъ феълҳои дар таркиби созмонҳои мазкур буда, ба гурӯҳҳои гуногуни семантикӣ шомиланд. Маҳз маънои макони статикӣ дар сохтори семантикии онҳо ягона маънои онҳоро муттаҳидкунанда ба ҳисоб меравад. Феълҳои таркибӣ бо зарфи замон тавъамшавиеро месозанд, ки сатҳи синтаксисии забонро инъикос менамоянд.

Нишондиҳандаи дигари музофоти майдони хурди ҷойгиршавӣ воҳидҳои фразеологӣ ва ифодакунандаи маъноӣ ҷойгиршавӣ ба ҳисоб мераванд.

Дар забони англисии муосир шумораи хеле зиёди воҳидҳои фразеологӣ ҳастанд, ки маъноӣ ҷойгиршавиро ифода мекунанд ва ё семаи макноро ҳамчун ҷузъи фразеологизм дороанд.

Дар луғати фразеологизмҳои англисӣ-русии зери таҳрири А.В. Кунин [205] воҳидҳоеро, ки ба майдони хурди ҷойгиршавӣ далолат мекунанд, пайдо намуда, онҳоро чунин гурӯҳбандӣ намудем (нигаред ба ҷадвали 3).

Ҷадвали 3

№	Воҳидҳои фразеологӣ	Мисол
1.	Воҳидҳои фразеологӣ маъноӣ макноро тағйир додаанд.	Be on the slippery ground – дар ҳолати ногувор қарор доштан.
2.	Воҳидҳои фразеологӣ, ки дар онҳо маъноӣ «макногирӣ» ба таркиби умумии гуфтор ворид гардида, онҳо ҷузъи асосӣ нестанд	Go to ground – «канорагирӣ қардан» - лаҳзаи мувофиқро нигарон шудан;
3.	Воҳидҳои фразеологӣ ифодакунандаи маъноӣ ҷойгиршавӣ	Be sitting under a canopy of Havana – дар ҷое, ки ҳама тамоку мекашанд, нишастан; Change horses in the midstream - аспҳоро дар убур иваз қардан; Live in the Bermudas - дар маҳалли дурдаст зиндагӣ қардан.

Феълҳои таркибии ифодакунандаи маъноӣ ҷойгиршавӣ дар фазо низ қисмати таркибии музофоти майдони хурди ҷойгиршавиро ташкил медиҳанд.

Таҳлили луғати англисӣ-русии феълҳои таркибӣ [204] 74 феъли мураккабро нишон додааст, ки маънои маконро ифода мекунанд. Бояд қайд кард, ки зери мафҳуми феълҳои таркибӣ дар луғати зерин тавъамшавии устувори феъл бо зарф ва ё феъл бо пешоянд (ва ё феъл бо зарф ва пешоянд) фаҳмида мешавад [204, 4]. Масалан:

float about – мавҷуд будан, доштан;

lie off – (дар бораи киштӣ) дар масофа аз соҳил ва ё киштии дигар истодан;

put up – истодан (дар меҳмонхона ва ҳоказо), чойгир намудан, қабул кардан (касоро).

finish up – ногаҳон пайдо шудан, истодан, будан (дар ягон чой), баҳусус пас аз лаҳзаи муайяни вақт ё ҳодиса;

bang about – саёҳат кардан, ба ҳар тараф гаштан.

Баъзан феълҳои ифодакунандаи маънои муносибатҳои динамикии маконӣ дар якҷоягӣ бо ҷузъи пас аз феъл омада, маънои статикиро ифода мекунанд. Масалан:

go back – паҳн шудан, тул кашидан;

pull up – аз ҳаракат мондан.

It *was out of* the way, wedged between two spurs of the mountain, where no one would see us [215, 182]. (Он аз роҳ берун, дар байни ду шоҳаи кӯҳ печида буд, ва он ҷо касе моро намедид).

Ҳамин тавр, музофоти майдони хурди чойгиршавӣ дар умум, шаш нишондиҳандаро дар бар гирифтааст, ки онҳо сатҳҳои синтаксисӣ, морфологӣ ва луғавии забонро муаррифӣ менамоянд ва 14 %-ро аз байни мисолҳои дарёфтнамудаамон ташкил медиҳанд.

Дар чадвали 4 нишондиҳандаҳои майдони хурди чойгиршавӣ дар забони англисӣ оварда шудааст:

Чадвали 4. Нишондиҳандаҳои майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони англисӣ

№	Худудҳои майдони хурди ҷойгиршавӣ	Нишондиҳандаҳои майдони хурди ҷойгиршавӣ
1.	Маркази майдон:	- Таркибҳои пешояндӣ-исмӣ.
2.	Худуди назди марказӣ:	<ul style="list-style-type: none"> - зарфҳои семантикаи фазоидошта бо феълҳои статикӣ; - пешояндҳои таркибӣ бо исмҳои ифодакунандаи маъноӣ макон; - ҷумлаи пайрави макон; - зарф бо семантикаи фазо ва таркиби пешояндӣ-исмӣ.
3.	Музофоти майдон:	<ul style="list-style-type: none"> - созмонҳои синтаксисии иборат аз пешоянди фазо ва зарфи макон; - созмонҳои фазоии ифодакунандаи масофаи байни объектҳо; - падежи объектии исмҳо; - феълҳои таркибӣ бо зарфҳои макон; - ВФ бо маъноӣ муносибатҳои статикӣ; - феълҳои таркибии ифодакунандаи маъноӣ ҷойгиршавӣ.

2.2. Майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони тоҷикӣ

Майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забони тоҷикӣ бо воситаҳои гуногунсатҳи забонӣ: морфологӣ, синтаксисӣ ва фразеологӣ ифода карда мешавад. Дар забони тоҷикӣ низ МФСЛ майдони бисёрмаркази буда, он аз ду майдони хурд, яъне майдони хурди ҷойгиршавӣ ва майдони хурди ҷойивазкунӣ иборат аст. Миқдори нишондиҳандаҳои таркибии он ва паҳншавии онҳо дар ҳудуди ҳар як майдони хурд мухталиф аст.

Бояд ибраз дошт, ки амалишавии маъноӣ муносибатҳои фазоӣ дар забони тоҷикӣ бо он асоснок гардидааст, ки маконгирӣ тавассути воҳидҳои сатҳи синтаксисӣ ба таври пурра ифода меёбад. Ҳамчояшавии ҷузъҳои луғавӣ, ки созмонҳои синтаксисиро ташкил медиҳанд, ба таври пурраву саҳеҳ маъноӣ маконро ифода карда метавонанд.

Дар забони тоҷикӣ макони ҷойгиршавӣ ва ҷойивазкунӣ дар фазо аз ҳам фарқ мекунанд, ки ин тавассути шаклҳои зарф ва пешояндҳо амалӣ гардида, ҳудуди байни «кучо?», «ба кучо?», «дар кучо?» аниқ ҷудо карда шудааст. Дар забони англисӣ бошад “where?” метавонад ҳам муносибати фазоии статикӣ ва ҳам муносибати динамикиро ифода кунад. Танҳо мазмун метавонад муносибати фазоии статикӣ ва динамикӣ будани маконро дар забони англисӣ муайян намояд.

Пажӯҳиши майдони хурди ҷойгиршавӣ аз он шаҳодат медиҳад, ки вобаста аз серистеъмоли ва ифодакунии ҳаҷми пурраи аломатҳо (муस्ताқилӣ, мунтазамӣ) воситаҳои забонӣ дар ҳудуди майдони хурд номунтазам паҳн шудаанд.

Таҳлили маводҳои таҳқиқотии мо шаҳодат медиҳад, ки таркибҳои иборат аз пешояндҳои статикӣ ва исмҳои ифодакунандаи фазо маркази майдони хурди ҷойгиршавиро ташкил медиҳанд. Бояд гуфт, ки таркибҳои иборат аз пешоянд ва исм дар ҳамчоягӣ бо феъл маъноӣ категорияи семантикии маконро аниқ ифода намуда, ба талаботи марказии майдон пурра ҷавобгӯ ҳастанд:

- *Имрӯз аз зиндон баромадам* [216, 126].

Дар мисоли болой таркиби иборат аз пешоянди «аз» ва исми «зиндон» макони ҳаракатро ифода менамояд.

Бояд гуфт, ки пешояндҳо дар ифодаи маъноӣ макон мақоми хосса доранд ва қисмати калони таркиби луғавии забони тоҷикиро барои ифодаи ин мақсад ташкил медиҳанд. Мавҷудияти пешоянд дар забон басо муҳим аст, зеро бидуни пешоянд дар аксар маврид сохтани ибора ва ҷумла имконнопазир мегардад. Пешояндҳо дар ҳамчоягӣ бо калимаҳои дигар ба монанди исм, ҷонишин, шумора ва калимаҳои исмгардида истифода бурда мешаванд ва барои ифодаи вазифаи синтаксисии калимаҳои муस्ताқилмаъно ёрӣ медиҳанд. Пешояндҳо дар якҷоягӣ бо калимаҳои муस्ताқилмаъно муносибатҳои грамматикиро оид ба макон, замон, масоҳа, сӯй, сабаб, мақсад, тарзи амал ва амсоли он ифода мекунанд. Инчунин, аҳаммияти пешоянд дар ифодаи маъноӣ макон равшан зоҳир мегардад. Пешояндҳои забони тоҷикӣ ба ду гурӯҳи калон: пешояндҳои аслий ва пешояндҳои номии таркибӣ тақсим шудаанд. Қайд кардан лозим аст, ки бо вучуди аз маъноӣ луғавӣ маҳрум будан, пешояндҳо барои ифода намудани маъноҳои мухталифи грамматикӣ басо серистеъмоланд.

Таркибҳои пешояндӣ-исмӣ бо феълҳои будан, ҷойгиршавӣ, ҳолат ва ҳаракат ҳамчоя омада, сатҳи синтаксисии забонро ташкил медиҳанд.

Бояд гуфт, ки дар забони тоҷикӣ ибораҳои исмӣ бо феълҳои ифодакунандаи маъноӣ будан, ҷойгиршавӣ, ҳолат ва ҳаракат дар фазо ҳамчоя омада, барои ифодаи маъноӣ макон серистеъмоланд. Инчунин бо таркибҳои исмии пешоянддор, феълҳои ифодакунандаи маъноӣ гуфтугӯ кардан, ҳолат, дарки ҷисмонӣ низ истифода бурда мешаванд. Ҳамаи ин гурӯҳи феълҳои номбурда маъноӣ муносибатҳои фазоии статикиро дар маъноӣ макон амалӣ мекунанд. Инчунин феълҳои ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат, ки ҳаракатро дар ҳудуди ягон фазои мушаххас ифода мекунанд, дар таркибҳои исмии пешояндӣ омада метавонанд. Ба мисоли зерин менигарем:

Ба гуфти худаи, вай ду зимистон дар аловхонаи деҳаи Бачканон зиста будааст [216, 197].

Мулло Абдусалом, чунонки дарболо қайд шуд, ҳанӯз талаба буда, ҳаваскорона дарсгӯӣ мекард ва баъд аз фарозаташ аз дарсҳои худаи ба талабаҳои *дар хучраи* худ дарс меод [212, 144].

Дар мисолҳои болоӣ таркибҳои иборат аз пешоянди статикӣ ва исми ифодакунандаи фазо *дар аловхона*, *дар хучра* бо феъли семантикаи фазоидошта *зистан* ва *дарс додан* ҳамроҳ омадаанд.

Забоншинос Қ.М. Ашурмадов дар таҳқиқоти худ доир ба мақоми пешоянди *ба* дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баҳс ба миён оварда, чунин қайд менамояд: «*Ба – to, toward, towards*. Пешоянди *ба* ва гунаи англисии он *to*, асосан, самти амал ва ё ҳаракатро нишон медиҳад» [19, 88].

Ифодаи пешоянди «*ба*»- ро доир ба самти ҳаракат ва ифодаи фазо дар мисолҳои зерин бараъло мушоҳида кардан мумкин аст:

1. равонашавии амал ба сӯи ашёву ҳодисаҳои муайян: Хочагон, хусусан хочагони мираконӣ ва ғичдувонӣ, ба дуохонӣ ҳам машғули мекарданд: мардум беморон ва девонагонро аз атроф *ба хонаҳои онҳо* меоварданд ва онҳоро ба сари беморони барҷомондаи худ бурда мехонданд ва бо ҳамин восита ба он беморон «шифо» меҷустанд [212, 10].

2. равона кардани амал ба сӯи шахс: Рӯзе аз шогирдони падарам Мулло Бобочон, Мулло Ҳамроҳ, Мулло Абдулвоҳид ва Мулло Собит номон ба хонаи мо – *ба пеши падарам* омада буданд [212, 15].

Бояд қайд кард, ки дар ҷумлаи болоӣ амалиёти субъект, пеш аз ҳама ба макони муайяне равона карда шуда, инчунин шахс ва предмети дигари дар он макон воқеъгардида низ номбар карда мешавад, моҳияти маконӣ бошад бо семантикаи калимаи *пеш* муайян мегардад.

3. нигаронидани амал ва ё ҷой гирифтани ашё дар фазо ва ё ба болои ҷойе ё чизе: Мо ҳозир ба як тӯйхонаи дигар меравем, дар бозгашт ба хонаи шумоён боз меоем [212, 18].

Пешоянди *ба* дар забони адабии тоҷикӣ бо калимаҳои *пеш*, *паси*, *назди*, *хузури*, *сӯи*, *рӯи*, *тарафи*, *атрофи*, *ҷониби*, *лаби*, *сари*, *болои*, *зери*,

пушти, даври, муқобили ва монанди инҳо омада, вазифаи маконёбиро ифода мекунад.

Мусаллам аст, ки дар забонҳои қиёсшаванда пешояндҳо воситаи муҳимми ифодакунии муносибатҳои фазоӣ ба ҳисоб мераванд. Дар китоби грамматикаи академӣ чунин таърифи пешоянд оварда шудааст: «Пешояндҳо, ҳамчун калимаҳои ёридиҳанда, маъноӣ луғавӣ надоранд. Пешояндҳо ҳамеша бо исмҳо, бо чонишинҳо, бо шумораҳо пайваст шуда, муносибати нахвӣ онҳоро нисбат ба дигар калимаҳо (феълҳо, исмҳо, сифатҳо, чонишинҳо ва зарфҳо) нишон медиҳанд» [69, 286].

Ҳамин тавр, ба воситаи пешояндҳо алоқаи байни ҷузъҳои ибора таъмин мегардад. Аммо, дар ибора ҳуди онҳо вазифаи мустақилро адо карда наметавонанд. Аз ин лиҳоз, қобилияти ҷузъи ибора шудан надоранд. Пешояндҳо танҳо тавассути ибора ва ҷумла дорои вазифа ва маъноҳои грамматикӣ мешаванд [1, 126].

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки пешояндҳо чун калимаҳои ёридиҳанда муносибати нахвӣ байни калимаҳои мустақилро дар ибора таъмин менамоянд ва дар якҷоягӣ бо онҳо барои ифодаи алоқаи мухталифи воқеияти объективӣ ба монанди замон, макон, масофа ва монанди инҳо хизмат мекунанд.

Зимни таҳлили гурӯҳбандии пешояндҳои ифодакунандаи маъноӣ фазоии статикӣ мо зарур донистем пешояндҳои забони тоҷикиро ба чунин гурӯҳҳои семантикӣ ҷудо намоем:

- Ҷойгиршавӣ (локализатсия) дар рӯйи нуқтаи фазоӣ (дар болои, дар рӯйи, бар рӯйи, аз болои): *Он ҷо як ҷавони ҷӯпоннамо **бар рӯйи** харсанге нишаста буду худ ба худ таронаеро замзама мекард* [216, 65];

- Ҷойгиршавӣ дар дохили нуқтаи фазоӣ (дар дохили, дар мобайни): *То ягон ҷойи муносиб ёфтани вай се-чор рӯз **дар** ҳамин ҳуҷраи ман хоб карда истад ҳам мешавад* [216, 143];

- Чойгиршавӣ дар наздикии нуктаи фазой (назди, пеши, зери, болои):
*Восеъ дар назди ӯ сари ду по нишаста ба пешониаш даст ниҳода дид, ки
табаи баланд аст* [216, 71];

- Чойгиршавӣ берун аз худуди нуктаи фазой (назди, байни, берун аз, зери): *Дар пойгаҳи меҳмонхона як дӯкони бофандагӣ шинондагӣ буда, дар тарафи ҷануби меҳмонхона ва пайваста ба вай як айвонча ва дар зери айвонча як дуқончаи чариосиётарошӣ буд* [212, 9].

Боиси зикр аст, ки пешояндҳои забони тоҷикӣ амсоли «зери, болои, пеши» ба самт нигаронида шуда, ҳангоми муайян намудани макони чойгиршавии объект онҳо на танҳо чойгиршавии объект ва макон, балки ҳолати онҳоро низ нисбати кадом як предмети сеюм ва ё нисбати гӯянда ба назар мегиранд.

Бояд қайд кард, ки пешояндҳои аслии забони тоҷикӣ дар чараёни таракқиёти дурударози таърихӣ - аз давраҳои қадим то замони мо - маъноӣ асосии худро маҳфуз доштаанд. Чунончи, пешоянди **аз** имрӯз ҳам асосан ба сарчашмаи амал далолат менамояд, пешоянди **ба** сӯйро нишон медиҳад ва ғайра. Аммо, дар замони ҳозира доираи ифодаи маъноӣ пешоянд боз ҳам васеъ гардида, доираи муродифоташ афзудааст. Маҳдуд шудани маъноӣ грамматикӣ пешояндҳо, баръакс, кам мушоҳида мешавад. Аз ҷумла пешоянди **дар (андар)** дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ аз маъноӣ худ - нишон додани амали ба дохили предмет равона қариб маҳрум шудааст. Ба мисли ҳамин маъноӣ пешоянди **бо** ҳам ҳоло маҳдуд гардидааст [87, 79].

Таҳлили маводҳои ҷамъовардаи мо нишон медиҳад, ки пешояндҳои **дар** ва **ба** хеле сермаҳсуланд. Пешоянди **ба** барои нишон додани предмет ва ё маконе, ки амал ба ҳамон самт нигаронида шудааст, кор фармуда мешавад. Пешоянди мазкур самти амал ва ё ҳаракатро нишон медиҳад.

Дар ЗАҲТ муносибатҳои масоҳатӣ, ки тавассути пешоянди **ба** ифода мегардад чунин аст:

1. Ба сӯйи предмет ва ё чой равона шудани амал:

Аспҳояшонро ба Бухоро расонида медиҳаму худам ба Шаҳрисабз бармегардам [86, 381-382];

2. Самт ва сӯйи амали равонашударо нишон дода, ба як ашё расидани ашёи дигарро мефаҳмонад: *Рӯшноии шамъи мутаваллӣ ба рӯйи заҳири мурдамонанди марде тофт, ки ниҳоят лозару нимчон ва ришу мӯи сари дарозаш дарҳам печида, дар миёнаҷои чиллаҳона қарахт нишафта буд [216, 54];*

3. Нигаронидани амал ба дохили предмет ва ё ҷой: *Мо ба ҳавлӣ даромадем;*

4. Равона шудани амал ва ё ҷой гирифтани предмет ба сатҳ ва ё ба болои ҷойе ё чизе: *Занак ба канорае нӯстакчаеро паҳн карда, ӯро дар он ҷо хобонид. (The women spread a skin on the side and put him to sleep) [86, 381-382].*

Аз мисолҳои боло маълум мешавад, ки пешоянди *ба* дар забони тоҷикӣ самт ва макони иҷрошавии амалро ифода мекунад. Онҳо баъд аз худ исмҳо, зарфҳо, ҷонишинҳоро талаб мекунанд.

Пешоянди **дар** бештар дар маънои масоҳатиаш истифода бурда мешавад. Он барои нишон додани макони предмет ва ё ҷои вазъияте, ки дар он амал мегузарад, истифода бурда мешавад: *Он сой дар баъзе ҷойҳо бисёр чуқур аст [86, 383].*

Қобили қайд аст, ки дар забони адабии тоҷикӣ пешоянди «дар» барои ифодаи макони воқеъшавии амал, пешоянди «ба» бошад, барои ифодакунии самти амал истифода бурда мешавад. Инчунин, ба ҷойи ҳамдигар омадани пешоянди «ба» ва «дар» ба шеваҳои маҳаллӣ ва ба адабиёти даҳонии халқ бештар хос аст.

Боиси зикр аст, ки дар МФСЛ истифодашавии пешояндҳои номӣ низ ба таври васеъ ба назар мерасад.

Азбаски дар забони адабии ҳозираи тоҷикӣ ин ду гурӯҳи пешоянд баробар истеъмол мешаванд, ҳоло қорбурди ҳар ду гурӯҳро якҷоя дида мебароем. Дар пешояндҳои таркибӣ маънои грамматикӣ пешоянди асли бо

маънои луғавии пешоянди номӣ вобастагии зич дорад. Пешоянди номӣ маънои пешоянди аслиро амиқу сахҳ менамояд. Пешоянди аслӣ ба мафҳуми умумӣ ва абстрактӣ равона кардани амалеро ба самте ифода менамояд. Агар ин пешоянд бо пешоянди номӣ пайваст шавад, баъд маълум мегардад, ки амал ба кадом самт ва ё нуқтаи предмет равона карда шудааст, яъне пешоянди номӣ мафҳуми умумии пешоянди аслиро мушаххас мегардонад. Масалан, таркибҳои зеринро муқоиса мекунем: ба рӯйи об, ба зери об, ба даруни об, ба пеши об.

Аз тарафи дигар, пешояндҳои аслӣ маънои пешояндҳои таркибиро равшан мекунанд. Масалан, нисбат ба калимаи «зери замин» таркибҳои бо пешояндҳои аслӣ «*ба зери замин, аз зери замин, дар зери замин*» равшантар ва аниқтар мебошанд. Бинобар ин дар забони адабии ҳозира бештар пешояндҳои номии таркибӣ истеъмол мешаванд ва умуман доираи истифодаи пешояндҳои таркибӣ васеътар шуда истодааст. Ба қатори пешояндҳои номӣ бештар исмҳо ва зарфҳои дорои мафҳуми масоҳатӣ ва замонӣ дохил мешаванд, масалан *ақиб, боло, баъд, байн, берун, дарун, пеш, тараф, суй, тағ, гирд, назди, қариб, зер, миён* ва ғайра, инчунин исмҳои навъи: *пахлу, бар, рӯ, даст, пушт, сар, лаб* ва ғайра; як қатор исмҳое, ки мафҳуми масоҳатӣ ё замонӣ надоранд, вале бо маънои луғавии худ муносибатҳои гуногуни ғайримасоҳатӣ: *ҳамроҳӣ, монандӣ, сабаб, мақсад, мувофиқат, муҳолифат* ва ғайраҳоро ифода мекунанд, ҳамчун пешояндҳои номӣ низ қор фармуда мешаванд: *восита, роҳ, муносибат, сабаб, боис, баробар, иваз* ва монанди ин.

Ба ғайр аз исмҳо ва зарфҳои сода ба пешояндҳо низ исмҳои мураккабу таркибӣ дохил мешаванд: Масалан, *гирду пеш*: дар *гирду пеши*; *рӯ ба рӯ*: дар *рӯ ба рӯйи*; *гирду канор*: дар *гирду канори*. Ин пешояндҳо як қисми гурӯҳи пешояндҳои номии таркибӣ мебошанд. Пешояндҳои номие, ки дорои маънои масоҳа мебошанд, дар натиҷаи инкишофи пай дар пайи забон маъноҳои нави ғайримасоҳа пайдо мекунанд. Чунончи, пешоянди номии таркибии изофии

«аз болои» дар китоби дастурии «Забони адабии ҳозираи тоҷик» якчанд маъноро мефаҳмонад [86, 390].

а) воқеъ гардидани ашё ва ё амал болои ашё ва ё ҷойе: *Аз ҷӯйи осие, ки гузаитӣ, пули рӯд сар мешавад, вақте ки аз болои пул мегузарӣ, дар он тарафи рӯд як ҳавлии калон ҳаст, ки дарвозааш дар рӯ ба рӯи пули рӯд аст, ин ҳавлии Усто Бароти ҳалвогар аст* [212, 22]. (As soon as you pass, the road bridge begins, when you pass over the bridge, on the other side of the road there is a large yard, which its gate is opposite the bridge. It is the yard of Master Baroti).

б) равона шудани амале аз болои ашё ба поён: *Ногаҳон овози «қок» гуфтани як мурғро шунидам, дар паси ин овоз садои аз болои бом ба замин афтодани як чизи вазнин ҳам шунида шуд* [212, 56].

в) воқеъ гардидани амале ба боло ва ё ба дарозии шайъе ва ё ҷое, ки ҳамаашон маъноҳои масоҳатианд: *Ҷавони даҳмарданамое хостор шуд, иҷозаташ доданд, ӯ яке ҷаҳида бар пушти той нишаст, той ба тундӣ ҷуфтак зада ҷавонро аз болояш галтонд* [216, 221].

Дар чумлаи болоӣ таркиби пешояндӣ-исмии *аз болояш* самти равоншавиро аз болои той ба поён ифода мекунад.

Дар забони тоҷикӣ пешояндҳои *рӯйи, дар рӯйи, ба рӯйи* муносибатҳои масоҳатиرو вобаста ба ҷойгиршавии ашё ифода намуда, одатан бо исмҳое, ки мафҳуми сатҳҳоро ифода мекунанд, меоянд: «ба(р) рӯйи об», «дар рӯйи замин». Дар забони англисӣ муодили онҳо “on” аст. Ба чумлаи зерин менигарем: Ба лаби Зарафшон меравад, ба дарё даромада лаби зеринашро дар зерӣ об ва лаби болояшро *бар рӯйи об* медорад... (A young man was asked to appear, they gave him permission he jumped and sat on the back of the bridegroom kicked the young man over him) [212, 57].

Маъно ва истифодашавии пешояндҳои номӣ бо маънои амал (фёъл), исме, ки ҳамроҳи пешоянд омадааст ва инчунин бо маънои луғавии пешоянд вобастагӣ дорад. Чунончи, пешояндҳои *рӯйи...*, *дар рӯйи...*, *ба рӯйи...* муносибатҳои масоҳатиру ифода намуда, одатан бо исмҳое, ки мафҳуми

сатхро ифода мекунанд, меоянд, масалан, рӯйи об.., дар рӯйи замин ва монанди инҳо.

Пешояндҳои даруни..., ба даруни..., дар даруни... бо исмҳое, ки ҷой ва ё предмети аз ҳар тараф маҳдудбударо нишон медиҳанд, кор фармуда мешавад. Масалан, даруни қалъа, ба даруни сандуқ. Пешояндҳои сӯйи..., ба сӯйи..., ва ё тарафи..., ба тарафи... одатан бо феълҳое кор фармуда мешаванд, ки ҳаракат ва ё равона шудани ягон амалеро ба чизе ё ба касе ифода мекунанд: Рӯзона тамоман *дар даруни* хасбеда мехобид ва шабона аз бом фуromaда мурғонро посбонӣ мекард [212, 62]. (During the day he slept in the haystack and at night he came down from the roof and guarded the hens).

Қисми бештарини калимаҳои мустақилмаъно, ки ба вазифаи пешоянд истеъмоли мешаванд, дорои маънои масоҳатӣ буда, муносибатҳои масоҳатӣ ва замониро, ки ба ҳамдигар алоқаманд мебошанд, ифода мекунанд. Ба тарзи инкишофи минбаъда пешояндҳои номие, ки сӯй, сатху канор, макону замон, ибтидо ва интиҳои амалро мефаҳмонанд, маъноҳои дигари ғайримасоҳатӣ, яъне сабаб, мақсад, шабоҳат, ҳамроҳӣ, воситаи иҷро, тарзи амал ва ғайраро пайдо мекунанд:

а) Пешояндҳои номие, ки асосан муносибатҳои масоҳатиро ифода мекунанд, инҳоянд:

Пеши... ҳам бо пешояндҳои ба, дар, аз кор фармуда мешавад ва ба сӯйи касе ва ё предмете равона будани амалро мефаҳмонад: *Агарчи ҷаррохро пеши бемор баровардан мумкин нашуд, беморро пеши ҷарроҳ фуrowарданд* [87, с.163].

Пешоянди **ба пеши...** равона шудани амалро ба сӯйи, ба назди предмет мефаҳмонад: – *Ҳеҷ касро ба пеши ман нагузор, - гуфтанд* [212, 89]. *Бозор... ин роҳафтодаро бардошта ба пеши дарё, ки вай нишон дода буд, расонида дуо гирифт ва боз аз дунболи рама расида, ба роҳи худ давом кард* [211 с.132]. Бозор бо ин гуна муҳокимаҳои хирадмандона ором гирифт ва дасту рӯйи худро бо оби сарди Дартам шуста, ба пеши рафиқони худ боз омад [211, с.43].

Пешоянди **дар пеши...** ба воқеъ гардидани предмет ва ё амал дар наздикии касе ва ё предмете ва ё қисми пешу ҷое ишора мекунад: *Занак Иномҷонро ба худаш дер интизор накарда, баъди ду рӯз боз дар пеши дӯкони ӯ пайдо гардид; Дар пеши дарвоза амакаш моро пешвоз гирифт* [86, 390-392].

Таркибҳои исмӣ-пешояндӣ бо семаи муносибатҳои фазоии статикӣ метавонанд ба тамоми гуфтор дахл дошта бошанд, ки ин падида ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ба назар мерасад: *Дар даруни молхона якчанд нафар ... хобида буданд* [211, 86].

Тавре ки дар мисоли болоӣ мебинем, таркиби пешояндӣ-исмӣ **дар даруни молхона**, дар аввали ҷумла омада, макони ҷойгиршавӣ, яъне семаи муносибатҳои статикиро ба тамоми гуфтор равона месозад.

Бояд ибраз дошт, ки дар забонҳои муқоисашаванда исмҳои семантикаи фазоидошта шакли асосии ифодакунии макон ба ҳисоб мераванд ва бо пешояндҳои ифодакунандаи маъноӣ статикӣ барои ифодаи пурраву возеҳии маъноӣ ҷойгиршавӣ хеле серистеъмоланд. Маркази луғавӣ-семантикии МФСЛ дар забони тоҷикӣ калимаи «ҷой» (макон) мебошад, ки он дорои маъноӣ васеъ аст. Дар «Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ» калимаи «ҷой» чунин шарҳ дода шудааст: «Фазо ё масоҳате, ки аз тарафи касе ё чизе ишғол шуда бошад ё ишғол шавад ё мавқеи ягон ҳаракат, амал ва ҳодиса бошад, макон, мавзеъ, маҳал» [207, 623].

Тавре ки маълум аст, дар ҳар ду забони муқоисашаванда маъноӣ фазоии исмҳо то андозае якранг нест. Аз ин сабаб, мо метавонем чунин соҳаҳои функционалии луғати маконгириро ҷудо кунем:

- Луғати топономӣ, ки номгӯӣи навъҳои макон, самтҳои ҷаҳон, минтақаҳо, навъи ландшафт ва монанди инҳоро дар бар мегирад: *Восеъ бошандагони деҳаро дар лаби дарё гун карда, эълон намуд, ки аз ҳамин рӯз эътиборан амлоқдори онҳо Нозим аст ...* [216, 305].

- Исмҳое, ки номҳои тақсимои минтақавӣ, ҳудудӣ, номи мамлакатҳо, мавзеъҳо, вилоятҳо, ноҳияҳо, шаҳрҳо, кӯчаҳо, майдонҳо ва монанди инҳоро номбар мекунанд:

Баъд аз ба Бухоро омаданам аз касе шунидам, ки соли гузашта работи мутаваллиро дуддон зер карда, ҳама чизҳои пурқимат ва нақдинаширо бурдаанд [212, 263].

- Исмҳое, ки номҳои биноҳо, амсоли театр, мактаб, донишгоҳҳо ва ҳоказо номбар мекунанд: *Амир он рӯзҳо дар қасри тобистони Дилқушо мезист, девонбегӣ номаи Остонақулро дарҳол ба он ҷо бурда «манзури назари мубораи ҳумоюнӣ» гардонид [216, 323].*

Дар забони адабии муосири тоҷикӣ ифодаи макон асосан ба воситаи исмҳои дорои мафҳуми маконидошта ифода мешавад. Онҳоро ба гурӯҳҳои зерин ҷудо кардан мумкин аст:

а) ифодаи макон тавассути исмҳои хоси макон: ...ва маро *ба тарафи Соктаре* гусел карда, худ *ба тарафи Маҳаллаи боло* рафт [212, 113].

б) ифодаи макон ҳангоме ки амал ба воситаи исми шахс имконпазир мегардад, ки амалиёти субъект дар маҳалле, ки он шахс дар он ҷо воқеъ аст, содир мешавад. Одатан, семантикаи макон бо исми хоси шахс ифодашаванда чун қоида бо ёрии пешояндҳои таркибии изофӣ, ки аз зарфҳои макон ва ё исмҳои мафҳуми маконӣ дошта сохта мешаванд: *Одина аз пеши Сангин ба хонаи худ* баргашт, лекин бо як олам маъюсӣ ва ноумедӣ баргашт [211, 321].

в) дар ифодаи макон исмҳои дорои мафҳумҳои касбу ҳунар ва машғулияти мансаб низ иштирок карда метавонад: Ин ҳолро дида ҳамаи чангарагон ягон-ягон *ба тарафи қуҳнадӯзҳо давида*, аз сари кори онҳо яке кӯба, дигаре болға, савумӣ анбӯр, чоруминашон мӯза ва масҳиро кашида гирифта, чангро давом доданд [212, 231].

г) исмҳое, ки мафҳуми мавзеи паҳновар, гузаргоҳҳо ва тарафҳои кутбро ифода мекунанд: Чун дар аввали субҳ бо шамъгиронии акаам бедор шудам, дидам, ки падар барои *бозгаштан ба саҳро* тайёр шуда истодааст [212, 153].

ғ) ба вазифаи ифодаи маъноӣ макон инчунин исмҳои замин, осмон, теппа, девор, бино, қалъа, баландӣ, чуқурӣ ва ғайра истифода мешаванд: Ин гунбази пурдахшат фақат дар девори чанубиаш як панҷараи хурди гачин дошт, ки вай ҳам ба гунбази аз ин ҳам баландтари масҷиди мадраса кушода мешуд [212, 155].

Исмҳои ифодакунандаи ашӯҳое, ки дар таркиби маъноӣашон семаи маконгирӣ бо маъноӣ ашӯ ҳамчоя гаштааст, аммо дар баробари ин маконгирӣ бартарӣ дорад, ки инҳо номҳои ашӯҳо, ҷиҳоз ва ҳоказо мебошанд: *Хуб, пулро ба тоқча гузор, ман ба он даст намерасонам ...* [216, 79].

Номи зарфҳо, воситаҳои нақлиёт, ки дар ҷумлаи зерин чида шуда омадаанд: *Хӯҷаинҳо дар хонаҳои сиёҳ, дар чодирҳо ва капнаҳои худ оромона мехобиданд* [216, 77].

Исмҳои номбаркунандаи қисми объект ва ё ҷойи муайян: *Зану шӯйи ҷавон дар айвончаи хонаашон баҳузур нишаста, гандумиӯрак мехӯрданд* [216, 233].

Ҳамин тавр, метавон гуфт, ки дар ифодаи маъноӣ ҷойгиршавӣ нақши пешоянд ва исм намоён буда, таркибҳои пешояндӣ-исмӣ дар ифодаи маъноӣ маконгирӣ афзалият доранд ва маркази майдони хурди ҷойгиршавиро дар ҳар ду забони муқоисашаванда ташкил медиҳанд. Дар забони англисӣ маркази майдони хурд 69%-ро ташкил дода, дар забони тоҷикӣ бошад, 72%-ро аз шумораи умумии ҷузъҳои таркибии майдони хурди ҷойгиршавиро аз байни маводҳои ҷамъовардамон ташкил медиҳад. Сабаб дар он аст, ки дар забони англисӣ барои муайян намудани маъноӣ ҷойгиршавӣ мақоми феъл назаррас аст. Ҳол он ки дар забони тоҷикӣ таркибҳои пешояндӣ-исмӣ метавонанд бе иштироки феъл маъноӣ маконро пурра ифода намоянд. Ба таркибҳои пешояндӣ-исмӣ зерин менигарем:

Stay home – дар хона истодан;

Be in - дар ягон ҷой ҳузур доштан;

Be out – дар хона набудан.

Яъне, дар забони тоҷикӣ таркибҳои иборат аз пешоянд ва исм метавонанд ба пуррагӣ маъноӣ ҷойгиршавиро ифода кунанд, ҳол он ки дар забони англисӣ дар бисёр маврид барои ифодаи маъноӣ маконгирӣ мақоми феъл ҳалқунанда аст.

Ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони тоҷикӣ аз шаш нишондиҳандаи асосӣ иборат аст, ки ин ҷо воҳидҳои фразеологӣ низ дохил мешаванд.

Нишондиҳандаи ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони тоҷикӣ низ чун дар забони англисӣ бо *зарфи маъноӣ фазоидошта* дар ҳамҷоягӣ бо *феъл*, ки маънии муносибатҳои фазоӣ статикиро дода метавонанд ифода меёбад: *Он ҷо бо ҳурмат ба вай салом доданд* [139, 78]. *Дар ин ҷо валиаҳдро чандин даста сарбоз, тӯдаи муллоён ва амалдорони пойтахт пешвоз гирифтанд* [216, 173].

Дар забони тоҷикӣ шакли асосии ифодакунии маъноӣ макон (локализатор) исм бо пешоянд ва зарф ба ҳисоб меравад, ки ба муносибати хусусии маконӣ ва ҷойгиршавӣ ишора мекунад. Маҳз ном ин ҷо шакли асосиву мустақил ва инчунин шакли ибтидоии ифодакунии макон мебошад, зеро ҳангоми бори аввал нишон додани ашё дар фазо, зарурият ба истифодаи исм бо пешоянд ба миён меояд, ки ин аз мазмун ва ҳолат ягон вобастагӣ надорад. Зарфи замон бошад, ҳамеша ҳамчун воситаи дувуминдараҷаи ифодакунии фазо дар шароити нишон додани иштирокчиёни амал ҳамчун маъноӣ лексикӣ (дейксис) ба ҳисоб меравад [69, 65]. Зарфҳои «ин ҷо, он ҷо» дар забони тоҷикӣ зарфҳои серистеъмол буда, ин зарфҳо назар ба дигар зарфҳо барои ифодаи маъноӣ макон бештар истифода бурда мешаванд, ки мисолҳои дарёфтнамудамон инро исбот менамоянд:

Бародараи дар он ҷо бо чӣ гуноҳе ба зиндон галтида будааст [216, 255]. *Дар ин ҷо Иноятулло ном шахсе ўро ба хизматгории даргоҳи худ қабул кард...* [216, 106].

Қобили қайд аст, ки ғайр аз зарфҳои номбурда, инчунин зарфҳои *дар назди*, *дар атрофи*, *дар рӯ ба рӯи*, *дар пеши*, *дар тарафи* *рост*, *дар чап*, *дар*

поён, дар боло барои амаликунии маънии макон дар фазо васеъ истифода бурда мешаванд, ки инро маводҳои фактологияи мо собит менамоянд.

Восеъ дар назди ӯ сари ду по нишаста ба пешониаш даст ниҳода дид, ки табааш баланд аст [216, 71].

Бояд зикр намуд, ки зарфҳои ифодакунаандаи маъноӣ фазоӣ бо феълҳои ифодакунандаи маъноӣ макон ва ҳолат дар фазо тавҷам мешаванд, яъне ҳамчун меоянд. Дар ин ҳолат маъноӣ муносибатҳои фазоӣ статикӣ-эксплицитӣ мешавад, зеро феъл семаи амали статикиро фаъол гардонид, зарфҳои маъноӣ фазоидоштаи локализаторро барои ҳамин амал ифода мекунанд.

Ҳоло дар ҳамин ҷо бош, бо ту баъд гап мезанем, - бо нафрат гуфт Восеъ [216, 276].

Дар мисоли болоӣ таркиби «дар ҳамон ҷо» зарф бо феъл ҳамчун омада, маъноӣ муносибатҳои фазоӣ статикӣ-эксплицитиро дорои гаштааст ва феъл семаи амали статикиро фаъол гардондааст.

Бояд гуфт, ки зарфҳои фазоӣ метавонанд бо феълҳои гурӯҳи семантикии дигар низ амсоли феълҳои амали нигарониданашуда, феълҳои гуфтан, феълҳои дарки эҳсосӣ ва монанди инҳо низ ба таври васеъ истифода бурда шаванд.

Ин одам дар ҳама ҷо ҳозир нозир, ҳеҷ касро ба худ маътал намекард [217, 194].

Таҳлили маводҳои таҳқиқотӣ собит менамояд, ки зарфҳои ифодакунандаи маъноӣ фазоӣ дар забони тоҷикӣ метавонанд ба тамоми ҷумла даҳолат дошта бошанд ва дар баробари ин аз лиҳози маъно танҳо ба семантикаи феъл пайваस्त нестанд. Ба мисоли зерин менигарем:

Рӯзи дигар пагоҳӣ Восеъ дар он ҷо ҳозир шуд [216, 97].

Зарфҳое, ки дар ҷумла вазифаи ҳоли маконро иҷро мекунанд, метавонанд пеш аз феъл (хабар) истифода шаванд, яъне дар ҷумла мақоми ибтидоиро ишғол мекунанд. Масалан:

Дар ин ҷо бандагони осӣ ба даргоҳи худо тавба мекунад, аз гуноҳ пок мешаванд [216, 139].

Тавре ки дар ин мисоли болоӣ мебинем, зарфи *дар ин ҷо* дар ҷумла вазифаи ҳоли маконро иҷро намуда, дар аввали ҷумла, яъне пеш аз хабар омада, ба тамоми ҷумла далолат мекунад.

Созмонҳои иборат аз ду зарфи макон бо феълҳои, ки маънои ҷойгиршавӣ ё сукунатро дар фазо амалӣ менамояд ва бо дигар феълҳо, ки маънои муносибатҳои статикӣ фазоиро амалӣ мекунад низ вомехӯранд: Дар соҳили рости Сурхоб ба гирду пеши ҷойхонаи тағи қалъа тӯда-тӯда мардум дар ҷунбишу тараддуд буданд [216, 220].

Тавре ки мебинем, дар ҷумлаи болоӣ ду зарфи макон бо феъл ҳамчун омадааст.

Боиси қайд аст, ки дар наҳви забони тоҷикӣ ин гуна созмонҳо вазифаи ҳоли маконро дар ҷумла иҷро намуда, дар охири ҷумла ва ё ҳатто дар аввали ҷумла низ омада метавонанд. Ҳангоми дар аввали ҷумла омадан онҳо вазифаи услубиро иҷро намуда, ба муҳимияти ҳоли макон ишора мекунанд.

Дар лаби Ваҳш, сари пули собиқи Ваҳш, Нозим дувоздаҳ нафарро ба дидбонӣ гузошта, худ бо одамони боқимонда ба Тутқавул баргаишт [216, 319].

Дар аввали ҷумла омадани ҳоли макони «*Дар лаби Ваҳш*» нишон медиҳад, ки макони иҷрошавии амал муҳимтар аст. Одатан, бо ифодаи пешоянди таркибии изофии *дар лаби* исмҳои об, дарё, ҷӯй, ҳавз, сурфа, кат, соҳил ва монанди инҳо истифода мешавад, ки амалиёти субъект дар макони ҷойгиршавии он содир мегардад.

Инчунин барои амалишавии маънои ҷойгиршавӣ дар фазо истифодашавии зиёда аз ду зарфи макон ба назар мерасад, ки дар ин ҳолат ҳар яке аз онҳо маънои дигарро пурра менамоянд.

Пеш аз он ки худро ба камингоҳ гирад, вай истода ба дарё, ба тарафи гузаргоҳи сарбозон нигоҳе кард ... [216, 327].

Инчунин, дар забони тоҷикӣ зарфҳои маъноӣ фазоидошта метавонанд бе тавъамшавӣ бо феълҳои ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат барои амалишавии семаи ҷойгиршавӣ-мақон истифода бурда шаванд. Дар ин ҳолат мақоми мазмун барои амалишавии маъноӣ муносибатҳои фазоии статикӣ меафзояд. Бояд қайд намуд, ки дар забони тоҷикӣ мақоми мазмун барои муайян намудани маъноӣ статикӣ ва ё динамикии зарф он қадар муҳим нест: *Дар он ҷо ман вайро ҷавоб дода будам* [216, 255].

Ҳамин тавр, таҳлили маводҳои таҳқиқотӣ нишон медиҳад, ки дар забони тоҷикӣ зарф метавонад дар аввал ё мобайнӣ ҷумла ояд.

Дар забони тоҷикӣ дар шаклгирии мақон миёнванди -о- низ қорбасти мегардад, ки ин навъи калимасозӣ қаммаҳсул аст. Вожаҳои *пешонеш, дуродур, даводав* ва монанди инҳо дар вазифаи мақон ва самти равона шудани амалро ифода мекунанд.

Дар забони тоҷикӣ ҳудуди назди марказии майдони хурдро созмонҳое ташкил медиҳанд, ки аз зарфи маъноӣ фазоидошта ва ҳамҷоягии исм бо пешоянд иборатанд. Онҳо дар ин маврид маъноӣ зарфро равшан менамоянд: *Ба дарунтари кӯҳистон рафтани хатарнок буд ...* [216, 220].

Зарфҳои амсоли «дар ин ҷо, он ҷо, ҳама ҷо» ва ҳоказо дорои маъноӣ васеъ мебошанд. Аз ин лиҳоз, одатан барои мушаххас намудани семантикаи фазоии онҳо таркибҳои пешояндӣ-исмӣ истифода бурда мешаванд. Дар ҷумлаи болоӣ семантикаи фазоии зарфи «он ҷо»-ро таркиби пешояндӣ-исмӣ ба дарунтари кӯҳистон муайян менамояд.

Ба таркиби ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои пайрави мақон низ мансубанд. Тавре ки маълум аст, ҷумлаи пайрави мақон ҷои иҷрошавии амали сарҷумларо шарҳ медиҳад. Дар дохили ин гуна ҷумлаҳои пайрав зарфҳои таркибии ҳар ҷо, он ҷо, дар он ҷо, дар ин ҷо меоянд. Ҷумлаи пайрави мақон ба воситаи пайвандаки ки ба сарҷумла тобеъ мешавад [136, 232]. *Ҳар ҷо ки илму дониш бошад, манзили ман ҳамон аст* [136, 232].

Чумлаи пайрави макони забони тоҷикӣ метавонад дар аввали чумлаҳои мураккаби тобеъ, яъне пеш аз сарчумла ояд. Ба мисолҳои зерин менигарем:

То ҷоие ки тасмаи узангу мерасид, худро пас кашидам [212, 118].

Дар мисоли болоӣ чумлаи пайрави макон “**то ҷоие ки тасмаи узангу мерасид**” пеш аз сарчумла омада, ҷоии иҷрошавии амали сарчумларо пурра менамояд.

Қобили қайд аст, ки чумлаҳои пайрави макон баъзан дар мобайни сарчумлаҳо меоянд: Мо *кучо ки кор бошад*, дар ҳамон ҷо ҳозир мешавем [136, 233].

Тавре ки мебинем, ин ҷо чумлаи пайрави макон *кучо ки кор бошад* дар мобайни чумла оварда шудааст.

Гарчанде ки дар забони тоҷикӣ мафҳумҳои «кучо?», «аз кучо?», «дар кучо?» ҳудудҳои аниқ доранд, баъзан чумлаҳои пайрави макон дар майдони хурди ҷойгиршавӣ тавассути зарфҳои макони *ин ҷо*, *он ҷо* ва монанди инҳо ворид карда мешаванд, ки ин барои майдони хурди ҷойивазкунӣ хос аст.

Ҷоие ки онҳо истоданд ва ҷоие ки мерафтанд ... [216, 220].

Ҷузъи дигари ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойгиршавиро чумлаҳои *унвонии ифодакунандаи макон* ё худ маҳалли ҷойгиршавӣ ташкил медиҳанд, ки ин дар забони англисӣ ба назар намерасад. Сабаб дар он аст, ки ин намуди чумла ба забони англисӣ хос нест. Ба мисолҳои зерин менигарем:

Деҳаи Соктаре. Ин деҳа аз тобеоти райони Ғиждувон буда, ... дар канори дарёи Зарафшон воқеъ аст [212, 4]. (Soktare village. This village belongs to Gizhduvon region and is located on the banks of the Zarafshon river) [218, 4].

Тавре ки дар мисоли болоӣ мебинем, Деҳаи Соктаре чумлаи унвонии тафсилӣ буда, аз мубтадо ва муайянкунанда иборат аст, яъне хабар дар чумла истифода нашудааст. Дар чумлаи мазкур ҳоли макон (дар канори) бо исмҳое, ки амалиёти субъект дар бару канори онҳо содир мегардад, ифода мешавад.

Дар забони тоҷикӣ боз як ҷузъи таркибии ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойгиршавиро *воҳидҳои фразеологӣ* ташкил медиҳанд, ки ин падида дар забони англисӣ ба назар намерасад. Тавре ки дар фасли якуми

боби мазкур қайд карда будем, дар забони англисӣ ВФ ба ҳудуди музофоти дури майдони хурди ҷойгиршавӣ шомиланд.

Таҳлили воҳидҳои фразеологӣ дар забони тоҷикӣ нишон медиҳад, ки онҳо бо муносибатҳои фазоии статикӣ алоқамандӣ доранд. Мо воҳидҳои фразеологӣ бо муносибатҳои фазоии статикӣ алоқаманди забони тоҷикиро ба ду гурӯҳ ҷудо намудем:

1. ВФ, ки дар онҳо семаи «макон» ба тамоми гуфтор даҳлат дошта, ҷузъи муҳим нест:

Ба осмони ҳафтум бардоштан - таъриф кардан;

Ба лаб кулӯх молідан – хомӯш будан;

Ба даҳон об гирифтан – оромиро ихтиёр кардан.

2. ВФ, ки маънии макониро бевосита ифода мекунанд, масалан:

Пеши чаши – дар наздикӣ, дар пеши

Дар сояи касе ё чизе будан – бо кӯмаки касе.

Маъноии муносибати фазоӣ дар ҳаёти инсон басо муҳим буда, воҳидҳои забонии маъноии муносибатҳои фазоиро ифодакунанда бештар асоси ташаккули воҳидҳои забоние мегарданд, ки маъноҳои дигарро амалӣ мекунанд. Инро ҳангоми таҳлили ташаккул ва инкишофҳои маъноии пешояндҳо, зарфҳо ва ВФ дидан мумкин аст.

Созмонҳои фазоие, ки бо феълҳои ифодакунандаи маъноии муносибатҳои фазоии статикӣ ҳамчун омадаанд, ба таркиби ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойгиршавӣ шомиланд.

Даравгарон дар сари замин капнае сохта, дар ҳамон ҷо истиқомат мекарданд [216, 129].

Дар ҷумлаи боло феъли *истиқомат мекарданд* маъноии амали объектро ифода менамояд.

Баъзан, аз сабаби он ки дар забони тоҷикӣ сараъзоҳои ҷумла, метавонанд ба таври имплитситӣ ифода ёбанд, созмонҳои фазоӣ бе истифодашавии феъл дар ҷумла омада метавонанд. Ба мисоли зерин менигарем:

Дар ҳамон ҷо, дар хонааш, - ҷавоб дод Ҷобир [216, 346].

Ҳамин тавр, ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони тоҷикӣ аз шаш нишондиҳанда иборат буда, он 17%-ро ташкил медиҳад. Ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони тоҷикӣ бошад, 19%-ро ташкил медиҳад. Сабаби зиёд будани ҳудуди назди марказии майдони хурд дар забони тоҷикӣ дар он аст, ки он воҳидҳои фразеологӣ ифодакунандаи маъноӣ муносибатҳои фазоӣ статикӣро низ дар бар мегиранд.

Музофоти майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони тоҷикӣ аз музофоти майдони хурди ҷойгиршавӣ дар фазо дар забони англисӣ тафовут дорад, зеро дар забони тоҷикӣ ягона нишондиҳандаи музофоти майдони хурд созмонҳое, ки дар таркибашон пешояндҳои фазоӣ, исмиҳои ифодакунандаи маъноӣ фазоӣ ва зарфҳои маъноӣ фазоидошта мебошанд. Дар баробари ин, маъноӣ зарфҳои фазоиро ибораҳои пешояндӣ-исмӣ пурра менамоянд. Ба мисоли зерин менигарем: *Вай ба болои тали Шунг, ки боғи Восеъ дар пои он воқеъ буд, баромада соате нишаст [216, 201].*

Дар ҷумлаи болоӣ ҳам таркибҳои пешояндӣ-исмӣ *ба тали Шунг* ва ҳам зарфи фазоӣ *болои* ба сифати ҳоли макони чида амал намуда, макони иҷрошавии амалро шарҳ додаанд. Ҳамзамон, таркибҳои пешояндӣ-исмӣ мазкур доштани алоқаи ногуастаниро бо хабари ҷумла аён менамояд.

Дар забони тоҷикӣ ин намуди созмонҳо музофоти майдони хурди ҷойгиршавӣ дар фазоро ташкил медиҳанд: *Рӯзи дигар пагоҳӣ Восеъ боз дар он ҷо ҳозир шуд [216, 97].*

Музофоти майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони англисӣ 14% буда, дар забони тоҷикӣ бошад, он 9%-ро ташкил медиҳад. Сабаби тафовути назаррас дар музофоти наздик дар он аст, ки дар забони тоҷикӣ ҳудуди мазкур танҳо як нишондиҳандаро фарогир аст, ҳол он ки дар забони англисӣ ҳафт ҷузъи таркибӣ муаррифғари музофоти майдони хурди ҷойгиршавӣ мебошад.

Ҳамин тариқ, аз таҳлили сохтор ва таркиби майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони тоҷикӣ маълум гардид, ки воҳидҳои забонӣ дар ҳудуди майдон номунтазам паҳн гардидаанд, ки ин аз имконияти воҳидҳои мазкур дар ифодаи маъноӣ ҷойгиршавӣ вобастагӣ дорад. Сохтор ва унсурҳои таркибии майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони тоҷикӣ дар ҷадвали 5 тасвир гардидааст.

Ҷадвали 5

Нишондиҳандаҳои майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони тоҷикӣ

№	Ҳудудҳои майдони хурд	Нишондиҳандаҳои майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони тоҷикӣ
1.	Маркази майдон:	таркибҳои пешояндӣ-исмӣ.
2.	Ҳудуди наздимарказӣ:	<ul style="list-style-type: none"> - феълҳои статикӣ бо зарфҳои семантикаи фазоидошта. - ҳамчоягии зарф бо семантикаи фазо ва таркиби пешояндӣ-исмӣ; - ҷумлаи пайрави макон; - ҷумлаҳои унвонӣ бо семаи макон; - воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи маъноӣ муносибатҳои статикӣ; - созмонҳои фазой бо феъли статикӣ..
3	Музофоти майдони хурд:	созмонҳои иборат аз пешояндҳои фазой, исмҳои ифодакунандаи маъноӣ фазо ва зарфҳои фазой.

Пажӯҳиши таркибии марказ, ҳудуди наздимарказӣ ва музофоти майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забонҳои муқоисасазанда нишон медиҳад, ки дар ин самт баробари хусусиятҳои монанд, инчунин ҷиҳатҳои фарқкунанда низ ба назар мерасанд, ки ин пеш аз ҳама аз сохтори грамматикӣ забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ вобастагӣ дорад ва дар паҳншавии

номунтазами нишондиҳандаҳои ҳудудҳои майдони хурд аён ба назар мерасад. Паҳншавии нишондиҳандаҳо дар ҳудуди майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар ҷадвали 6 ботафсил нишон дода шудааст (нигаред ба ҷадвали №6)

Ҷадвали 6. Муқоисаи нишондиҳандаҳои майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ

№	Нишондиҳандаҳои майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони англисӣ	Нишондиҳандаҳои майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони тоҷикӣ
1.	Маркази майдон: таркибҳои пешояндӣ-исмӣ	Маркази майдон: таркибҳои пешояндӣ-исмӣ
2.	Ҳудуди назди марказӣ: - зарфҳои семантикаи фазоидошта бо феълҳои статикӣ; - пешояндҳои таркибӣ бо исмҳои ифодакунандаи маъноӣ макон; - ҷумлаи пайрави макон; - зарф бо семантикаи фазо ва таркиби пешояндӣ-исмӣ.	Ҳудуди назди марказӣ: - феълҳои статикӣ бо зарфҳои семантикаи фазоидошта; - ҳамчоягии зарф бо семантикаи фазо ва таркиби пешояндӣ-исмӣ; - ҷумлаи пайрави макон; - ҷумлаҳои унвонӣ бо семаи макон; - воҳидҳои фразеологӣ ифодакунандаи маъноӣ муносибатҳои статикӣ; - созмонҳои фазоӣ бо феълҳои статикӣ.
3.	Музофоти майдони хурд: - созмонҳои синтаксисии иборат аз пешоянди фазо ва	Музофоти майдони хурд: - созмонҳои иборат аз пешояндҳои фазоӣ, исмҳои

	зарфи макон; - созмонҳои фазоии ифодакунандаи масофаи байни объектҳо; - падежи объектии исмҳо; - феълҳои таркибӣ бо зарфҳои макон; - ВФ бо маънои муносибатҳои статикӣ; - феълҳои таркибии ифодакунандаи маънои ҷойгиршавӣ.	ифодакунандаи маънои фазо ва зарфҳои фазоӣ.
--	--	--

Хулосаи боби II

Ҳамин тариқ, мо сохтор ва таркиби майдони хурди ҷойгиршавиро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ботафсил дида баромадем. Зимни ҷойгирнамудани воҳидҳои забонӣ (синтаксисӣ, морфологӣ, луғавӣ ва фразеологӣ) дар ҳудуди ин ё он қисмати майдони хурди ҷойгиршавӣ мо дараҷаи истифодашавии воҳидҳои забониро дар ифодаи маънои МФСЛ ба инобат гирифтём. Воҳидҳои нисбатан серистеъмолро, ки маънои ҷойгиршавиро пурра ифода мекунанд, дар маркази майдони хурди ҷойгиршавӣ ҷойгирнамудем. Воҳидҳое, ки семаи ҷойгиршавиро ба пуррагӣ ифода намекунанд, вобаста аз серистеъмолиашон дар ҳудуди наздимарказӣ ва музофот қарор гирифтанд.

Зимни пажӯҳиш маълум гардид, ки унсурҳои таркибии майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забонҳои муқоисашаванда якранг нестанд. Инчунин, дар сохтори таркибии майдони хурди ҷойгиршавӣ дар ҳар ду забони муқоисашаванда ҷиҳатҳои монанд ва фарқкунанда ба назар расиданд, ки инҳоянд:

1. Майдони хурди ҷойгиршавӣ ба категорияи функционалӣ-семантикии локативият асос ёфтааст. Маркази майдони хурди ҷойгиршавиро дар ҳар ду забони муқоисашаванда як нишондиҳанда, яъне таркибҳои пешояндӣ-исмӣ ташкил додааст. Таркибҳои пешояндӣ-исмӣ бо феълҳои статикӣ ҳамчун меоянд, ки ин падида дар ҳар ду забон ба назар мерасад, ки яке аз хусусияти ба ҳам монанди ду забони қиёсшаванда ба ҳисоб меравад;

2. Маркази майдони хурди ҷойгиршавиро дар забонҳои муқоисашаванда музофоти майдон ихота кардааст. Он ҳам дар забони тоҷикӣ ва ҳам дар забони англисӣ ҳудуди назди марказӣ ва музофотро дар бар мегирад;

3. Дар паҳншавии нишондиҳандаҳои ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забони англисӣ ва тоҷикӣ тафовути назаррас ба назар мерасад. Дар забони англисӣ ҳудуди мазкур чор воҳиди забониро фароғир аст, ки инҳоянд: феълҳои статикӣ бо зарфҳои семантикаи фазоидошта, пешояндҳои таркибӣ бо исм, зарф бо семантикаи фазо ва таркибҳои пешояндӣ-исмӣ, ҷумлаи пайрави макон. Дар забони тоҷикӣ ҳудуди мазкур шаш нишондиҳандаро фароғир аст: феълҳои статикӣ бо зарфҳои семантикаи фазоидошта, зарф бо семантикаи фазо якҷоя бо таркибҳои пешояндӣ-исмӣ, ҷумлаи пайрави макон, ҷумлаҳои унвонӣ, ки хоси забони тоҷикианд, воҳидҳои фразеологӣ ва созмонҳои фазой бо феъли статикӣ. Яъне, дар миқдори воҳидҳои забонии ин ҳудуди майдони хурд тафовути назаррас мавҷуд аст;

4. Ҳудуди музофотии майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забонҳои муқоисашаванда низ мухталифанд. Музофоти майдони хурд дар забони англисӣ шаш нишондиҳандаро дар бар мегирад, ки инҳоянд: созмонҳои синтаксисии иборат аз пешоянди фазо ва зарфи макон, созмонҳои фазоии ифодакунандаи масофа, ВФ ифодакунандаи маънои муносибатҳои статикӣ, феълҳои мураккаб бо зарфи макон, падежи объектӣ ва феълҳои таркибии ифодакунандаи маънои ҷойгиршавӣ. Дар забони тоҷикӣ бошад, ҳудуди

мазкурро танҳо тавъамшавии пешояндҳои фазой бо исмҳои ифодакунандаи маъноӣ фазо ва зарфҳои фазой муаррифӣ менамоянд.

5. Дар забони тоҷикӣ таркибҳои пешояндӣ-исмӣ мустақилона маъноӣ ҷойгиршавиро ифода карда метавонанд, ҳол он ки дар забони англисӣ дар бисёр мавридҳо мақоми феъл барои ифодаи маъноӣ маконгирӣ муҳим аст ва ин тафовути байни ду забони қиёсшавандаро дар ин самт нишон медиҳад.

БОБИ Ш. МАЙДОНИ ХУРДИ ЧОЙИВАЗКУНИ ДАР ЗАБОНҲОИ АНГЛИСӢ ВА ТОЧИКӢ

Пеш аз он ки таҳқиқи майдони хурди чойивазкуниро дар забонҳои муқоисашаванда оғоз намоем, зарур аст, ки мафҳуми ҳаракатро шарҳ диҳем. Ҳаракат – яке аз соҳаҳои муҳимми ҳаёти инсон ва шакли мавҷудияти олами моддӣ мебошад. Ҳар як амали ҷисмонӣ бо ҳаракат алоқамандӣ дорад ва чун чойивазкунӣ дар фазо ё тағйири макон дарк мегардад.

Зери мафҳуми чойивазкунӣ, яъне ҳаракат дар фазо ҳаракат нисбати макон (локализатор, нишона) бо тайкунии ягон фазо фаҳмида мешавад. В.А. Плунгян ҳаракат дар фазоро ҳамчун тағйирёбии макон шарҳ медиҳад [141, 60].

3.1. Майдони хурди чойивазкунӣ дар забони англисӣ

Мафҳуми майдон ва чойивазкунии ашёву ҳодисаҳо дар фазо ва алоқамандӣ бо он сурат мегирад. Яъне, забон воситаест, ки чойивазкунии ашёро тавассути категорияҳои гуногуни забонӣ дар фазо ифода менамояд. Таснифоти навъи ҳодисаҳоро, ки бо ҳаракат дар фазо алоқамандӣ доранд, таҳлил намуда, мо навъҳои зерини ҳаракат дар фазоро дар забони англисӣ чудо намудем:

1. Ҳаракати уфуқии субъект дар фазо: *Edward didn't answer or comment on my thoughts as he led the way back to the house* [215, 170]. (Ҳангоми ба хона равон будан, Эдвард ба фикри ман посухе надод).

2. Ҳаракати амудии субъект дар фазо: *Rosalie darted downstairs after a second* [215, 226]. (Розалӣ баъди сонияе ба поён шитобид).

3. Ҳаракати “ба дохил - ба берун”: *The giant squeezed his way into the hut, stooping so that his head just brushed the ceiling* [216, 50]. (Марди азимҷусса бо мушкилие ба вориди кулба шуд, сархам бошад ҳам, сараш ба шифти кулба мерасид).

Ба майдони хурди чойивазкунӣ созмонҳое шомиланд, ки ҳаракатро аз як нуқта ба нуқтаи дигар, бо ишора ё бе ишоракунӣ нуқтаи ибтидоӣ, ва ё

нуқтаи интиҳой, инчунин баъзан бо ишоракунии самти ҳаракат дар назар дорад.

Маркази майдони хурди ҷойивазкуниро дар забони англисии муосир *таркибҳои пешояндӣ-исмӣ* ташкил медиҳанд. Таркибҳои мазкур бо феълҳои ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат яқоя меоянд. Воситаи мазкури забон сатҳи синтаксисии забони муосири англисиро муаррифӣ намуда, ба шартҳои нишондиҳандаи марказӣ (ядрой) будан, амсоли ядрой, мустақилият, таҳассусият ва мунтазамӣ ҷавобгӯ аст:

Mrs Dursley came into the living-room carrying two cups of tea [215, 7].
(Хонум Дӯрслӣ ду пиёла ҷойро гирифта ба меҳмонхона даромад).

Дар мисоли болоӣ таркиби пешояндӣ-исмӣ **“into the living-room”** маъноӣ самти ҳаракатро пурра ифода менамояд. Таркиби пешояндӣ-исмӣ **“into the living-room”** бо феъли *“came”* (замони гузаштаи *“to come”*-«омадан») ҳамчун омада, ба самти ҳаракат ишора мекунад.

Феълҳои ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат дар фазо дар майдони хурди ҷойивазкунӣ нақши муҳим мебозанд, зеро валентнокии онҳо семантикаи маконгириро аз бисёр ҷиҳат муайян менамояд. Е.В. Падучева чунин менависад, ки маъноӣ ҳаракат, одатан барои феъл ҳамчун асос будан фаҳмида мешавад ва барои амалишавии ҳаракат серамалӣ, яъне динамикӣ будан хос аст [139, 373].

Забоншиноси рус В.А. Плунгян ибрози ақида менамояд, ки шартӣ асосии вазъияти одитарини тағйири маҳал ин аст, ки иштирокчии асосии он бояд мунтазам дар тули ягон вақти муайян ҷои худро тағйир диҳад [141, 60-61]. Маҳалҳое, ки объект дар тули ин вақт ишғол менамояд, масир (траектория) ва ё худ самти ҷойивазкунӣ номида мешавад. Дар ҳудуди масири ҳаракат нуқтаи ибтидоии ҷойивазкунӣ, нуқтаи интиҳоии ҷойивазкунӣ ва нуқтаҳои мобайнии ҷойивазкунӣ чудо карда мешаванд, ки ин барои амалишавии валентнокии маконгирии феъл асосӣ ҳисобида мешаванд. Маҳз дар ҳамин асос, В.А. Плунгян байни феълҳои ҷойивазкунӣ ва феълҳои ҳаракат сарҳад гузошта, ба гурӯҳи феълҳои ифодакунандаи ҳаракат он

фeълxоepo мaнcуб мeдoнaд, ки oнxo xoлaти чoйивaзкунирo тaсвиp мeнaмoянд, aммo ягoн xел вaлeнтнoкии мaкoнгирии cинтaкcисирo дopo нeстaнд [144, 62].

Қoбили зикp aст, ки гурӯxи фeълxoe низ мaвчудaнд, ки иcтифoдaшaви и xoли мaкoн вa ё xoли зaмoн пaс аз oнxo шaрт вa зaрур aст, зepo xaнгoми нaбудaни xoли мaкoн вa ё xoли зaмoн бo фeълxoи мaзкур мaзмун и чумлa нoпуррa мeмoнaд. Xoли мaкoн пaс аз фeълxoи гузaрaндaи ифoдaкунaндaи мaънoи cамт (to put-гузoштaн, to take-гирифтaн), инчунин пaс аз фeълxoи мoндaи ифoдaкунaндaи xapaкaт (to come-oмaдaн, to go-рaфтaн, to reach-рaсидa oмaдaн, to return-бaргaштaн) иcтифoдa мeшaвaд. Мисoлxopo бo фeълxoи зepин дидa мeбaрoем: “*Houston?*” *I asked, raising my eyebrows when we reached the gate in Seattle* [215, 69]. (Вaқтe ки мo бa дaрвoзaи Сиятл рaсидeм, мaн aбpӯвoни худpo бoлo кaрдa пурcидaм: «Xyстoн?»)

On the corner he stopped and took out the silver Put-Outer [216, 17]. (Дaр кунчи кӯчa ӯ бoзистoдa, oтaшaфpӯзaки нукpагинpo гирифт).

Дaр чумлaxoи бoлoй фeълxoи ифoдaкунaндaи мaънoи cамт reach (рaсидa oмaдaн) вa took out (зaмoни гузaштaи take-гирифтaн) иcтифoдaшaви и xoли мaкoнpo мeтaлaбaнд, зepo бe ишoрaкунии xoли мaкoн мaънии чумлaxoи бoлoй нoaён вa нoпуррa мeмoнaд.

Фeълxo aмcoли to go (рaфтaн), to come (oмaдaн), to arrive (бaргaштaн), to leave (тaрк кaрдaн) to move (чунбидaн), to walk (пиёдa гaштaн, cайpугaшт кaрдaн), to get (рaсидaн), to fly (пaридaн), to reach (рaсидa рaфтaн) бa гурӯxи фeълxoи ифoдaкунaндaи мaънoи чoйивaзкунӣ мaхсубaнд: *I would leave for Italy in just a few days* [215, 501]. (Пaс аз чaнд рӯз, мo бa Итoлиё мeрaвeм).

Дaр мисoли мaзкур фeъли *leave* (рaфтaн, тaрк кaрдaн) якчoя бo пeшoянди *for* (бa) бa ивaзшaви и мaкoн дaлoлaт мeкунaд, яънe бa cамти xapaкaт аз як нуктa бa нуктaи дигaр, яънe бa нуктaи интиxoй, дaр ин чo бa Итoлиё ишoрa мeкунaд.

Бaйни фeълxoи ифoдaкунaндaи мaънoи чoйивaзкунӣ гурӯxи фeълxoи xapaкaти cамти кaузaтивӣ мaвчудaнд, ки ин фeълxoи to put (гузoштaн), to take

(гирифтан), to place (чойгир кардан), to bring (овардан), to drop (ғалтонидан) ва ҳоказо мебошанд. Забоншиносони рус И.А. Кравчук [112, 18] ва Л.М. Еремина [82, 62] феълҳои мазкурро баррасӣ намуда, ба хулосае омадаанд, ки ин гуна феълҳо ҳаракати объектро дар фазо ифода намуда, ба ҳаракати кӯтоҳмуддати он ба чойи муайян ва ё дар самти муайян далолат медиҳанд. Ба феълҳои номбурда маънои мақсаднокии амал, каузативият ҳос буда, онҳо хусусияти сифатии амалро ифода менамоянд. Ба мисоли зерин менигарем:

All right, we'll take you to King's Cross [216, 96]. (Оличаноб, мо туро то кӯчаи Кинг Кросс мебарем).

Дар мисоли болоӣ феъли “*take*” ҳаракатро ба самти муайян, яъне *to King's Cross* нишон медиҳад, ки мақсади он ба макони муайян бурда расонидан аст.

Бояд гуфт, ки феълҳои мазкур барои амаликунии мақсади чойивазкунӣ ишораи маконро металабанд. Дар ҳолати набудани ҳоли макон пас аз ин гуна феълҳо маънои чумла нопурра, норавшан менамояд, зеро маҳз ҳоли макон дар якҷоягӣ бо феъл маънои чумларо пурраву возеҳ мекунад.

Мусаллам аст, ки вазифаи ҳол аз муайянкунии аломатҳои аъзоҳои чумла – хабар ва муайянкунанда иборат аст, яъне аз ин ҷо чунин бармеояд, ки ҳол аломати синтаксисии ин аъзоҳои чумларо таъмин мекунад [125, 89].

Тавре ки дар боло қайд карда будем, чойивазкунӣ – ин ҳаракат нисбат ба нуқтаи марҷаъ мебошад, аз ин лиҳоз, таркибҳои исмии пешояндӣ нуқтаи ибтидоии ҳаракат, нуқтаи интиҳои ҳаракат ва ё самти равоншавии ҳаракатро нишон медиҳанд. Аз таҳлили маводи фактологӣ бармеояд, ки чойивазкуниро шартан ба намудҳои зерин чудо намудан имконпазир аст:

а) чойивазкунӣ бо ишораи нуқтаи ибтидоӣ: *From an inside pocket of his black overcoat he pulled a slightly squashed box; ...* [216, 51]. (Аз киссаи даруни палтои сиёҳаш ӯ қуттии камтар зеркардашудаеро берун овард).

Дар чумлаи болоӣ *pocket* (кисса) нуқтаи ибтидоии ҳаракат маҳсуб аст, ин ҷо тавъамшавии пешоянд бо исм (*from pocket* - аз кисса) ҳамчун оғози

самти ҳаракат ишора гардидааст. Яъне, маънои пешоянди “*from – az*” чараёни ҷойивазкуниро аз нуқтаи ибтидоӣ ба самти дигар инъикос менамояд.

б) ҷойивазкунӣ бо ишораи нуқтаи интиҳои ҳаракат: *He strode over to the sofa where Dudley sat frozen with fear* [215, 51]. (Ҷ ба тарафи суфае, ки дар он Дадли аз тарс шах шуда менишаст, равон шуд).

Дар ҷумлаи мазкур таркибҳои пешояндӣ-исмии *to the sofa* нуқтаи интиҳоебӣ ҳаракатро нишон медиҳад.

в) ҷойивазкунӣ бо ишораи самти ҳаракат: *Passers-by stared a lot at Hagrid as they walked through the little town to the station* [216, 70]. (Вақте онҳо аз байни шаҳр ба тарафи истгоҳ равон буданд, пиёдагардон аз Ҳагрид чашм намеканданд).

Дар мисоли болоӣ самти ҳаракат, яъне ҷойивазкунии Ҳарри бо Ҳагрид бо ишораи самти ҳаракат оварда шудааст, ки ин ҳолати динамикӣ ҳисоб мешавад.

Ҳолати динамикӣ ва ё худ ҳолати ҷойивазкунӣ, ҳолатест, ки дар мавриди он объект аз нуқтаи ибтидоӣ ба нуқтаи интиҳой мувофиқи ягон хатсайр равона мегардад [56, 257]. Дар ҷумлаҳои ифодакунандаи маънои ҷойивазкунӣ метавонад ишора ба нуқтаи ибтидоӣ ва ё интиҳову самти ҳаракат мавҷуд бошад. Оид ба нуқтаҳои мобайнӣ дар ҷумла якчанд ишора мавҷуд буда метавонад, зеро ҳангоми ҳаракат объект мумкин якчанд нуқтаҳои мобайниро тай намояд, аммо дар баробари ин нуқтаҳои ибтидоӣ ва интиҳой, самти ҳаракат танҳо ягона мешаванд. Ба мисоли зерин назар мекунем: *He crept out of the dormitory, down the stairs, across the common room and climbed through the portrait hole.* [216, 220]. (Ҷ аз хобгоҳ рустӣ берун баромад, аз зинапоя фаромад, аз байни ҳуҷраи умумӣ гузашт ва аз сӯроҳии акси сурат хазид рафт).

Дар мисоли мазкур самти ҳаракат якчанд нуқтаи мобайниро фарогир буда, бо воситаи тавъамшавиҳои пешояндӣ-исмии *out of the dormitory, down the stairs, across the common room* ва *through the portrait hole* ифода

гардидааст. Боиси зикр аст, ки нуқтаи ибтидоии амал *out the dormitory* ягона аст, гарчанде ки объекти ҳаракат чанд нуқтаи мобайниро тай кардааст.

Дар майдони хурди ҷойивазкунӣ ҳоли макон самти ҳаракатро ифода мекунад ва он бо феълҳои ҳаракат алоқамандӣ дошта, аз онҳо пурра вобаста аст. Мақоми ҳоли макон дар ҷумлаҳо бо феълҳои ифодакунандаи маъноии ҳаракат ба ҳамин асоснок гардидааст. Масалан:

He watched an owl flutter towards the school ... [216, 284] (Вай бумеро, ки ба тарафи мактаб мепарид, дид).

Дар ин мисол, ҳоли макон *towards the school* (ба тарафи мактаб) самти ҳаракатро ифода намуда, ба феъли *flutter* (паридан) алоқамандӣ дорад.

Мусаллам аст, ки ҳоли макон дар ҷумла пас аз феъл меояд, аммо, ҳангоми мавҷуд будани ҳоли тарзи амал дар ҷумла, ҷои ҳоли макон тағйир меёбад, ки инро дар мисоли зерин дида метавонем: *Harry got slowly out of bed ...* [216, 20]. (*Ҳарри оҳиста аз ҷойгаҳаш хест*).

Дар мисоли мазкур аз сабаби мавҷуд будани ҳоли тарзи амал, яъне *slowly* (эҳтиёткорона, оҳиста) ҳоли макон *out of bed* (аз ҷойгаҳ) пас аз он истодааст.

Дар забони англисии муосир баъзан ҳоли макон дар аввали ҷумла низ омада метавонад. Ин тарзи баён услуби фардии нависанда буда, барои ишора намудани моҳияти ҳоли макон истифода бурда шуда, диққати хонандаро маҳз ба макони ҳаракат ҷалб менамояд:

In the back of the shop, a boy with a pale, pointed face was standing on a footstool ... [216, 83]. (Дар дохили мағоза, писараки рангпаридани чеҳрааш намоён дар болои чорпоя истода буд..).

Дар таркибҳои пешояндӣ-исмӣ пешояндҳо дар ҳамҷоягӣ бо феълҳои ифодакунандаи ҳаракат барои ишораи макони ҳаракат ва ё самти ҳаракат истифода бурда мешаванд. Пешояндҳои мазкур ба гурӯҳи пешояндҳои ифодакунандаи фазо мансуб буда, ба якҷанд гурӯҳ дастабандӣ шудаанд.

Забоншиносон аз қабиле Р. Кверк, С. Гринбаум, Ҷ. Лич ва Я. Свартвик [194, 137] пешояндҳои ифодакунандаи маъноии фазоиро ба ду гурӯҳ ҷудо

мекунанд: пешояндҳои самт ва пешояндҳои ҷойгиршавӣ. Пешояндҳои *to, from, towards* (ба, аз, ба сӯйи) ва монанди инҳоро ба гурӯҳи пешояндҳои ифодакунандаи самт мансуб медонанд. Забоншиноси дигари рус Е.А. Рейман [144, 162] бошад, семантикаи пешояндҳоро аз лиҳози доштани алоқаи маконӣ муайян намуда, гурӯҳи алоҳидаи пешояндҳоро ҷудо мекунад, ки онҳо самти маконии ҷузъҳои ҳақиқати реалиро ифода мекунанд. Пешояндҳои *towards, to, along, across, up, down, into, out of* (ба сӯйи, ба, дар баробари, дар саросари, боло, поён, ба, берун) ва монанди инҳо ба ҳамин гурӯҳ шомиланд.

Дар маҷмӯъ, дар забони англисӣ пешояндҳои ифодакунандаи самт ва ҳаракат, ки дар онҳо маънои маконгирӣ ифода меёбад, инҳо мебошанд: *towards, across, at, out, away, into, from, off, through, past, along, up, down, over, above, below*.

Афкори забоншиносонро ба инобат гирифта, ҳамаи пешояндҳои ифодакунандаи маънои макониро ба ду даста ҷудо намудем:

а) пешояндҳое, ки дар сохтори маъноиашон семаи динамикӣ равшан ифода ёфтаанд. Инҳо пешояндҳои *from, toward(s), to* ва дигарон мебошанд. Ба мисоли зерин менигарем:

... *I could have sworn I saw his hand twitch **toward** the gun* [215, 12]. (Ман қасам хӯрда метавонистам, ки ҳаракати дасташро ба самти таппонча дидам).

Дар мисоли болоӣ пешояндӣ *toward* самти макони ҳаракатро ифода мекунад ва бештар бо феъл ҳамрадиф аст. Бояд қайд кард, ки пешоянди мазкур берун аз матн низ маънои самти макони ҳаракатро ифода мекунад. Муодили тоҷикии он «ба рӯйи, ба болои, ба самти» мебошад. Пешоянди **to** маънои ҷараёни ҳаракати предметро ба ягон самт пурра ифода менамояд.

б) пешояндҳое, ки дар таркиби сохтори маъноиашон маънои статикӣ ва ё динамикӣ ба таври возеҳ ифода наёфтааст. Ин ва ё он маънои пешояндҳои номбурда бевосита дар дохили мазмуни гуфтор амалӣ мегардад. Қисми зиёди пешояндҳои ифодакунандаи маънои макон дар забони англисии муосир ба ҳамин гурӯҳ мансубанд. Масалан, пешояндҳои *on, up, down, in, beside, under* (бар, боло, поён, дар, дар паҳлӯ, дар зери) ва ғайраҳо.

“Lunch’s **on** the table,” Sue called from the kitchen [215, 588]. (“Хӯроки нисфирӯзӣ дар рӯйи миз аст,” дод зад Сю аз ошхона).

As I put my hand **on** my stomach, waiting for the next nudge, tears streaked down my cheeks again [215,120]. Вақте ман такони навбатиро интизорона, дастамро болои шикамам гузоштам, аз нав оби дидаам ба рухсораам мешорид).

Аслан пешоянди *on* (дар болои, ба болои, дар рӯйи) дар алоҳидагӣ маънои статикӣ ва динамикиро ифода карда метавонад. Дар чумлаи якум, ҳамчояшавии пешоянди мазкур бо феъли *to be* (дар ин ҷо *is* – шакли танҳои шахси сеюм) маънои статикиро бо ифодаи **дар рӯйи миз** будан амалӣ менамояд. Дар мисоли дуум бошад, пешоянди мазкур бо феъли ифодакунандаи маънои ҳаракат *to put* ҳамчоя омада, маънои динамикиро соҳиб гаштааст. Яъне, амалишавии маънои статикӣ ё динамикии пешоянди *on* ба феъл вобаста аст.

Вобаста аз ишора ёфтани нуқтаи ибтидоӣ, нуқтаи мобайнӣ, нуқтаи интиҳои ва ё самти ҷойивазкунӣ дар чумла пешояндҳои мухталиф барои ифодаи маънои самти ҳаракат истифода бурда мешавад. Онҳоро шарҳан чунин гурӯҳбандӣ намудан мумкин аст:

а) ишораи нуқтаи ибтидоӣ дар чумла тавассути пешояндҳои *from, of* (аз, -и, аз) ва ё ҳамчоягии пешояндҳо мисли *from above, from across, from behind, out of* (аз боло, аз он тараф, аз паси, берун аз) ва ғайраҳо баён мегардад:

I let her pull me from the room... [215, 45]. (Ман ба ӯ иҷозат додам, ки маро аз хучра берун барад.).

Дар мисоли болоӣ пешоянди *from* - аз истифода бурда шуда, нуқтаи ибтидоӣ ҳаракат, оғозёбии онро ифода мекунад, яъне *from the room* - аз хучра ба оғози самти ҳаракат аз нуқтаи ибтидоӣ далолат мекунад.

б) барои ифодаи нуқтаи интиҳоеӣ ҷойивазкунӣ бештар пешояндҳои *to, towards, into, onto* ва монанди онҳо серистеъмоланд:

Dumbledore took Harry in his arms and turned towards the Dursley's house [216, 16]. (Дамблдор Ҳарриро ба дасташ гирифта, ба тарафи хонаи Дӯрсли равон шуд).

в) ҳангоми ишораи нуқтаи мобайнии ҳаракати ҷойивазкунӣ пешояндҳои *past, through, across, over* (гузашта, ба воситаи, дар саросари, гузашта) ва ҳоказо бештар истифода бурда мешаванд:

"Got it," she said. "The smallest bottle will get us through the black fire – towards the Stone" [216, 307]. («Фаҳмидам,» гуфт ӯ. Шишаи хурдтарин моро аз оташи сиёҳ гузаронида ба тарафи Санг мерасонад).

г) ҳангоми ишораи тамоми хатсайри ҳаракат дар ҷумла пешояндҳои *along, up, down* ва ҳоказо ба қор мераванд. Масалан:

Edward led the way down the long line of white yachts moored in the night-blackened water [215, 70]. (Эдвард қад-қади қатори дарози яхтаҳои сафеди воқеъ дар оби аз торикӣ сиёҳшуда равон мешуд).

Таҳқиқоти мо нишон дод, ки мақоми пешоянд дар муайянкунии самти ҳаракат басо муҳим буда, он дар якҷоягӣ бо исм барои ифодаи маънои ҷойивазкунӣ васеъ истифода мешавад.

Мусаллам аст, ки барои муайян намудани ҳаракати объект ҳолати онро бо нуқтаҳои мушаххас мувофиқат намуда, тағйирёбии ин мувофиқатро нисбат ба замон дар назар бояд дошт. Навъи асосии муносибатҳо дар майдони хурди ҷойивазкунӣ ин ишораи тағйирёбии макон нисбат ба ягон ҷойи дилхоҳ мебошад. Маҳз исмҳои ифодакунандаи маънои фазоӣ барои номгузориҳои нуқтаҳо ҳангоми ҷойивазкунӣ истифода бурда мешаванд.

Исмҳои семантикаи фазоидошта дар сохтори маъноии худ семаи динамикӣ ва ё семантикӣ надоранд. Исмҳои мазкур ба сифати нуқта, ишораи макон истифода шуда, нисбати онҳо моҳияти статикӣ ё динамикӣ будани ҳодисаву амал аниқ мегардад. Худи фаҳмиши макон тавассути исмҳои ифодакунандаи маънои фазо баён гардида, статикӣ ва ё динамикӣ будани макон (локализатсия) на аз исм, балки аз феъл, пешоянд ва зарф вобастагӣ дорад. Аз ин ҷо бармеояд, ки исмҳои ифодакунандаи маънои фазо ҳам дар

майдони хурди ҷойивазкунӣ ва ҳам дар майдони хурди ҷойгиршавӣ барои амалишавии фаҳмиши макон (локализатсия) новобаста аз маъноии статикӣ ё динамикӣ будан басо муҳиманд.

Дар забони англисӣ пешояндҳои динамикӣ бо иддае аз исмҳои маъноии пурраи ҷойивазкуниро ифода менамоянд, ба монанди 1) исмҳои топонимӣ: to Paris, from China; 2) исмҳои ифодакунандаи маъноии навъи сатҳҳо: into the water, from the air; 3) исмҳои ифодакунандаи навъи ландшафт: from the hill; 4) исмҳои ифодакунандаи ҷаҳор самти олам: to the south, from the north; 5) исмҳои ифодакунандаи маъноии тақсимоии маъмурӣ - сарҳадӣ: across the county; 6) исмҳои ифодакунандаи номи мамлакатҳо, шаҳрҳо, минтақаҳо, кӯчаҳо, майдонҳо ва монанди инҳо: to the King's Cross; 7) исмҳои ифодакунандаи номи бино ва иншоот: next to Blackfriars station; 8) исмҳои ифодакунандаи номи биноҳои «системаи функционалӣ»: to church; 9) исмҳои ифодакунандаи номгӯии ашёҳо, воситаҳои нақлиёт ва амсоли инҳо: out of bed; 10) исмҳои дейктикӣ ба монанди left ва right.

Исмҳои низ дарёфт гардиданд, ки дар сохтори маъноиашон семаи фазоӣ бо семаи ашё ҳамчун гардидааст:

I took from my pocket one last detail [215, 628]. (Ман аз ҷайбам як чизи охириро берун кардам).

Таҳлили маводҳои таҳқиқотии мо нишон медиҳад, ки таркибҳои исмӣ-пешояндӣ бо феълҳои ифодакунандаи ҳаракат 72%-и шумораи умумии мисолҳоро ташкил дода, ба майдони хурди ҷойивазкунӣ шомиланд. Воситаи мазкур амалишавии фаҳмиши ҷойивазкунӣ ба *маркази майдони хурди ҷойивазкунии* забони англисии муосир мансуб аст.

Маркази майдони хурди ҷойивазкуниро ҳудуди назди марказӣ ихота карда, он якчанд нишондиҳадаҳоро дар бар мегирад. Яке аз нишондиҳандаи ҳудуди мазкур аз *ҳамчунин феъли ифодакунандаи маъноии ҳаракат бо зарфҳои ифодакунандаи самт* ташкил ёфтааст. Боиси қайд аст, ки дар ҳудуди мазкур феълҳои ифодакунандаи маъноии семаи ҷойивазкунӣ дар фазо бо зарфҳои самт якҷоя омадаанд. Ҳамчунин феъли ифодакунандаи маъноии

ҳаракат дар фазо бо зарфҳои самт, ки бо таркибҳои исмии пешояндӣ модификатсия шудаанд низ истифода бурда мешаванд.

Now I jerked back, a surprised whine escaping my throat [215, 194]. (Ҳоло ман ба қафо ҷаҳидам ва аз гулӯям нолаи ҳайрат баромад).

Дар ҷумлаи мазкур зарфи *back* бо феъли *to jerk* (дар замони гузашта *jerked*) якҷоя омада, ҳаракати ларзиданро ба қафо ифода мекунад. Яъне, бе феъл ифодаи маъноии зарфи *back* норавшан аст ва маҳз феъл шартӣ статикӣ ва ё динамикии амалро пурра мекунад.

Иддае аз зарфҳои забони англисӣ дар алоҳидагӣ қобилияти ифодаи маъноии самт ва ё маконро надоранд ва мавҷудияти амалро ҷудо намекунанд. Ин навъи зарфҳо ба монанди *up, down, away, back, out, there, downstairs, far, here, somewhere* (дур, бозгашт, боло, поён, берун, дур, ин ҷо, он ҷо, поён, ҷойе) ва амсоли он дар ҷумла бо феъл якҷоя омада, статикӣ ва ё динамикӣ будани амалро дар шароити мазмун баён менамоянд. Масалан:

Silently, they moved out [215, 172]. (Беовоз, онҳо аз дар берун шуданд).

Дар ҷумлаи болоӣ зарф бо феъли *moved* (замони гузаштаи *move*-ҳаракат кардан, рафтани) ҳамҷоя омада, ҳаракатро ба самти берун ифода мекунад. Бе истифодашавии феъл ифодаи маъноии зарф норавшан менамояд ва маҳз маъноии феъл шартӣ статикӣ ва ё динамикӣ будани амалро пурра менамояд.

Зарфҳои, ки тавассути суффикси *-ward(s)* сохта шудаанд, ба монанди *onward(s), backward(s), eastward(s)* ва амсоли онҳо маъноии ҷойивазкуниро дода метавонанд. Масалан:

He stumbled backwards and knocked over his lamp, which went out at once [216, 221]. (Ӯ қафо рафта пешпо хӯрд, ҷароғ ҷаппа шуд ва хомӯш гашт).

Дар ҷумлаи болоӣ зарфи *backwards* (қафо) маъноии самти ҳаракатро ба қафо ифода мекунад ва феъл бо зарф семаи ҷойивазкуниро равшан намудааст.

Зарфҳои дейктикии *here* ва *there* дар қатори дигар зарфҳо мақоми маҳсус доранд. Зарфҳои номбурдари муҳаққиқон Р. Кверк, С. Гринбаум, Ҷ. Лич ва Я. Свартик дар таҳқиқоти худ [198, 251] «зарфҳои шаклӣ» номгузорӣ

кардаанд, ки ишораи ҷойи муайян ва ё самтро барои такрор наомадан иваз мекунад. Қобили қайд аст, ки ҷумлаҳои алоҳидаи матн ё гуфтор на танҳо бо як тартиби муайян оварда мешаванд, балки аз ҳамдигар вобастагӣ доранд. Ҳамин тариқ, ҳангоми муқоисаи як ҷумла бо ҷумлаи дигар маънои пурраву мушаххаси онро тавассути ин шаклҳои зарфӣ метавон дарёфт намоем ва ин ба зарфҳои *here* ва *there* низ хос аст, зеро зарфҳои мазкур дар ҷумла одатан барои ивазкунии ҷойи муайян истифода бурда мешаванд.

Дар маводҳои ҷамъовардаамон, ки ба майдони хурди ҷойивазкунӣ дахлат дорад, зарфи *home* яке аз зарфҳои серистеъмол ба ҳисоб меравад. Ба мисоли зерин менигарем:

“The airport. We’re going home” [215, 118]. («Фурудгоҳ. Мо ба хона меравем»).

Дар забони англисӣ тавъамшавии зарфи *home* бо феълҳои ифодакунандаи маънои ҳаракат ба монанди “*go home* (ба хона рафтан), *reach home* (ба хона расидан), *get home* (ба хона омадан)” бе иштироки пешоянди ифодакунандаи маънои самти ҳаракат истифода бурда мешавад.

Ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойивазкуниро дар забони англисӣ унсурҳои ташкил медиҳанд, ки аз феълҳои ифодакунандаи ҳаракат ва зарфи макон ташкил ёфта, бо ибораҳои исмӣ-пешояндӣ дигаргун карда шудаанд:

‘We’ve got to get back to Griffindor Tower,’ said Ron... [216, 170]. («Мо бояд ба манораи Гриффиндор баргардем» гуфт Рон).

Таркибҳои пешояндӣ-исмӣ маънои зарфи маконро аниқ мекунад. С.Е. Гурский [73, 14] изҳори ақида менамояд, ки таркибҳои пешояндӣ-исмӣ муносибатҳои фазоиро муайян намуда, ифодаи синтаксисии зарфҳои мазкур ба ҳисоб мераванд.

Ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои ифодакунандаи маънои фазоӣ, ки воҳиди сатҳи синтаксисии забон мебошанд, ба худуди назди марказии майдони хурди ҷойивазкунӣ дохиланд. Қобили қайд аст, ки ибораҳои феълӣ *to make one’s way*, *to pick one’s way* (ба пеш рафтан, роҳ паймудан) ва

монанди инҳо, мисли ибораҳои феълии ифодакунандаи фазо семантикаи фазой доранд ва дар ҷумла вазифаи хабарро иҷро мекунанд. Масалан:

*A pale young man **made his way forward**, very nervously [216, 75].*
(Ҷавони рангпаридае басо асабонӣ ба пеш ҳаракат кард).

Баъд аз ибораҳои ҳаммаъноӣ феълҳои ҳаракат барои муайян намудани самти ҳаракат таркибҳои пешояндӣ-исмӣ истифода бурда мешаванд, ки маводҳои ҷамъовардаи мо инро собит менамояд:

*He **made his way down to the staffroom** and knocked [216, 195].* (Ӯ ба тарафи утоқи кормандон рафта, дарро кӯфт).

Дар ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойивазкунӣ ҳамчоягии ибораҳои феълӣ бо пешояндҳои ифодакунандаи маъноӣ фазо ва исмҳои маъноӣ фазоидошта ҷойгир шудаанд:

*At eleven o'clock that night they said goodbye to Ron in the common room and **went down to the entrance hall** with Neville [216, 266].* (Ҳамон шаб, соати 11 онҳо дар хучраи муммӣ ба Рон хоби хуш гуфта, бо ҳамроҳии Невилл ба зали даромадгоҳ равон шуданд).

Дар мисоли болоӣ феъли таркибии *went down* бо пешоянди *to* ва исми ифодакунандаи маъноӣ макон *hall* ҳамчоя омада, макони самти ҳаракатро ифода мекунад.

Ин гуна созмонҳои ибораҳои феълии ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат дар фазоро дар бар мегиранд. Феълҳои мазкур бештар бо таркибҳои исмӣ пешояндӣ муайян карда мешаванд.

Нишондиҳандаи дигари ҳудуди назди марказии майдони хурдро ҳамчоягии феълҳои ифодакунандаи ҳаракат ва зарфҳои маъноӣ фазоидошта мебошанд, ки онҳо маъноӣ ҳамдигарро пурра мекунанд. Тавъамшавии зарфҳои маъноӣ фазоидошта бо зарфи *far* яке аз сермахсултарин ба ҳисоб мераванд:

*I'll be **far away** by the time he gets back ... [215, 312].* (Вақте ки ӯ бармегардад, ман аллакай аз ин ҷо хеле дур мешавам).

Тавре ки мебинем, дар чумлаи болой феъли будан дар шакли замони оянда – *shall be* (*'ll be* шакли кӯтоҳи феъли будан дар замони оянда) бо хамчоягии зарфи *far* – дур + зарф (дар ин чо зарфи *away*) хамчоя омада, онҳо маънои якдигарро пурра менамоянд.

Нишондиҳандаи дигари худуди *назди марказии майдони хурди ҷойивазкунӣ воҳидҳои фразеологӣ* ифодакунандаи маънои ҳаракат дар фазо мебошанд.

Таҳлили луғати фразеологӣ А.В. Кунин [205] нишон дод, ки дар забони муосири англисӣ 161 воҳиди фразеологӣ ифодакунандаи маънои ҳаракат дар фазо мавҷуд аст, ки онҳо семаи маконгириро чун ҷузъи таркибии маънои фразеологизм дар бар мегиранд. Дар байни воҳидҳои фразеологӣ ифодакунандаи маънои ҳаракат дар фазо мо инҳоро чудо намудем:

- Воҳидҳои фразеологӣ маънои фазоии пурра надошта (137 воҳид мувофиқи ЛФАР, масалан:

not to come within miles of somebody/something – бо касе / чизе муқоиса карда нашудан;

to drive one's hogs (pigs) to market (гуфтугуй) – баланд хуррок кашидан;

ВФ, ки дар онҳо семаи локативият ба таркиби умумии гуфтор дохил шуда, ҷузъи асосиву муҳим ба шумор намеравад (13 воҳид мувофиқи АРФС), масалан:

All are not saints that go to church (зарбулмасал) – «На ҳар шахси масҷид мерафта бегуноҳ аст»;

When poverty comes in at the door, love flies out of the window (зарбулмасал) – “Вақте ки бенавой аз дар медарояд, муҳаббат аз тиреза меравад”;

ВФ-и ифодакунандаи маънои ҳаракат дар фазо (11 воҳид мувофиқи ЛФАР), масалан:

To and fro – ин сӯ он сӯ, аз як тараф ба дигар тараф, ба ҳар тараф;

From China to Peru – аз Хитой то Перу, яъне аз як канори замин ба дигараш [205].

Бояд қайд кард, ки дар матни адабиёти бадеӣ якчанд фразеологизмҳои ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат дар фазо истифода бурда мешаванд, масалан:

He strode out of sight [216, 264]. (Ў аз назар ғайб зад).

He winked and *dropped from sight* [215, 27]. (Ў чашмак зада, аз назар ғайб зад).

Дар қумлаи болоӣ фразеологизмҳои *strode out of sight, dropped from sight* – «аз назар ғайб зад» истифода бурда шудааст, ки маъноӣ ҳаракат дар фазо, яъне ғайб задан, аз назар дур шудан, иваз намудани макон дар фазоро ифода менамояд.

Боиси қайд аст, ки барои ифодаи маъноӣ макон бештар воҳидҳои фразеологӣ феълӣ нисбатан серистеъмоланд. Воҳидҳои фразеологӣ феълӣ чун воҳиди сатҳи синтаксисии забон бештар ба ибора монандӣ дорад. Дар дохили воҳидҳои фразеологӣ феълӣ истифодашавии пешоянд низ ба назар мерасад, зеро пешоянд чӯзи таркибии воҳидҳои фразеологӣ ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат дар фазо мебошад. Пешояндҳо дар баробари вазиҳои ёридаандагиро иҷро кардан, инчунин ифодаи маъноиро низ ба зимма доранд. Инро дар мисоли зерин дидан мумкин аст: to fall in love (ошиқ шудан) - to fall out of love (тарқи муҳаббат кардан, дилхунук шудан). Яъне, пешояндҳо яке аз воситаҳои созмондиҳии фразеологизмҳои зидмаъно ба ҳисоб мераванд.

Забоншинос М.Н. Азимова дар пажӯҳиши худ доир ба модели фразеологизмҳои забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ баҳс ба миён оварда, воҳидҳои фразеологӣ умумистеъмоли *гули сари сабад, каждӯми зерӣ бурё, нимкосаи тағи коса, халтачаи зерӣ чаши*, ки макони ҷойгиршавии ашро ифода мекунанд, фразеологизмҳои дар асоси алоқаи изофӣ бо ёрии исм ва пешояндҳои изофӣ сохташуда шарҳ дода, онҳоро дар забони англисӣ беқолаб нишон медиҳад [6].

Бояд қайд намуд, ки дар интиқоли семантикаи воҳидҳои фразеологӣ аз забони англисӣ ба забони тоҷикӣ тағйироти сохторӣ ба назар мерасад ва маъноӣ ҷамъбандӣ аз тамоми сохтори семантикии воҳидҳои фразеологӣ

бармеояд. Масалан, ибораи фразеологии *children in wood* – шахси содадил ва зудбоварро ифода менамояд. Бо ин мақсад, чандин мисолҳоро овардан мумкин аст, ки сохтор бо маънои воҳидҳои фразеологӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мувофиқат намекунанд.

Миқдори нишондиҳандаҳои ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойивазкунии забони англисии муосир нишон медиҳад, ки воҳидҳои мазкур 16%-ро аз ҳисоби умумии мисолҳои дарёфтгардида ташкил медиҳанд.

Музофоти майдони хурди ҷойивазкуниро воҳидҳои воҳидҳои сатҳи морфологиву синтаксисӣ ташкил медиҳанд.

Дар музофоти майдони хурд ягона воситаи сатҳи морфологии забони муосири англисӣ падежи (ҳолат ё созаи) объектии исм ҷойгир шудааст, ки яке нишондодҳои асосии ҳудуди мазкур мебошад.

Исм дар шакли падежи объективӣ макони амалишавии ин ё он амалро ифода карда метавонад. Масалан:

*He'd forgotten all about the people in cloaks until he **passed** a group of them next to the baker's* [216, 4]. (Ӯ одамони плашпӯшро тамоман аз хотир баровард, то он даме, ки дар назди нонвойхона гурӯҳе аз онҳо аз пешаш гузаштанд).

*I **pushed** myself all the way here from Sue's* [215, 152]. (Ман тамоми роҳ аз хонаи Сю то ин ҷой худро тела карда омадам).

Дар мисолҳои болоӣ зери ибораи *passed next to the baker's* макони гузаштан дар назди нонвойхона ва зери ибораи *pushed from Sue's* бошад, макони оғози амал, яъне хонаи Сю дар назар дошта шудааст.

Як қисми таркибии музофоти майдони хурди ҷойивазкуниро дар забони англисӣ *ҷумлаҳои пайрави ифодакунандаи маънои самти ҳаракат* ташкил медиҳанд.

Ҷумлаҳои пайрав ба сифати ҷузъи таркибӣ (нишондиҳанда)-и майдони хурди ҷойивазкунӣ, одатан пас аз сарҷумла меистанд. Масалан:

*He was in the yard, just sitting there in his wheel-chair with his eyes right on the spot **where** I came* through the trees [215, 151]. (Ӯ дар рӯи ҳавлӣ буд, он ҷой

дар аробачаи маъюбиаш нишаста, аз ҳамон ҷое, ки ман аз байни дарахтон баромадам, менигарист).

Filch took them down to Professor McGonagall's study on the first floor, where they sat and waited without saying a word to each other. [216, 260] (Филч онҳоро ба ошёнани якум ба утоқи кори профессор Мак Гонагалл гирифта бурд, ва он ҷо онҳо нишаста, бо ҳамдигар гуфтугӯӣ накарда интизор шуданд).

Ин намуди ҷумлаҳои пайрав тавассути зарфи **where** ворид мегарданд, аммо дар баъзе ҳолат ибораҳои ба монанди *to where*, агар ба нуқтаи интиҳои самти ҳаракат ишора шуда бошад ва *from where* агар нуқтаи ибтидоии ҷойивазкунӣ ишора гардида бошад низ ворид мешавад. Масалан:

Slowly, she walked back to where I was frozen in place [215, 286]. (Ӯ ба ҳамон ҷойе, ки ман шах меистодам, оҳиста равон шуд).

The white queen smashed him to the floor and dragged him off the board, where he lay quite still, face down [216, 303]. (Маликаи сафед вайро ба рӯи фарш ғалтонида, аз рӯи тахта кашида берун парофт, ва ӯ дар он ҷой рӯаш поён, ором хобид).

Тавре ки маълум аст, ҷумлаҳои пайрави самт дар ҳолате истифода бурда мешаванд, ки агар самти аниқ номаълум ва ё номуносиб бошад.

Воситаи дигари амалишавии маъноӣ ҳаракат ин *ҳамҷоягии феълҳои семантикаи ҳаракат ва ё маъноӣ самти амалдошта бо ибораҳои, ки муодили пешоянд ҳастанд ва исмҳои ифодакунандаи маъноӣ фазоӣ* мебошад. Воҳидҳои мазкури забонӣ низ дар *музофоти майдони хурди ҷойивазкунӣ* ҷойгир шудаанд. Зери таркибҳои муодили пешояндҳо ин намуд таркибҳо амсоли *as far as, out of, from under* ва ҳоказо дар назар дошта шудаанд, ки онҳо семантикаи феълро дороанд. Ба мисолҳои зерин менигарем:

Harry leant over the side of his own bed and pulled the Cloak out from under it [216, 219]. (Ҳарри аз канори ҷойгаҳаш ҳам шуда, чодарро аз зери он кашида гирифт).

*They had hardly fluttered **out of the way** when another owl dropped a letter on the top of the parcel [216, 176].* (Ҳамин ки онҳо ба тарафе париданд, буми дигар ба болои баста номае партофт).

Дар музофоти майдони хурд созмонҳои синтаксисӣ низ ҳастанд, ки аз *фeъл, пешоянди ифодакунандаи маънои динамикӣ ва зарфи маънои фазоӣ* дошта таркиб ёфта, маънои ҷойивазкуниро ифода карда метавонанд. Ин ҷо, ҳамчоягии пешоянд ва зарфи *here* ва *there*, ба мисли *from here, over here, from there, over there* вомехӯранд, зеро дар забони муосири англисӣ зарфҳои *here* ва *there* хеле сермахсул ҳисобида мешаванд.

‘Thank you, Nagrig. I will take them **from here.**’ [216, 121]. («Ташаккур, Ҳагрид. Ман онҳоро аз ин ҷо мебарам».)

Дар мисоли болоӣ, ҳамчояшавии феъли *to take* - гирифтани бо пешоянди динамикии *from* - аз ва зарфи фазоии *here* - ин ҷо ба нуқтаи ибтидоии ҳаракат ишора мекунад.

Аммо, дар адабиёти бадеӣ бо зарфҳои дигар ҳамчояшавии пешояндро низ вохӯрдан мумкин:

*He hurried out **from behind the bar**, rushed towards Harry and seized his hand, tears in his eyes [216, 74].* (Ӯ зуд аз қафои рафи бар баромад, ба тарафи Ҳаррӣ давида, бо чашмони пурашк дасти ӯро фишурд).

Инчунин, дар худуди музофотии майдони хурди ҷойивазкунӣ созмонҳои синтаксисие, ки аз *ҳамчоягии феъл бо созмонҳои маънои фазоидошта* иборатанд, ҷойгир шудаанд. Ин гуна созмонҳо маънои фазоиро ифода намуда, масофаи байни объект ва локализаторро ишора менамоянд. Масалан:

*It made both Edward and me a little more relaxed, knowing that Carlisle would be only a few **hours away** from me [215, 493].* (Донистани он ки Карлайл дар масофаи якчанд соат дуртар аз мо қарор дошт, Эдвард ва маро каме ором кард).

Дар мисоли овардашуда феъли “*would be*” бо созмони маъноӣ фазоидоштаи “*a few hours away*” ҳамчоя омадаанд ва созмонҳои номбурда маъноӣ масофаи байни объект ва локализаторро пурра менамоянд.

Созмонҳои синтаксисие, ки аз *ибораҳои феълӣ, пешояндҳои динамикӣ ва зарфи фазо* иборатанд, боз як ҷузъи таркибии ҳудуди музофотии майдони хурд ба ҳисоб мераванд.

Ибораҳои феълӣ ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат дар фазо яке аз қисмҳои таркибии (нишондиҳандаҳои) ҳудуди мазкур ба ҳисоб мераванд.

Ҳангоми таҳлили луғати англисӣ-русӣ ибораҳои феълии Р. Кортни [204] мо 139 адад феъли таркибии ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат дар фазоро дарёфт намудем:

Turn back – баргаштан, бозгаштан;

Toddle along – рафтан;

Burst in – зада даромадан (ба хучра);

Bear away – (дар бораи киштӣ) рафтан.

Одатан феълҳои, ки худ танҳо маъноӣ ҳаракатро надоранд ин маъноро бо ҷузъи пасазфеълӣ омада, амалӣ мегардонанд. Масалан:

Clear off – рафтан, аз назар ғайб задан, рондан;

Shoot through – рафтан;

Set out – ба сафар баромадан.

Баъзан феълҳои ҳолат низ семаи ҳаракатро (динамикиро) тавассути маъноӣ луғавии ҷузъи пас аз феъл ҷойгиршуда амалӣ мегардонад. Масалан:

Stop in - даромадан.

Дар асарҳои бадеӣ истифодашавии ибораҳои феълӣ бо маъноӣ ҳаракат бе истифодаи таркибҳои исмиӣ пешояндӣ ва ё зарф танҳо хело кам ба қайд гирифта шудааст. Масалан:

“Neville,” Ron exploded, “*get away from that hole and don’t be an idiot* [216, 292]. (“Невилл” дод зад Рон, “аз пеши он сӯроҳӣ дур шав, беақлӣ нақун”).

Тавре ки мебинем, дар мисоли болоӣ “*get away*” (рафтан, дур шудан) ибораи феълӣ бо пешояндҳои динамикӣ буда, вожаи “*that hole*” зарфи фазо мебошанд.

Боз як нишондиҳандаи таркибии музофоти майдони хурди ҷойивазкуниро ибораҳои феълӣ ташкил медиҳанд. Ибораҳои феълӣ амсоли “turn back” – баргаштан, бозгаштан, “bear away” – “рафтан” (дар бораи киштӣ), “make off” – бо амволи дуздӣ гурехтан; “go away” – рафтан; “set out” – роҳсипор шудан барои ифодакунии маъноӣ ҳаракат ва истифода бурда мешаванд.

Миқдори нишондиҳандаҳои музофоти майдони хурди ҷойивазкунии забони англисӣ 12%-ро аз ҳисоби умумии мисолҳои дарёфтгардида ташкил медиҳанд.

Зимни ба риштаи таҳқиқ кашидани сохтори таркибии майдони хурди ҷойивазкунӣ дар забони англисӣ муайян гардид, ки нишондиҳандаҳои майдони хурди мазкур дар ҳудуди майдон номунтазам паҳн шудаанд.

Ҷадвали 7. Нишондиҳандаҳои майдони хурди ҷойивазкунӣ дар забони англисӣ.

№	Ҳудудҳои майдони хурд	Нишондиҳандаҳои майдони хурди ҷойивазкунӣ
1.	Маркази майдон:	таркибҳои пешояндӣ-исмӣ
2.	Ҳудуди назди марказӣ:	<ul style="list-style-type: none"> - ҳамҷояшавии феъл бо зарфҳои ифодакунандаи самт; - ибораҳои феълӣ бо пешоянд ва исм; - ҳамҷояшавии феъли ифодакунандаи ҳаракат бо зарфи макон; - воҳидҳои фразеологӣ

		ифодакунандаи ҳаракат дар фазо.
3.	Музофоти майдони хурд:	<ul style="list-style-type: none"> - падежи объектии исм; - ҷумлаҳои пайрави ифодакунандаи маънои самти ҳаракат; - ҳамчоягии феълҳои динамикӣ бо ибораҳои муодили пешоянд ва исм; - ҳамчоягии феъл, пешоянди динамикӣ ва зарф; - феъл бо созмонҳои ифодакунандаи маънои масофа; - созмонҳои иборат аз ибораҳои феълӣ, пешояндҳои динамикӣ ва зарф; - ибораҳои феълӣ амсоли turn back – баргаштан..

Аз таҳлили сохтори таркибии майдони хурди ҷойивазкунӣ дар забони англисӣ бармеояд, ки нишондиҳандаҳо дар ҳудуди майдони хурд номунтазам паҳн гардидаанд, ки ин аз қобилияти ифодакунии маънои пурраи ҷойивазкунӣ ва серистеъмолии воҳидҳои забонӣ дар ин самт вобастагӣ дорад.

3.2. Майдони хурди ҷойивазкунӣ дар забони тоҷикӣ

Таҳлили маводҳои фактологияи забони тоҷикӣ нишон медиҳанд, ки майдони хурди ҷойивазкунӣ, ҳамчун аъзои мушаххаси тазоди ҷойгиршавӣ ва ҷойивазкунӣ дар дохили МФСЛ тавассути воситаҳои сатҳи синтаксисӣ ва фразеологӣ ифода меёбад.

Маркази майдони хурди ҷойивазкуниро дар забони тоҷикӣ таркибҳои пешояндӣ-исмии маънои фазоидошта, ки бо феълҳои ифодакунандаи маънои ҳаракат дар фазо ҳамчоя меоянд, ташкил медиҳанд. Ин гуна таркибҳо сатҳи

синтаксисии забонро муаррифӣ намуда, дар ҷумла ба вазифаи ҳоли макон меоянд. Масалан:

Ў бо як ҷастан ба сари девор мебаромад, мисли як дорбози чобукҳаракат морвор ба рӯйи девор медавид [211, 3].

Ҳол аъзои пайрави ҷумлаест, ки тарзи иҷрои амал, вақту ҳангом, макон, сабаб, мақсад, шарту хилофи қору ҳаракат, ҳолат ва ё аломатро ифода менамояд. Дар ҷумла зарф, сифат, исм, ҷонишин, сифати феълӣ, феъли ҳол, масдар, калимаҳои тасвирӣ ва ибораҳои гуногун ба вазифаи ҳол омада метавонанд” [136, 251].

Дар забони тоҷикӣ ҳиссаҳои гуногуни нутқ ба вазифаи ҳоли макон омада метавонанд, ки Б. Ниёзмуҳаммадов доир ба ин масъала изҳори ақида намудааст, ки ҳоли макон дар ҷумла макони иҷро шудани қору ҳаракат – амалро ифода намуда, ба вазифаи ҳоли макон зарфҳои макон ва исмҳои маконро далолатмекарда меоянд. Гайр аз ин, ҳоли макон ба воситаи таркиб ва ибораҳои ҳархелаи аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ташкилёфта низ ифода меёбад [136, 196].

М. Исмагуллоев ба масоили ҳолшарҳкунандаҳои забони тоҷикӣ тавачҷуҳ зоҳир намуда, оид ба тавассути пешояндҳои асливу таркибӣ сурат ёфтани ифодаи ҳоли макон маълумот додааст [98, 6-36]. Яъне, дар ташаккулёбии ҳоли макон нақши пешояндҳои асливу таркибӣ намоён аст.

Аз сабаби он ки ҳаракат ин худ ҷойивазкунӣ нисбат ба нуқтаҳои самти додашуда мебошад, ба сифати вазифаи макон (локализатор) дар ҷараёни ҳаракат дар фазо нуқтаҳои ибтидоии ҳаракат, нуқтаи интиҳои ҳаракат ва самти ҳаракат ва ё нуқтаҳои мобайнӣ омада метавонанд. Дар забони тоҷикӣ баъди ишораи нуқтаҳои мазкур феъл истифода бурда мешавад. Ишораи нуқтаи ибтидоӣ ҳангоми ҷойивазкунӣ бо феълҳои *хестан, баромадан, даромадан, бардоштан* ҷой дорад:

Амлоқдорон, закотчиён ба қишлоқҳо бо дастаҳои сарбозон ва навқарони мусаллаҳ мебаромадан [216, 227].

Дар мисоли болой маънои самти ҳаракат ҳангоми ҷойивазкунӣ бо феъли баромадан (мебаромадан) ишора карда шудааст.

Дар забони тоҷикӣ пешояндҳои **аз, аз зери, аз паси, аз даруни, аз қафои** барои ифодаи маънои ҷойивазкунӣ дар маркази майдон васеъ истифода бурда мешаванд ва пас аз онҳо исмҳои маънои фазоидошта меоянд, ки таркибҳои мазкур дар маркази майдони хурд ҷойгир мешаванд. Ба мисоли зерин менигарем:

Аз ароба мебароем, – маслиҳат дод аробакаш [212, 18].

Забоншинос С. Абдурахимов оид ба ибораҳои исмии пешояндӣ сухан карда, ақидае баён намудааст, ки “пешояндҳои *аз, дар, ба* ва амсоли инҳо воситаи асосии алоқаи вобастагиро ташкил медиҳанд” [2, 143-148]. Муҳаққиқ қайд менамояд, ки пешоянди “аз” нисбат ба дигар пешояндҳо серистеъмол аст ва ибораҳои бо пешоянди мазкур созмонёфта сермаъно ва сермаҳсуланд [2, 138].

Дар забони тоҷикӣ бо таркибҳои пешояндӣ- исмӣ феълҳо бо пешвандҳои **бар-, би, фар-** (баромад, биомад, фаромад, даромад ва амсоли ин) низ истифода бурда мешаванд. Қобили қайд аст, ки дар забони тоҷикӣ миқдори феълҳои сода хело каманд ва ташаккулёбии феъл тавассути пешванд ва пасванд ба таври васеъ инкишоф наёфтааст, лек барои ишораи нуқтаи ибтидоии ҷойивазкунӣ маҳз феъл бо пешванд истифода бурда мешавад, зеро истифодашавии пешванд маҳз ба оғози ҳаракат далолат мекунад.

Нуқтаи интиҳой пас аз феълҳои амсоли **баромадан, баргаштан, воғузоштан** ва ҳоказо ишора мегардад:

Бо ҳамин ҳашамату дабдаба тӯра вориди пойтахт шуда, бо хиёбони Чорсӯ ба тарафи арк равон гардид [216, 175].

Тавре ки мебинем, дар мисоли болой нуқтаи интиҳой исми **арк** бо феъли **равон гардидан** ва пешоянди **ба тарафи** ишора гардидааст.

Таҳлили мисоли болой аз он шаҳодат медиҳад, ки барои ифодаи маънои ҳаракат ба нуқтаи интиҳой пешояндҳои **ба, дар, ба паси, дар паси, ба**

зери, дар зери, то, ба назди, ба тарафи, дар назди истифода бурда мешаванд. Дар чумлаи зерин пешоянди *ба* самтро ифода намуда, вожаи *тараф* онро боз ҳам равшантар намудааст.

Назир ба тарафҳои Самарқанду Бухоро равон шуда, дар Шаҳрисабз қарор гирифт [216, 106].

Инчунин, дар забони тоҷикӣ барои ишора ба нуқтаи интиҳои ҳаракат дар фазо феълҳои таркибӣ амсоли *рафта расидан, даромада омадан, фаромада омадан, омада расидан* ва ҳоказо истифода бурда мешаванд, ки инро дар мисолҳои болоӣ дида метавонем.

Дар чунин ҳолатҳо баъзан зарфи тарзи амал метавонад ба вазифаи чузъи номии феълҳои таркибӣ ояд. Масалан, ба маънои равона шудани амал аз як сӯй ба сӯйи дигар: «*Онҳо чунон беҳаракат буданд, ки на ягон аъзои худро мечунбонданд ва на ба тарафе (ғайр аз он тарафе, ки қаландарон нишаста буданд) нигоҳе мекарданд*» [212, 273];

Ишора ба нуқтаҳои мобайнии ҳаракат дар фазо пас аз феълҳои амсоли *гузаштан, давида гузаштан, парида гузаштан* ва амсоли он истифода бурда мешаванд: *Масалан: Восеъ аз пул гузашта ба Норак дохил шуд* [216, 305].

Ишора ба самти ҳаракат бошад, бо феълҳои рафтан, давидан, равон гаштан амалӣ мегардад. Би мисоли зерин менигарем: *Бек худӣ ҳамон бегоҳ Давлат қаровулбегиро бо шаст нафар сарбози саропо мусаллаҳ ба Гулдара равон кард* [216, 348].

Дар мисолҳои болоӣ самти ҳаракат бо феълҳои *гузаштан, равон гаштан* ифода ёфтааст.

Дар забони тоҷикӣ барои амалишавии маънои ҳаракат дар фазо мақоми феъл ҳалқунанда нест, зеро дар забони тоҷикӣ чумлаҳоеро вохӯрдан мумкин аст, ки дар онҳо феъл-хабар ба таври имплитситӣ ифода ёфта бошад. Ба мисолҳои зерин менигарем:

Ба сари ӯ саволҳо бориданд: Аз зиндон?..._Ба чи гуноҳ зиндон шуда будӣ? [216, 162].

Аз шаҳидонам. Назир аз Афардӣ [216, 141].

Дар чумлаҳои болоӣ таркибҳои аз *зиндон?* аз *шаҳидонам*, аз *Афардӣ* феъли “омадан” ва “будан” ба таври имплитситӣ ифода шудаанд ва истифодашавии феъл дар ин ҳолат мақоми ҳалқунанда надорад. Оид ба истифодашавии имплитситии феъли “ҳаст”, бояд қайд кард, ки феъли мазкур ғайр аз вазифаи синтаксисиаҷш, инчунин вазифаи морфологиро низ иҷро мекунад. Яъне, феъли мазкур бо исм ҳамчоя омада, ба замон ва шахсу шумора низ далолат менамояд. Дар чумлаи болоӣ, “аз шаҳидонам” ба замони ҳозира, шахси якуми танҳо ишора менамояд.

Қайд кардан лозим аст, ки дар забони тоҷикӣ дар ҳолатҳои номбурда бештар феълҳои таркибӣ низ истифода мешаванд. Феълҳои таркибӣ аз ду ҷузъ иборат буда, барои нуқтаи ибтидоӣ бо “*рафт*” (баромада рафт, фаромада рафт, давида рафт, бирафт, баромад ва амсоли он), нуқтаи интиҳой бошад, тавассути феъл+омад, феъл+расид (баромада омадан, даромада омадан, парида омадан, давида омадан, омада расидан, фаромада расидан ва ҳоказо) истифода бурда мешаванд. Ин ҳодиса ба забони англисӣ хос нест, зеро дар ин забон ҳамчоя омадани ду феъл барои созмон додани феъли таркибӣ ва ифодакунии ҳаракат дар фазо қорбаст намегардад. Тавре ки мебинем, дар забони англисӣ барои ифодакунии ҳаракат дар фазо ва самти ҳаракат дар фазо ҳамчоягии феъл ва пешоянд мақоми ҳалқунандаро мебозад.

Забоншинос Д. М. Искандарова дар тадқиқоти худ қайд мекунад, ки феълҳои фазавӣ яке аз воситаҳои паҳншудаи ифодаи фазавият мебошад. Онҳо маркази созмонҳои фазавӣ-марҳилавино ташкил намуда, зинаҳои мухталифи баргузори амалро дар ҷараёни вақт ифода мекунанд. Забоншинос дар таҳқиқоти худ рӯйхати феълҳои фазавӣ-марҳилавино дар забони тоҷикӣ бо муқоиса бо забони русӣ оварда, онҳоро чунин гурӯҳбандӣ намудааст, ки ин ба таҳлили муқоисавии забонҳои англисиву тоҷикӣ низ мувофиқ аст:

1. Маъноӣ ибтидоӣ амал дар забони муосири тоҷикӣ тавассути феълҳои *сар кардан* (*намудан*), *сар шудан* (*гардидан*), *сар задан*, *сар додан*, *огоз*

намудан, оғоз шудан (*гардидан*), оғоз ёфтан, шуру кардан, боз шудан, боз кардан, гирифтан, омадан, баромадан, бардоштан, афтодан, шудан, ибтидо кардан (*намудан*), ибтидо гузоштан ифода меёбад:

2. Феълҳои ифодакунандаи маъноӣ давомнокӣ, давомёбии амал назар ба феълҳои марҳилавӣ ифодакунандаи маъноӣ ибтидо ва интиҳои амал нисбатан каманд. Ифодаи маъноӣ давомнокӣ дар забони тоҷикӣ тавассути феълҳои зерин амалӣ мешавад: *давом кардан (намудан), давом додан, давом доштан, давом ёфтан, идома додан, кашидан, кашол ёфтан, дароз ёфтан, дароз кашидан* ва Ҳоказо.

Гурӯҳи феълҳои ифодакунандаи маъноӣ интиҳоёбӣ, анҷомёбии амал аз ҷиҳати таркиб басо бой ва гуногун аст. Феълҳои мазкур ба гурӯҳи зерин шомиланд: *тамом кардан (намудан), тамом шудан (намудан), ба охир расидан, ба охир расонидан, ба поён расонидан, поён ёфтан, ба поён омадан, ба поён овардан, анҷом ёфтан, ба анҷом расидан, анҷомидан, фарном додан, ба фарном расидан, интиҳо ёфтан, ба интиҳо расидан, ба итмом расидан, ба итмом расонидан, бозмондан, боздоштан* ва амсоли он [96, 114].

Дар ин сайр, ки дар моҳи ҳут (аз 20 феврал то 22 март) барпо мешуд, мардум ҳар рӯзи чумъа ба Файзобод рафта сайр мекарданд [212, 161].

Чи хеле аз таҳлили мисолҳои болоӣ бармеояд, нишондиҳандаи асосӣ ва серистеъмоли он таркибҳои пешояндӣ-исмӣ мебошанд, ки барои ишораи нуқтаҳои ибтидоӣ, давомёбӣ ва интиҳоёбии амал истифода бурда мешаванд. Воҳидҳои мазкури забонӣ ба феълҳои фазавӣ ҳамчун меоянд.

Таркибҳои иборат аз *пешоянд бо исмҳои ифодакунандаи маъноӣ фазоӣ*, ки ба маркази майдони хурди ҷойивазкунӣ шомиланд, дар дохили майдон инчунин ба сифати локализатор хизмат мекунанд. Аммо, дар майдони хурди мазкур локализатор предмете мебошад, ки нисбати он ҷойгиршавии объект ифода карда мешавад. Одатан ашё-локализатор дар фазо беҳаракат аст, ки маҳз ҳамин маъноӣ фазоӣ исмҳоро асоснок менамояд. Вобаста аз маъноӣ исм онҳоро чунин гурӯҳбандӣ намудем :

1. Луғати топономӣ (номи навъи ландшафт ва сатҳҳо):

Садои аккос ва аввоси понздаҳ-бист саг, ки аз тарафи деҳаи Қарахонӣ ба якборагӣ баромад, дар ин дашти бедолударахт паҳн шуда ҳама чоро фаро гирифт [212, 89].

Мадрасаи Бадалбек дар як баландие воқеъ шуда буд... [211, 67].

2. Исмҳои ифодакунандаи номи шаҳрҳо, мамлакатҳо, қитъаҳо, тарафҳои олам:

Ман ҳам ба тарафи Бухоро равонам [216, 66].

3. Вожаҳои ифодакунандаи маънои биноҳо, иншоотҳо, ашё, зарфҳо:

Мо бо ӯ ба мадраса даромадем [212, 93].

Дар ҳавли Арбоб тӯйи калоне барпо шуд... [211, 89].

Исмҳои маънои фазоидошта дар ҳамчоягӣ бо пешояндҳо ибораҳои исмии пешояндиро созмон медиҳанд ва бо феълҳои динамикӣ тавҷам гардида, маънои маконгирии ҷойивазкуниро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба таври пурра инъикос менамоянд.

Инчунин, дар ин самт дар забони тоҷикӣ зарур аст, оид ба мақоми пасвандҳои исмсоз дар ифодакунии маънои макон сухан кунем. Бояд гуфт, ки пасвандҳои исмсоз дар забони тоҷикӣ аз рӯйи маъною вазифа ба чор гурӯҳ ҷудо мешаванд:

1. Пасвандҳое, ки исми шахс месозанд: -чӣ, -гар, -гор, -бон (нақорачӣ, оҳангар, боғбон, омӯзгор);

2. Пасвандҳое, ки номи предмет месозанд: -а, -ак, -ок, -ча (даста, айнак, хӯрок, олуҷа);

3. Пасвандҳое, ки исми маънӣ месозанд: -иш, -гарӣ, -ӣ (хониш, боронгарӣ, дӯстӣ);

4. Пасвандҳое, ки исми макон месозанд: -гоҳ, -зор, -истон (истгоҳ, гулзор, кӯҳсор, гулистон), -лоҳ, -шан [27, 191].

Дар забони адабии ҳозираи тоҷик пасвандҳои –гоҳ/- гаҳ (донишгоҳ, намоишгоҳ), -зор (мевазор, бешазор), -истон (бемористон), -сор (найсор), -када (донишкада) дар созмондиҳии исмҳои ифодакунандаи макон серистеъмоланд [103, 126].

Инчунин, пасвандҳои зеринро, ки бо исми омада, макони ҷойгиршавии ашёро ҳодисаҳои ифода мекунад, номбар кардан мумкин аст:

Пасванди -дон: хокдон, хонадон, новадон, зиндон ва ғ.: *Дар ин вақт чор бандиро аз **зиндон** оварданд, ки дастҳои онҳо ба пушт бастагӣ буданд* [212, 313].

Пасванди -ол: думбол: Эргаш давида ба болои хомаи рег баромад ва ман ҳам аз *дунболи* ӯ давидам [212, 35].

Пасванди -ан: чаман: *Аммо дарҳол ба хотирам расид, ки бояд нусха хато бошад ва он калима ба шакли «**чаман**» бошад* [211, 295].

Пасванди -истон: Регистон, Ҳидустон, Доғистон, Тоҷикистон: *Номи умумии ин аскарони савора «Қафқоз» буда, дӯхти либосҳои умуман ба шакли либосҳои мардуми **Доғистон** ва Кавкази **Шимолӣ** буд* [212, 311].

Пасванди -сор: кӯҳсор: *Мулло Бурҳон сабаби ду сол дар **кӯҳсор** мондани худро дар зимни саргузаштҳои романмонанди худ ҳикоя кард* [212, 359].

Пасванди -зор: лолазор, марғзор, киштзор, бешазор, корзор: *Ҳар ҷо-ҳар ҷо парча-парча **лолазорҳои** гуногунранг ҳам ба назар менамуданд* [212, 287].

Дар забони англисӣ бошад, барои ифодаи макон тавассути исми пасвандҳои махсуси исмсоз ба монанди забони тоҷикӣ вучуд надоранд. Онҳо дар умум бо гурӯҳи дигари пасвандҳо корбаст мегарданд. Пасвандҳои дорои маънои макондоштаро дар забони англисӣ шартан ба гурӯҳҳои зерин чудо кардан мумкин аст:

а) пасвандҳои *-tion, -sion* барои муайян кардани амал, ҳолат ва мафҳумҳои абстрактӣ ифода карда мешаванд. Вале, пасвандҳои мазкур дар баъзе ҳолатҳо маънои макониро ифода мекунад. Ин пасвандҳо иқтибос аз забони фаронсавӣ ҳастанд, бинобар ин, онҳо танҳо бо баъзе калимаҳо оварда мешаванд: *station* – истгоҳ, *division* – шуъба, идора;

б) пасвандҳои *-ary, -ery* маънои намуди фаъолият, машғулият, ҷойи истеҳсол, маҳсулот, номи коллективии ашё, инчунин амалро низ ифода мекунад. Барои ин пасвандҳо қоидаҳои возеҳи истифода вучуд надоранд. Дар навишташон имлои онҳоро дар хотир нигоҳ доштан беҳтар аст. Ин пасвандҳо

дар навбати худ маънои макониро низ ифода мекунад: dictionary – луғат, калима, library – китобхона; bakery – нонвойхона, чойи нонпазӣ;

в) пасванди *-ence* ҳолати чойгиршавӣ, маконро нишон медиҳад: *residence* – манзил, чойгиршавӣ ва ғайра.

Маълум аст, ки забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ ба гурӯҳи забонҳои хиндуаврупой шомиланд. Ҳар ду забони муқоисашаванда дар миқёси ҷаҳон барои муоширати халқу миллатҳои гуногун бо шумораи мухталифи гӯяндагонаншон нақши муҳимро ба ҷо меоваранд. Забони англисӣ ва забони тоҷикӣ ба гурӯҳи забонҳои аналитикӣ дохил шуда, хусусиятҳои умумӣ ва фарқкунанда доранд. Ин умумият ва тафовутҳо дар қолабҳои калимасозӣ, ибораорӣ ва дигар ифодаҳои грамматикӣ мушоҳида мешавад, ки яке аз онҳо пешояндҳо ба шумор мераванд, ки дар ифодаи маънои макон, чойгиршавии ашёву ҳодисаҳо назаррасанд.

Пешояндҳо дар забонҳои сохти аналитикидошта воситаи муҳими грамматикӣ пайвандкунандаи калимаҳо дар ибора ва ҷумла ба шумор рафта, яке аз ёвари сервазифа ҳастанд.

Бо вучуди он ки ҳиссаҳои ёридиҳандаи нутқ дар забон маънои луғавӣ надошта бошанд ҳам, вале дар алоқаманд намудани калима, ибора ва ҷумла нақши назаррасро иҷро мекунад.

Ёдовар мешавем, ки дар забоншиносии тоҷик муҳаққиқоне чун Қ.М. Ашурмадов, М.С. Қосимов ва дигарон рисолаҳои илмӣ арзишмандро дар шиноختи пешояндҳои забони тоҷикӣ таълиф намудаанд.

Зери маънои умумикатегориявии пешояндҳо қобилияти ифодакунии муносибатҳои мухталиф фаҳмида мешавад, маънои луғавии онҳо бояд ҳамҷоягии маъноҳои ба ҳамин пешоянд хосбударо инъикос намояд [87, 9]. Дар забони тоҷикӣ ҳар як пешоянд маънои фазоии ба худ хос дорад.

Дар ЗАҲТ чунин таърифи пешоянд оварда шудааст: “Пешоянд ва пасоянд калимаҳои ёридиҳанда мебошанд, онҳо бо исм, ҷонишин ва дигар ҳиссаҳои исмшудаи нутқ омада, муносибатҳои синтаксисии онҳоро бо дигар калимаҳо нишон медиҳанд. Пешоянд ва пасоянд дар ҷумла ва ибора

муносибати масоҳат, замон, объект, сабаб, мақсад, восита, тарзи амал, монандӣ ва ғайраро ифода менамоянд.” [86, 374].

Мусаллам аст, ки моҳияти грамматикии пешоянд ба семантикаи ҳиссаҳои номӣ ва феъл ва ба мундариҷаи умумии ҷумлаву ибораҳое, ки дар таркиби онҳо пешоянд омадааст, вобастагии зич дорад. Бояд тазаққур дошт, ки пешояндҳо маънои мухталифи грамматикиро ифода намуда, инчунин аз мафҳуми луғавӣ низ ҳолӣ нестанд. Пешоянд ба таркибу ибораҳо тобишҳои маъноии иловагӣ медиҳад.

Акнун мегузарем ба таҳлили пешояндҳое, ки ифодаи маънои ҳаракат дар фазоро доранд. Дар қисми зиёди таркибҳои исмии пешояндии ифодакунандаи маънои ҷойивазкунӣ, ки мо дар тадқиқоти худ истифода намудем, барои амаликунии мафҳуми ҷойивазкунӣ пешояндҳои **аз, ба, то** истифода бурда шудаанд, зеро пешояндҳои мазкур басо серистеъмоланд. Аммо, таҳлили маводи таҳқиқотӣ нишон дод, ки пешояндҳои **аз, ба** нисбатан серистеъмолтаранд.

Шахсе аз хонае косаи сафолро об пур карда овард [216, 64].

Ба Шаҳрисабз барои чӣ меравӣ? [216, 67].

Пешоянди “**аз**” ҳангоми ифодакунии маънои ҳаракат дар фазо мавқеи баромад ва сарчашмаи амал, яъне нуқтаи ибтидоии ҷойивазкуниро нишон медиҳад.

Дар ҳар дам аз ҳар ду тараф чандин савор аз зинҳо чаппа шуданд [216, 249].

Ман аз Балҷувон ба суроги ӯ омада будам, якуним моҳ боз ӯро мечӯям [216, 139].

Профессор Т. Шокиров истифодашавии пешояндҳоро дар осори Ф. Муҳаммадиев таҳлил намуда, маъноҳои мухталифи грамматикии пешоянди “аз”-ро дар асоси маводи таҳқиқшаванда ишора намуда, аз ҷумла аз ягон ҷиҳат ба ҳаракату ҳолат, масоҳату замон муносибат доштани предметро қайд намудааст [178, 138].

Қобили қайд аст, ки пешоянди “аз” бо феълҳои амсоли *гирифтани, харидани, фаҳмидани* дар шахсу шумораҳои муайян ҳамроҳ омада, сарчашмаи гирифтани предмет ва ё маълумотро ифода мекунад.

Пешоянди *ба* бошад, барои нишон додани самти равшавии амал ба тарафи ягон предмет, шахс ва ё чой истифода бурда мешавад. Ба мисолҳои зерин менигарем: ... *Восеъ ба хонаи хоҳараи пиёда рафт* [216, 32].

Мирзоакрамбой рӯзи дигар ба Регистон рафта соате дар наздикии дарвозаи арк гаит [216, 187].

Дар мисолҳои болоӣ пешоянди *ба* самти равшавиро ба макони дигар, яъне ба *хонаи хоҳараи* ва *Регистон* нишон медиҳад. Тавре ки мебинем, пешоянди мазкур барои ифодаи маънои самти равшавии амал истифода мешаванд.

Инчунин, дар забони тоҷикӣ пешоянди аслии *то ба* низ барои ифодаи маънои интиҳоебии равшавии амал истифода мешавад. Масалан: *Бо фармоиши Восеъ додараи барои занон ва бачагонро то ба Қарамушак гусел кардан бо ҳамроҳии онҳо рафт* [216, 234].

Хӯчаинони ман то ба мадраса омадан шикоятшонро аз Аҳмад-махдум давом кунонданд [212, 182].

Дар мисолҳои болоӣ, пешоянди «то ба» интиҳои равшавии амалро, ки дар мисоли якум *Қарамушак*, дар мисоли дуҷум бошад, *мадраса* аст, нишон медиҳад.

Тавре ки мебинем, дар забони тоҷикӣ барои амалишавии маънои самти равшавии амал ба тарафи ягон ашё, шахс ва ё чой пешояндҳои *ба, бар, то*, истифода бурда мешаванд, ки ин ғановати луғавии забони тоҷикиро нишон медиҳад.

Инчунин дар забони тоҷикӣ барои инъикоси маънои дуршавӣ аз локализатор (макон – аз хона), аз дохили локализатор (аз даруни хона, аз дохили хона), аз рӯйи локализатор (аз рӯйи миз), аз зери локализатор (аз зери миз), аз паси локализатор (аз паси дар) таркибҳо бо пешояндҳои аслии истифода мешаванд. Масалан:

Мо – падар ва тисар аз хона баромада ба ҳавли бобоям рафтем [212, 24].

Хулоса, дар ифодаи маъноӣ ҷойивазкунӣ мақоми пешоянд басо муҳим буда, таркибҳои пешояндӣ-исмӣ дар маркази майдони хурди ҷойивазкунӣ ҷойгир шудаанд.

Ҳамин тариқ, маркази майдони хурди ҷойивазкунӣ вобаста аз мисолҳои ҷамъовардаи мо дар забони англисӣ 72% ва дар забони тоҷикӣ 75%-ро аз ҳаҷми умумии мисолҳои ба майдони хурди ҷойивазкунӣ шомилбуда ташкил медиҳанд.

Ҳудуди наздимарказии майдони хурди ҷойивазкуниро дар забони тоҷикӣ *ҳамҷоягиҳои зарф бо феълҳои ифодакунандаи ҳаракат* ташкил медиҳанд, ки онҳо маъноӣ ҳаракатро дар фаза амалӣ менамоянд. Зарфҳои фазоӣ дар ҷумла вазифаи ҳоли маконро иҷро мекунанд:

Мо пеш мерафтем, қариб буд, ки ба қалъа наздик шуда, зада ба даруни шаҳр дароём [136,75].

Чун дар Регистон аз ин қор асаре намедиданд, ба бозори хар медавиданд ва дар он ҷо ҳам, ки аз тамошо аломате наёфтанд, ба беруни шаҳр – ба майдони машқи сарбоз меширофтанд [212, 504].

Мусаллам аст, ки феъл ҳиссаи калонтарини нутқ буда, амал ва ҳолату вазъиятро мефаҳмонад. Феълҳои ифодакунандаи амал: *давидан, рафтан, навиштан*; феълҳои ифодакунандаи ҳолат: *хобидан, сукут рафтан* ва монанди инҳо мебошанд. Баъзе феълҳо вазъиятро ифода мекунанд: *сабзидан, дигар шудан* ва ғайраҳо. Бояд қайд намуд, ки дар забони тоҷикӣ дар самти феълҳои ифодакунандаи ҳаракат тамоюлҳои мухталиф ба назар мерасанд. Яъне, ҷуфтҳои ба ҳам тазоди феълҳои ифодакунандаи ҳаракат, асосан бо ёрии пешванд ва ё феълҳои таркибӣ ва зарфи макон созмон меёбанд. Масалан:

Баромадан – фаромадан

Даромадан – баромадан

Ба зарфҳои серистеъмоли тоҷикӣ *ин ҷо, он ҷо, (ба он ҷо, ба ин ҷо, дар ин ҷо, дар он ҷо, аз ин ҷо, аз он ҷо)* шомиланд. Дар забони тоҷикӣ миқдори зарфҳои мазкур, ки маъноӣ ҳаракат дар фазоро амалӣ менамоянд, нисбатан зиёдтаранд.

Рӯзи дигар пагоҳӣ Восеъ боз дар он ҷо ҳозир шуд [216, 97].

“Хайр, Назирро ба ҳамин ҷо биёр” [216, 142].

Боиси зикр аст, ки дар забони тоҷикӣ иштироқи пешоянд барои ифодакунии маъноӣ самти ҳаракат басо муҳим аст.

Ҳамчоягӣ зарфҳои фазоӣ бо феълҳои семантикаи ҳаракат дар фазо маъноӣ зеринро ифода менамояд:

1. Қойивазкунӣ ба нуқтаи интиҳои ҳаракат:

Дӯстон маслиҳат медиҳанд, ки ба Афғонистон гурезам [216, 338].

2. Ҳаракат аз нуқтаи ибтидоӣ:

Аз ин ҷо ба Самарқанд меравам [216, 338].

3. Ҳаракат ба самти муайян (ба боло, ба поён, ба пеш, ба қафо, ба тарафи рост, ба тарафи чап ва монанди инҳо):

Баъд ӯ бо ҳамон шитобу суръат ба тарафи Норак равон шуд [216, 305].

4. Ҳаракат ба самти номуайян (аз ягон қой, ба ягон қой, то ягон қой ва монанди инҳо):

Он маблағро, ба ҷое ки худаи ва он саройбон медонист, хамроҳи ӯ бурда монд [212, 124].

Бояд гуфт, ки дар забони англисӣ маҳз семантикаи феъл имкон медиҳад, ки маъноӣ статикӣ ва ё динамикии таркибҳои исмии пешояндӣ ва ё зарфро муайян намоем. Дар забони тоҷикӣ бошад, семантикаи ҳуди зарф барои тафовутгузори байни зарфи ифодакунандаи маъноӣ статикӣ ва зарфи ифодакунандаи маъноӣ динамикӣ кифоя аст. Феъл дар ин ҳолат мақоми ҳалкунанда надорад.

Дар забони тоҷикӣ ибораҳои *ифодакунандаи маъноӣ фазо бо феълҳои ҳаракат дар фазо*, ки бо таркибҳои исмии пешоянддор муайян карда мешаванд ба таркиби ҳудуди назди марказӣ шомиланд. Таркибҳои исми-

пешояндии ифодакунандаи маъноӣ фазо самти ҳаракати бо зарфи ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат ифодаёфтаре аниқ месозанд. Дар баробари ин, ибораҳои пешояндӣ-исмӣ ва зарф дар ҷумла ба сифати ҳоли макон меоянд:

Бек баромада бо шитоб ба тарафи Балҷувон саворӣ намуд [216, 330].

Инчунин, байни мисолҳои ҷамънамудаамон, мо таркибҳои дарёфт намудем, ки онҳо аз *ҳамҷояшавии феъли ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат дар фаза бо ду зарфи маъноӣ фазоидошта* иборат буда, сатҳи синтаксисии забонро муаррифӣ менамояд:

Ҷавонон шохҳои калони дарахтеро бурида, дар ҷои баландтаре ба замин чор сутун зада, ҷӯб баста ба болаиш намадере партофтанд. [216, 266].

Ҳудуди наздимарказии майдони хурди ҷойивазкуниро дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои пайрави макон ташкил дода, онҳо сатҳи синтаксисии забонро муаррифӣ менамоянд.

Ҷумлаи пайрави макон ҷойи иҷрошавии амали сарҷумларо пурра менамояд. Ҷумлаи пайрави макон бештар бо ёрии пайвандаки “ки” бо сарҷумла пайваст мегардад. Инчунин, бояд гуфт, ки ҷумлаи пайрави макони забони тоҷикӣ ба ҷумлаи пайрави муайянкунанда монандӣ дорад. Фарқ дар он аст, ки ҷумлаи пайрави макон бо калимаи ибори ҳоли вобаста шуда меояд. Дар ин ҳолат, ҷумлаи пайрави макон одатан ба ибори феъли мубаддал мегардад.

Дар забони тоҷикӣ ҷумлаҳои пайрави макон тавассути пайвандаки “ки” ва инчунин бо ёрии вожаи “ҷой” ё исмҳои ифодакунандаи маъноӣ макон ворид мегардад. Ҷумлаҳои пайрави макон бо ҷумлаи пайрави муайянкунанда хеле наздиканд. Дар ҷумлаҳои мураккаби тобеъ бо ҷумлаҳои пайрави макон аксар ду хусусиятро метавон мушоҳида кард: аз як тараф, калимаи *ҷой* монанди вақт бештар хусусияти грамматикӣ гирифта, вазифаи калимаи ҳамнисбатро иҷро мекунад, пайвандаки таркибӣ месозаду маъно ва вазифаи маконро ифода мекунад, аз тарафи дигар, маъноӣ луғавии

калимаи *ҷой* нисбатан бештар нигоҳ дошта мешавад ва ҷумлаи пайрав онро эзоҳ медиҳад. Ин калима дар забони тоҷикӣ сервазифа буда, вазифаи асосиаш ифодаи макон мебошад. Вожае, ки пас аз *ҷой* маконро дақиқтар нишон медиҳад: «... *дар ҷойи онҳо як хома рег буд, ки баландиаш қариб ба шохаҳои он дарахт мерасид*» [212, 41]. (Only now there was neither pond nor river, just a pile of sand that reached almost as high as the branches of the tree) [75,14].

Макоми феъли дар сарҷумла истода, барои ҷумлаи пайрави макон басо муҳим аст, зеро маънои динамикӣ ва ё статикӣ доштани феъл ба таснифоти ҷумлаи пайрав ҳамчун ифодакунандаи маънои муносибатҳои статикӣ ва ё динамикӣ таъсири бевосита мерасонад:

Аз он ҷо агар мир моро сур кунад, ба Афғонистон меравем [216, 315].

Маҳз истифодашавии пешоянд ифодаи маънои статикӣ ё динамикӣ доштани феълро муайян менамояд ва маънои динамикӣ ё статикӣ будани амали феъл аз ҷумлаи пайрав ҳамчун ифодакунандаи маънои муносибатҳои статикӣ ва ё динамикӣ вобастагӣ дорад.

Ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойивазкхунӣ дар забони англисӣ 16% ва дар забони тоҷикӣ 15%-и мисолҳои ҷамънамудаи моро ташкил медиҳад.

Ҳудуди назди марказии майдони хурди ҷойивазкунӣ бо *музофоти майдони хурд* ихота гаштааст ва дар умум чор нишондиҳардари фарогир аст.

Дар забони тоҷикӣ ибораҳои, ки ҳаммаъноӣ феълҳои ҳаракат дар фазо буда, бо таркибҳои пешояндӣ-феълӣ омадаанд, ба ҳудуди музофот шумиланд, зеро ки зери истилоҳи ибораҳои ҳаммаъноӣ феълҳои ҳаракат ҳамчоягиҳо ба монанди ба пеш қадам гузоштан, ба қафо рафтан, ба самте равон шудан ва монанди ин фаҳмида мешаванд. Масалан:

Баъд ӯ бо ҳамон шитобу суръат ба тарафи Норақ равон шуд [216, 305].

Боз як нишондиҳандаи дигари музофоти майдони хурди ҷойивазкунӣ дар забони тоҷикӣ *воҳидҳои фразеологӣ* ифодакунандаи маънои ҳаракат

дар фазо ба ҳисоб мераванд. Бояд қайд намуд, ки ин гуна воҳидҳои фразеологӣ сатҳи фразеологии забонро муаррифӣ мекунанд.

Мусаллам аст, ки воҳидҳои фразеологӣ таркиб, ибора ва ҷумлаҳои рехтае мебошанд, ки маънои маҷозӣ доранд ва дар онҳо таҷрибаи зиндагӣ, тафаккур ва ҳофизаи халқ ҷамъбаст гардидааст. Инчунин, боиси қайд аст, ки таркиби луғавии забони тоҷикӣ аз воҳидҳои фразеологӣ басо бой аст. Ин ҷо ғановати забони тоҷикӣ дар он аст, ки барои ифодаи як маъно якҷанд воҳидҳои фразеологӣ омада метавонанд. Масалан, барои ифодаи маънои *хурсанд будан* чунин ВФ-ро истифода бурдан мумкин: сар ба осмон расидан, токиро ба осмон ҳаво додан, дар курта нағунчидан, курта-курта гӯшт гирифтани, лабҳо ба гӯш расидан ва ҳоказо, ки ин ғановатии забони тоҷикиро исбот менамояд.

Оид ба истифодашавии ВФ дар нутқ қайд кардан бамаврид аст, ки воҳидҳои фразеологии ифодакунандаи маънои ҳаракат дар фазо бештар воҳидҳои фразеологии феълӣ мебошанд: “ба осмони ҳафтум бардоштан”, “қадам ранча фармудан”, “бе ресмон бастан” “сар ба осмон расидан”. Зеро феъл маънои амалро ифода намуда, дар таркиб ва ҷумлаҳои фразеологӣ низ нақши муҳим дорад.

Боз як унсури таркибии ҳудуди *музофоти майдони хурди ҷойивазкуниро феълҳои таркибӣ бо таркибҳои пешояндӣ-исмӣ* ташкил медиҳанд.

Оид ба феълҳои таркибӣ дар китоби ЗАХТ чунин оварда шудааст: Феълҳои, ки аз ҳиссаҳои гуногуни нутқ ва феълҳои ёридиҳанда таркиб ёфта, чун воҳидҳои ҷудогонаи лексикаи феълӣ маъноҳои алоҳида ва баъзе тобишҳои грамматикӣ услубиро ифода мекунанд, феълҳои таркибӣ номида мешаванд [86, 310]. Боиси қайд аст, ки тақрибан ҳамаи феълҳои таркибӣ новобаста аз таркиби морфологӣ, шакли масдарӣ доранд ва аз ин сабаб, чун воҳидҳои луғавӣ воқеъ мешаванд. Масалан: омада расидан, тайёр шудан, дидорбинӣ рафтани, нақл кардани, чашида дидани, пӯшида дидани, тарбия кардани ва ғайра: *Ба кадом душворие ки бошад, ман ба он мазор рафта расидам [212, 236].*

Маҳз аз ҳамин сабаб, феълҳои таркибӣ аз шаклҳои таркибии намуд, сиға ва замонҳои феъл фарқ мекунад. Азбаски шаклҳои таркибии категорияҳои номбурда маънову мафҳумҳои грамматикӣ доранд, масдар дар таркиби онҳо одатан на аз шакли пурраи таркиби феълӣ, балки аз чузъи асосии он ташкил меёбад.

Чунончи, масдари феълӣ хоҳам рафт – рафтан; – хонда истодаам, хонда истода будам – хондан; гирифта истода бошам – гирифтан; тайёр шудан ва ғайра [86, 310].

Ин ҷо бояд гуфт, ки феълҳои таркибӣ вобаста аз таркиби морфологиашон ба ду гурӯҳи калон ҷудо мешаванд: феълҳои таркибии номӣ ва феълҳои таркибии феълӣ (феъли ҳолӣ). Бояд гуфт, ки истифодаи ҳар ду намуди феълҳои таркибӣ барои ифодаи макон дар якҷоягӣ бо таркибҳои пешояндӣ-исмӣ васеъ истифода бурда мешаванд. Ба мисоли зерин менигарем:

*Амалдор Маҳрам ҳам Ёдгорро пеш андохта аз дунболи ин бандӣ ба арк нигоҳ карда **равон шуд*** [211, 110].

Нишондиҳандаи дигари *музофоти майдони хурд* дар забони тоҷикӣ феъли таркибии ифодакунандаи маънои ҳаракат дар фазо мебошад, ки ин падида хоси забони тоҷикӣ аст. Ба ин гуруҳ феълҳои амсоли баромада рафтан, даромада омадан, фаромада рафтан ва ҳоказо дохил мешаванд, ки дар худ семаи ҳаракатро аз як нукта ба нуктаи дигар ифода мекунад. Масалан:

*Гадо бо сари ҳам ва қиёфаи мулзам **баромада рафт*** [216, 73].

Дар мисоли болоӣ самти ҳаракати Гадо аз дохил ба берун тавассути феъли таркибии баромада рафтан бе истифодаи пешоянд ё зарф ифода ёфтааст.

Музофоти майдони хурди ҷойивазкунӣ мувофиқи мисолҳои ҷамъовардаи мо дар забони англисӣ 12% ва дар забони тоҷикӣ 10%-ро ташкил медиҳад.

Ҳамин тариқ, таҳлили ботафсили маводҳои ҷамъоварда нишон медиҳад, ки унсурҳои таркибӣ дар дохили майдони хурди ҷойивазкунӣ номунтазам

пахн гардидаанд. Маркази майдони хурди ҷойивазкунӣ ҳамагӣ як нишондиҳандаи таркибиро соҳиб аст. Дар баробари ин, удуди музофоти наздики майдони хурд дорои се нишондиҳанда буда, ҳудуди музофоти дур чор нишондиҳандаро фарогир аст, ки инро ботафсил дар ҷадвали 8 тасвир намудем (Ниг.ба ҷадвали №8).

Ҷадвали 8. Нишондиҳандаҳои майдони хурди ҷойивазкунӣ дар забони тоҷикӣ

№	Ҳудудҳои майдони хурди ҷойивазкунӣ	Нишондиҳандаҳои майдони хурди ҷойивазкунӣ
1.	Маркази майдон:	таркибҳои пешояндӣ-исмӣ
2.	Ҳудуди назди марказӣ:	<ul style="list-style-type: none"> - ҳамҷояшавии зарфи макон бо феълҳои ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат; - ҷумлаҳои пайрави ифодакунандаи маъноӣ самти ҳаракат; - ибораҳои ифодакунандаи маъноӣ фазо бо феълҳои динамикӣ.
3.	Музофоти майдони хурд:	<ul style="list-style-type: none"> - ибораҳои феълӣ бо пешоянд ва исм; - ВФ-и ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат дар фазо; - феълҳои таркибӣ бо таркибҳои пешояндӣ-исмӣ; - феълҳои таркибии ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат дар фазо.

Ҳамин тариқ, мо сохтор ва таркиби майдони хурди ҷойивазкуниро дар ду забони муқоисашаванда дида баромада, истифодашавии воситаҳои забониро дар ифодаи маъноӣ ҷойивазкунӣ вобаста аз серистеъмоли ва фарроҳии маъноиашон таҳлил намудем. Дар натиҷаи таҳқиқот маълум гардид, ки дар ҳар ду забони муқоисашаванда воҳидҳои забонии гуногун дар ҳудуди майдони хурди ҷойивазкунӣ номунтазам паҳн гардидаанд. Нишондиҳандаҳои марказии майдони хурди ҷойивазкунӣ дар ҳар ду забони муқоисашаванда ба ҳам монанданд, яъне таркибҳои исмии пешоянддор маркази майдони хурдро ташкил медиҳанд, ки ин аз мустақили ва серистеъмолии онҳо дар ифодаи маъноӣ ҷойивазкунӣ шаҳодат медиҳад. Хусусиятҳои фарқкунандаи майдони хурди ҷойивазкунӣ дар ҳудуди наздимарказӣ ва музофоти майдони хурд ба назар мерасанд, ки воҳидҳои забонӣ дар ин ҷой номунтазам паҳн гардидаанд. Хусусиятҳои изоморфӣ ва алломорфии майдони хурди ҷойивазкуниро дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар ҷадвали 9 тасвир намудем:

Ҷадвали 9. Нишондиҳандаҳои майдони ҷойивазкунӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ.

№	Нишондиҳандаҳои майдони хурди ҷойивазкунӣ дар забони англисӣ	Нишондиҳандаҳои майдони хурди ҷойивазкунӣ дар забони тоҷикӣ
1.	Маркази майдон: Таркибҳои пешояндӣ-исмӣ	Маркази майдон: Таркибҳои -bcvтизм

2.	<p>Худуди назди марказӣ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ҳамчояшавии феъл бо зарфҳои ифодакунандаи самт; - ибораҳои феълӣ бо пешоянд ва исм; - ҳамчояшавии феъли ифодакунандаи ҳаракат бо зарфи макон; - воҳидҳои фразеологӣ ифодакунандаи ҳаракат дар фазо. 	<p>Худуди назди марказӣ:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ҳамчояшавии зарфи макон бо феълҳои ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат; - ҷумлаҳои пайрави ифодакунандаи маъноӣ самти ҳаракат; - ибораҳои ифодакунандаи маъноӣ фазо бо феълҳои динамикӣ.
3.	<p>Музофоти майдони хурд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - падежи объектии исм; - ҷумлаҳои пайрави ифодакунандаи маъноӣ самти ҳаракат; - ҳамчоягии феълҳои динамикӣ бо ибораҳои муодили пешоянд ва исм; - ҳамчоягии феъл, пешоянди динамикӣ ва зарф; - феъл бо созмонҳои ифодакунандаи маъноӣ масофа; - созмонҳои иборат аз ибораҳои феълӣ, пешояндҳои динамикӣ ва зарф; 	<p>Музофоти майдони хурд:</p> <ul style="list-style-type: none"> - ибораҳои феълӣ бо пешоянд ва исм; - ВФ ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат дар фазо; - феълҳои таркибӣ бо таркибҳои пешояндӣ-исмӣ; - феълҳои таркибии ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат дар фазо.

	- ибораҳои феълӣ амсоли turn back – баргаштан.	
--	--	--

ХУЛОСАИ БОБИ Ш

Ҳамин тавр, таҳлили майдонҳои хурди ҷойивазкунӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ ба анҷом расид. Дар ҳар ду забони қиёсшаванда майдони хурди ҷойивазкунӣ ба таркиби майдони функционалӣ-семантикии локативӣ мансуб буда, он аз марказ, ҳудуди наздимарказӣ, музофоти наздик ва музофоти дур иборат аст.

Ҳангоми таҳлил ва қиёси ботафсили майдони хурди ҷойивазкунӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ маълум гардид, ки бархе аз воҳидҳои забонӣ нисбатан серистеъмоланд ва дар ҳудуди марказиву наздимарказӣ қарор доранд. Зимни таҳқиқи хусусияти сохтори майдони хурди ҷойивазкунӣ ҷиҳатҳои изоморфӣ ва алломорфии ин майдони хурдро дар ду забони муқоисашаванда ошкор намуда, ба чунин хулоса омадем:

1. Категорияи мансубияти фазоӣ, ки дар забон тавассути майдони функционалӣ-семантикии локативӣ муаррифӣ гаштааст, унсурҳои умумии забониест, ки дар ҳар ду забони муқоисашаванда ифодаи худро ёфтааст. Майдони функционалӣ-семантикии локативӣ системаи воситаҳои гуногунсатҳи забониро (воҳидҳои сатҳи синтаксисӣ, фразеологӣ ва морфологӣ) сарчамъ менамояд ва воҳидҳои забонии мазкур инварианти семантикии категорияи муносибати фазоиро ифода мекунанд. Тавре ки дида баромадем, МФСЛ ба гурӯҳи майдонҳои марказашон ҳолӣ мансуб аст. Дар забони англисӣ ва тоҷикӣ МФСЛ навъи майдони бисёрмарказаест, ки аз воҳидҳои забонии гуногунсатҳ асос ёфтааст.

2. МФСЛ дар ҳар ду забони муқоисашаванда ду майдони хурд, яъне майдони хурди ҷойгиршавӣ ва майдони хурди ҷойивазкуниро дар бар мегирад. Дар баробари ин, монандӣ, миқдори ҷузъҳои таркибӣ ва паҳншавии онҳо дар ҳудуди майдонҳои хурд мухталиф аст.

3. Тафовути миқдорӣ ва сифатии чузъҳои таркибии МФСЛ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ аз он вобаста аст, ки чузъи таркибии майдонро дар забони англисӣ ибораҳои феълӣ ва ҳамчояшавии онҳо бо таркибҳои пешояндӣ-исмӣ ташкил медиҳанд.
4. Нишондиҳандаҳои таркибии майдони хурд дар ҳудуди он номунтазам паҳн гаштаанд, ки ин аз дараҷаи ифодакунии маънои локативият вобастагӣ дорад.
5. Дар ҳар ду забони муқоисашаванда маркази майдони хурди ҷойгиршавиро таркибҳои пешояндӣ-исмӣ ташкил медиҳанд.
6. Фарқи асосӣ дар паҳншавии нишондиҳандаҳои наздимарказӣ ва музофоти майдони хурд ба назар мерасад, зеро шумораи воҳидҳои забони ифодакунандаи маънои ҷойивазкунӣ дар забонҳои муқоисашаванда мухталиф аст.
7. Дар рафти таҳқиқ маълум шуд, ки барои ифодаи майдон ва ифодаи макон дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ унсурҳои забони зиёд хизмат мекунад ва яке аз онҳо дар забонҳои муқоисашаванда пасвандҳои маконсозии исмӣ мебошанд.

ХУЛОСА

Вазифаи грамматикаи функционалӣ (ГФ) чун самти махсуси забоншиносӣ аз коркард намудани ҷанбаи динамикии амалишавии воҳидҳои грамматикӣ дар алоқамандӣ бо воҳидҳои забони гуногунсатҳ иборат мебошад. Яъне, ГФ тасвири системаи воситаҳои забониро дар асоси ягонагии вазифа ва маъно амалӣ намуда, таҳқиқи ҳамаи воҳидҳои гуногунсатҳи забонро дар ҳамчоягӣ бо якдигар, дар асоси умумияти вазифаи маъноӣ (семантикӣ) имконпазир менамояд.

Зимни таҳлили маводи забонӣ омӯзиш “аз маъно ба тарзи ифодаи расмӣ” муҳим аст. Боиси қайд аст, ки объекти омӯзиши ГФ на танҳо асосҳои фаҳмиши анъанавии грамматика (синтаксис ва морфология), балки воҳидҳои дигар сатҳи забон (лексика ва калимасозӣ) низ маҳсуб мешаванд.

Дар самти омӯзиши назарияи майдон ва унсурҳои таркибии он таҳқиқоти забоншиносони хориҷӣ ва ватанӣ ба монанди К. Хейзе, Й. Трир, Е.В. Гулига, Е.И. Шенделс, И.П. Иванова, В.Г. Адмони, Ю.Н. Власова, А.В. Бондарко, Р. Л. Ковнер, А.А. Рзаева, Л. Бузургзода, Б. Ниёзмухаммадов, Ш. Рустамов, Н.И. Гиёсов, Н. Бозидов, И. Исмоилов, М. Исматуллоев ва дигарон ҷолиби диққат аст. Маҳз тадқиқотҳои олимони номбурда ба ташаккули бевоситаи ГФ ва назарияи майдон дар илми забоншиносӣ мусоидат намуд.

I. Натиҷаҳои асосии илмии диссертатсия

Таҳлили маводи таҳқиқотӣ роҷеъ ба масоили МФСЛ ба чунин хулосаҳо меорад:

1. Воҳидҳои гуногуни забонӣ барои ифодаи муносибатҳои фазоӣ хизмат менамоянд ва онҳо майдони васеи маъноӣ, яъне семантикиро ташкил медиҳанд. Воситаҳои забони ифодакунандаи макон вобаста аз вазифа ва ифодаи маъно мухталиф буда, дар ҳудуди МФСЛ номунтазам паҳн гаштаанд. МФСЛ дорои сохтори худ буда, дар он тарзи ифодаёбии муносибатҳои фазоӣ тавассути воҳидҳои забонӣ вобаста ба вазифа ва маъно нақши муҳим мебозад [1 - М].

2. Аз баррасӣ ва таҳқиқи шарҳу тавзеҳи адабиёти илмӣ роҷеъ ба масъалаи майдони функционалӣ-семантикии локативии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ мусаллам аст, ки ин навъи ифодаи забонӣ дар забонҳои ғавқуззикр падидаи якранг нест. Таснифи он дар забоншиносӣ бар мабнои меъёрии муносибати аъзои таркиби ҷумла маншаъ мегирад [4 - М].

3. Майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забонҳои муқоисашаванда майдони бисёрмаркази буда, аз ду майдони хурд: майдони хурди ҷойгиршавӣ ва майдони хурди ҷойивазкунӣ ташкил меёбад. Ҳар як майдони хурд аз марказ, ҳудуди назди марказӣ ва музофот ташкил ёфтааст, ки онҳо дар атрофи майдон паҳн гардидаанд [4 - М].

4. Маркази майдони хурди мазкурро дар ҳар ду забони муқоисашаванда таркибҳои пешояндӣ-исмӣ ташкил медиҳанд, ки бо феълҳои гурӯҳи семантикии гуногун ҳамҷоя меоянд. Таркибҳои пешояндӣ-исмӣ маънои ҷойгиршавиро равшану возеҳ ифода намуда, дар ифодаи маънои ҷойгиршавӣ серистеъмоланд. Таркибҳои мазкур дар ҷумла вазифаи ҳоли маконро иҷро менамоянд ва бо феълҳои ифодакунандаи маънои ҷойгиршавӣ, иқоматшавӣ, феълҳои гуфтугӯӣ, феълҳои ифодакунандаи ҳолат ва амсоли он ба таври васеъ истифода бурда мешаванд [2 - М].

5. Маркази майдони хурди ҷойгиршавиро дар ҳар ду забони қиёсшаванда ҳудуди наздимарказӣ ихота намудааст, ки якҷанд нишондиҳандаро фарогир аст. Дар ҳар ду забони муқоисашаванда яке аз нишондиҳандаи асосӣ феълҳои статикӣ бо зарфҳои семантикаи фазоидошта ба ҳисоб мераванд. Дар таркибҳои мазкур семантикаи феъл дар ифодаи маънои ҷойгиршавӣ ҳалкунанда аст. Аммо, дар баъзе ҳолатҳо ҷумла хабарӣ бо феъл ифодашударо надорад ва он ба таври имплитсивӣ оварда мешавад. Ин падида на ба забони англисӣ, балки бештар ба забони тоҷикӣ хос мебошад.

6. Нишондиҳандаҳои дигари ҳудуди назди марказӣ дар ҳар ду забони муқоисашаванда мухталиф аст. Дар забони англисӣ ҳудуди мазкури майдони хурд чор нишондиҳандаро фарогир аст: зарф бо семантикаи фазо ва

таркибҳои пешояндӣ-исмӣ, ҷумлаи пайрави макон, ҳамчояшавии зарф (ду, баъзан се зарф) бо феъл ва инчунин феъл бо зарфҳои ифодакунандаи маъноӣ фазо дар ҳудуди назди марказии майдони хурд ҷойгир шудаанд. Дар забони тоҷикӣ ҳудуди мазкур аз шаш нишондиҳанда ташкил ёфтааст, ки инҳоанд: феълҳои статикӣ бо зарфҳои семантикаи фазоидошта, зарф бо семантикаи фаза ва ҳамчоягии пешоянд бо исм, ҷумлаи пайрави макон, ҷумлаҳои унвонӣ бо семаи макон, созмонҳои фазоӣ бо феъл ва воҳидҳои фразеологӣ ифодакунандаи маъноӣ муносибатҳои статикӣ. Истифодашавии ҷумлаи унвонӣ хоси забони тоҷикӣ буда, ин намуди ҷумла ба забони англисӣ хос нест.

7. Нишондиҳандаҳои музофоти майдони хурди ҷойгиршавӣ дар забонҳои муқоисашаванда номунтазам ва нобаробар паҳн гардидаанд. Дар забони англисӣ воситаҳои синтаксисӣ, морфологӣ ва фразеологӣ шаш нишондиҳандаро ташкил дода, дар забони тоҷикӣ бошад, нишондиҳандаи ҳудуди мазкурро ягона созмони сатҳи синтаксисӣ ташкил медиҳад.

8. Дар паҳншавии воҳидҳои забонӣ дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ дар ҳудуди назди марказӣ ва музофоти майдони хурди ҷойгиршавӣ тафовути назаррас мавҷуд аст.

9. Майдони хурди ҷойивазкунӣ ва воҳидҳои таркиби он семаи ҳаракатро нисбати нуқтаи ибтидоӣ, нуқтаи мобайнӣ ва нуқтаи интиҳои макони ҳаракат ифода менамоянд. Маркази майдони хурди ҷойивазкунӣ дар ҳар ду забони муқоисашаванда аз таркибҳои исмӣ-пешояндӣ бо феълҳои ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат дар фаза иборат аст. Воҳидҳои мазкур сатҳи синтаксисии забони муносири англисиро муаррифӣ менамоянд.

10. Дар забони англисӣ ҳудуди наздимарказии майдони хурди ҷойивазкунӣ воситаҳои сатҳи синтаксисиро, яъне ҳамчояшавии феъл бо зарфҳои ифодакунандаи самт, ибораҳои феълӣ бо пешоянд, ҳамчояшавии феълҳои ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат бо зарфҳои ифодакунандаи маъноӣ макон ва воҳидҳои фразеологиро дар бар мегирад.

Худуди наздимарказии майдони хурди ҷойивазкунӣ дар забони тоҷикӣ унсурҳои сатҳи синтаксисии забонро фарогир аст: ҳамҷоягии зарфи макон бо феълҳои ифодакунандаи маъноӣ ҳаракат, ҷумлаҳои пайрави ифодакунандаи маъноӣ самти ҳаракат ва ибораҳои ифодакунандаи маъноӣ фазо бо феълҳои динамикӣ.

11. Худуди музофотии майдони хурди ҷойивазкуниро дар забони англисӣ унсурҳои сатҳи синтаксисӣ, морфологӣ (падежи объектии исм) ва фразеологӣ (феълҳои фразавӣ) муаррифӣ мекунанд. Дар забони тоҷикӣ бошад, худуди музофотии майдони хурдро ибораҳову воҳидҳои сатҳи синтаксисӣ ва фразеологӣ ташкил медиҳанд.

Дар умум, худуди назди марказӣ музофоти майдони хурди ҷойгиршавӣ ва ҷойивазкунӣ дар забонҳои муқоисашаванда мухталиф буда, дар баробари тафовутҳои умумиятҳои умумӣ низ мушоҳида мешаванд, ки яке аз онҳо ифодаи мавзӯ, макон тавассути пасвандҳои маконсозии исм мебошад.

II.Тавсияҳо оид ба истифодаи амалии натиҷаҳо

Маҷмуан, аз таҳқиқи муқоисавии майдони вазифавӣ-маъноии маконгирӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ метавон ба бардоште расид, ки сохтор ва таркиби майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забонҳои муқоисашаванда баробари баъзе умумиятҳои хусусиятҳои хоси ифодаро соҳибанд. Аз ин лиҳоз, дар заминаи таҳқиқоти анҷомпазируфта чунин тавсияҳои илмӣ бо мақсади тақмили омӯзиши забони англисӣ ва тоҷикӣ ва рушди соҳаи забоншиносӣ пешниҳод карда мешавад:

1. Ба воситаи таҳлили воситаҳои забонии гуногунсатҳи ифодакунандаи маъноӣ локативият дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ метавон масъалаҳои тарҷумонии лингводидактикиро ҳал намуд. Ин имконият медиҳад, ки диққати асосиро ба монандӣ ё тафовути воҳидҳои ифодакунандаи маъноӣ макон дар забонҳои муқоисашаванда равона созем.

2. Бо мақсади бештар шинос намудани донишҷӯёну магистрантон бо муаммои майдон дар забоншиносӣ зарур аст, ки дар факултетҳои забонҳои хориҷии мактабҳои олии кишвар фанни ГФ ҷорӣ карда шавад.

3. Натиҷаҳои ҳосилшударо ҳангоми таҳияи дастурҳои таълимӣ аз грамматикаҳои назариявӣ ва амалии забонҳои муқоисашаванда мавриди истифода қарор додан тавсия дода мешавад.

4. Таҳқиқоти мазкур дар пажӯҳиши самти забоншиносии муқоисавӣ маводи арзандаи амаливу назариявист.

РҶҲАТИ АДАБИЁТ

А) ФЕҲРИСТИ ОСОРИ ТАҲҚИҚӢ

1. Абдуллина, А.А. Функционально-семантическое поле локальности в современном русском языке: автоф.дис. канд. филол.наук / А.А. Абдуллина – Краснодар: 1994. – 17 с.
2. Абдурахимов, С. Ибораҳои исмии забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / С. Абдурахимов. – Душанбе: Дониш, 1973. – 166 с.
3. Абдусаттор, М. Ибораҳои феълии замони дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Матн] / М. Абдусаттор. – Душанбе: 1972. с. 185-207
4. Адмони, В.Г. Основы теории грамматики [Текст] / В.Г. Адмони. – М. – Л.: Наука, 1964. – 108 с.
5. Адмони, В.Г. Грамматический строй как система построения и общая теория грамматики [Текст] / В.Г. Адмони. – Л.: Наука, 1988. – 239 с.
6. Азимова, М.Н. Воҳидҳои фразеологии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ дар шарҳи муқоисавӣ-типологӣ [Матн] / М.Н. Азимова. – Хучанд, 2014. -179 с.
7. Аксененко, Б.Н. Предлоги английского языка [Текст] / Б.Н. Аксененко. – М.: Изд-во лит-ры на иностр.языках, 1956. – 320 с.
8. Акулова, К.П. Разграничение членов предложения в современном немецком языке [Текст] / К. П. Акулова. - Л.: Изд-во Ленинградск. Гос. Ун-та, 1971. – 112 с.
9. Алексеев, Б.О. Ситуанты места как члены предложения в русском и английском языках [Текст] / Б.О. Алексеев. // Вопросы романо-германского языкознания – вып.9 – Саратов: Изд-во Саратовск. гос. Ун-та, 1988. – с. 49 – 55
10. Анисимова, О.В. Деривационные отношения в семантической структуре английских предлогов: автоф.дис. канд. филол.наук / О.В. Анисимова. – Рос. гос. пед. инст. Им. А. И. Герцена. – СПб. 2000. – 226 с.
11. Аракин, В.Д. Сравнительная типология английского и русского языков [Текст] / В.Д. Аракин. – 3-е изд. – М.: Физматлит, 2000. – 256 с.

12. Аракин, В.Д. История английского языка [Текст] / В.Д. Аракин – 2-е изд. – М.: Физматлит, 2001. – 272 с.
13. Арнольд, И.В. Стилистика. Современный английский язык [Текст] / И.В. Арнольд. - 4-е изд., испр. и доп. – М.: Флинта: Наука, 2002. – 384 с.
14. Артюхова, В.И. Взаимосвязь лексики и грамматики в приглагольных предложных конструкциях современного английского языка: автореф. дис. канд.филол.наук [Текст] / В.И. Артюхова. – Л.: 1965. – 27 с.
15. Арутюнова, Н.Д. Русское предложение. Бытийный тип: структура и значение [Текст] / Н.Д. Арутюнова, Е.Н. Ширяев. – М.: Русский язык, 1983. – 198 с.
16. Арутюнова, Н.Д. Типы языковых значений: Оценка. Событие.Факт [Текст] / Н.Д. Арутюнова. –М: Наука,1988.- 339 с.
17. Арутюнова, Н.Д. Язык и мир человека [Текст] / Н.Д. Арутюнова. – 2-е изд. – М.: Языки русской культуры, 1999. – 896 с.
18. Ахмедова, Н. Семантико-грамматическая характеристика наречия в таджикском и английском языках. Дис. канд.филол.наук [Текст] / Н. Ахмедова. –Душанбе: 2009. – 160 с.
19. Ашурмадов, Қ. М. Таҳлили муқоисавии пешояндҳои ифодакунандаи замон ва самту ҳаракат дар забонҳои тоҷикӣ ва англисӣ (дар асоси «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айни) [Текст] / Қ.М Ашурмадов. – Душанбе: 2023. -157.
20. Балин, Б.М. О методологической базе контрастивной и функциональной грамматики [Текст] / Б.М. Балин. // Контрастивная и функциональна грамматика. – Калинин.: Калининск. гос. ун-т, 1985.- с. 3-10
21. Баранова, К.М. Экспансия притяжательного падежа в современном английском языке [Текст] / К.М. Баранова. // Иностранные языки в школе. - 2004. - №6. – С. 76-81.
22. Баранов, А.Г. Функционально-прагматическая концепция текста. [Текст] / А.Г. Баранов. – Ростов н/Д : Изд-во Ростовск. гос. ун-т. 1993.-182с.

23. Бархударов, Л.С. Структура простого предложения современного английского языка [Текст] / Л.С. Бархударов. – М.: Высшая школа, 1966. – 200 с.
24. Белоусова, Д.Ф. Локальные и темпоральные компоненты в структуре английского предложения и в тексте: Автореф.дис.канд.филол.наук. [Текст] / Д.Ф. Белоусова– Минск: 1983.- 22 с.
25. Белошапкова, В.А. Современный русский язык. Синтаксис [Текст] / В.А. Белошапкова. – М.: Высшая школа, 1977. – 248 с.
26. Бенвенист, Э. Общая лингвистика [Текст] / Э. Бенвенист. 2-е изд. – М.: Едиторнал УРСС, 2002. – 448 с.
27. Бобомуродов, Ш., Сабзаев С., Набиева С. Забони тоҷикӣ. – Душанбе: Маориф. -218 с.
28. Богуславская, О.Ю. Динамика и статика в семантике пространственных прилагательных [Текст] / О.Ю. Богуславская // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина. – М. : Языки русской культуры, 2000. – с. 20-29
29. Богуславский, И.М. Лингвистический процесс и локативные обстоятельства [Текст] / И.М. Богуславский. // Вопросы языкознания. – 1991. - № 1. – с. 69-87.
30. Боева, Н.Б. Антонимичность предложных словосочетаний современного английского языка: автореф. дис. канд. филол. наук [Текст] / Н.Б. Боева. – Пятигорск, 1989. – 16 с.
31. Бозидов, Н. Муқаддимаи забоншиносӣ [Матн] / Н.Бозидов. // Душанбе: Маориф, 1977. - 147 с.
32. Бойко, И.В. Предложно-падежные и беспредложные конструкции с пространственными и временными отношениями в диалектной речи (системно-функциональное описание): автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / И.В. Бойко. – Томск, 1992.- 21 с.
33. Болдырев, Н.Н. Отражение пространства деятеля и пространства наблюдателя в высказывании [Текст] / Н.Н. Болдырев. //Логический анализ

- языка. Языки пространств / Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Лепонтинина. – М.: Языки русской культуры, 2000.- С.212-216.
34. Бондаренко, О.Г. Функционально-семантическое поле дейксиса в современном английском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / О.Г. Бондаренко. – Пятигорск, 1998. -16 с.
35. Бондарко, А.В. Грамматическая категория и контекст [Текст] / А.В. Бондарко // Л.: 1971. – 112 с.
36. Бондарко, А.В. Теория морфологических категорий [Текст] / А.В. Бондарко. – Л.: Наука, 1976. – 255 с.
37. Бондарко, А.В. Функциональная грамматика [Текст] / А.В. Бондарко. – Л.: Наука, 1984. – 136 с.
38. Бондарко, А.В. Вступительные замечания [Текст] / А.В. Бондарко / Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловленность / Под ред. А.В. Бондаренко. – СПб.: Наука, 1996. – с. 5-6.
39. Бондарко, А.В. Функционально-семантическое поле [Текст] / А.В. Бондарко // Языкознание: Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая российская энциклопедия. 2000. – с.566 – 567.
40. Бондарко, А.В. Теория значения в системе функциональной грамматики: На материале русского языка [Текст] / А.В. Бондарко. – М.: Языки славянской культуры, 2002. – 736 с.
41. Бондарко, А.В. Функциональная грамматика [Текст] // А.В. Бондарко / Языкознание: Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая российская энциклопедия. 2006. – с. 565 – 566.
42. Борисенко, В.А. пространственные указатели в художественных текстах: автореф. дис. канд. филол. наук [Текст] / В.А. Борисенко. – Ростов-на-Дону, 2004.- 22с.

43. Борискина, О.О. Теория языковой категоризации: национальное языковое сознание сквозь призму криптокласса [Текст] / О.О. Борискина, А.А. Кретов. – Воронеж: Изд-во Воронежск. гос. ун-та, 2003.-211 с.
44. Булыгина, Т.В. Категория / Т.В. Булыгина, С.А. Крылов // Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – С. 215 – 216.
45. Булыгина, Т.В. Понятийные категории [Текст] / Т.В. Булыгина, С.А. Крылов // Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – С. 385-386.
46. Бурлакова, В.В. Основы структуры словосочетания в современном английском языке [Текст] / В.В. Бурлакова. – Л.: Изд-во Ленинградск. ун-та, 1975. - 128 с.
47. Бурлакова, В.В. Словосочетание [Текст] / И.П. Иванова, В.В. Бурлакова, Г.Г. Почепцов // Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1981. – С. 100-163.
48. Буранов, Д., Сравнительная типология английского и тюркских языков [Текст] / Д. Буранов // Москва: Высшая школа, 1983. – 267 с.
49. Варшавская, А.И. Локативные предложения [Текст] / А.И. Варшавская // Спорные вопросы английской грамматики. – Л.: Изд-во Ленинградск. гос. ун-та, 1988. – С. 109-122.
50. Вейхман, Г.А. Новое в грамматике современного английского языка [Текст] / Г.А.Вейхман. -2-е изд., доп.ин.и испр. - М.: Астрель, АСТ, 2002. – 544 с.
51. Виноградов, В.А. Дейксис [Текст] / В.А. Виноградов // Языкознание: Большой энциклопедический словарь / Гл.ред. В.Н.Ярцева. - 2-е изд. – М. : Большая российская энциклопедия. 2000. – с.128.
52. Владимирский, Е. Ю. Выражение пространственных отношений [Текст] / Е.Ю. Выражение пространственных отношений / Е.Ю. Владимирский // Русский язык на рубежом. – 1979. - № 1. – с. 27-35.

53. Власова, Ю. Н. Синонимия синтаксических конструкций в современном английском языке [Текст] / Ю.Н. Власова. – Ростов н/Д. : Изд-во Ростовск. гос. ун-та, 1981.-160 с.
54. Власова, Ю.Н. Функционально-коммуникативное направление в языкознании и проблема перевода [Текст] / Ю.Н. Власова // Мир на северном Кавказе через языки, образование и культуру : мат-лы 1 междунар. конгресса. – Пятигорск, 1998. – с. 72-81.
55. Власова, Ю.Н. Теория языковых полей разных уровней [Текст] / Ю.Н. Власова А.Я. Загоруйко // Функционально-семантическое и словообразовательные поля в лингвистике. / – Ростов н/Д.: Изд-во Ростовск . гос. пед. ун-та, 1998. – С. 7-19.
56. Власова, Ю.Н. Функционально-семантические поля смешанного и полицентрического типа в современном английском языке [Текст] / Ю.Н. Власова И.А. Черкасс, Ю.Н. Черникова, О.В. Романова // Функционально – семантическое и словообразовательные поля в лингвистике. – Ростов н/Д : Изд-во Ростовск . гос. пед. ун-та, 1998. – с. 221-287.
57. Власова, Ю.Н. Принципы выделения в языке полей разных уровней [Текст] / Ю.Н. Власова, А.Я. Загоруйко // Язык. Дискурс. Текст: Междунар. научн. Конференция. – Ч.1.- Ростов н/Д.: Изд-во Ростовск. гос. пед. ун-та, 2004. – С. 47-50.
58. Воронкова, О.Б. К вопросу о системе средств выражения пространственных отношений в немецком и литовском языках [Текст] / О.Б. Воронкова, Г.Н. Россихина // Контрастивная и функциональная грамматика. – Калинин: Изд-во Калининск. гос. ун-та. 1985. – С. 10-15.
59. Всеволодова, М.В. Способы выражения пространственных отношений в современном русском языке [Текст] / М.В. Всеволодова, Е.Ю. Владимирский. – М.: Русский язык, 1982. – 264 с.
60. Всеволодова, М.В. Функционально – коммуникативная модель языка [Текст] / М.В. Всеволодова // Лингвистика на исходе XX века: итоги и

переликтивы. Тезисы международн. конференции., М.: Филология, 1995. – С. 108-109.

61. Гадайбаева, У.А. Функционально-семантическое поле темпоральности в английском и таджикском языках. Авт.дисс.канд.филол.наук [Текст] / У.А. Гадайбаева. - Душанбе: 2007. – 27 с.

62. Гак, В.Г. К типологии лингвистических номинаций [Текст] / В.Г. Гак // Языковая номинация / Отв. Ред. Б.А. Серебренников, А.А. Уфимцева. – М.: Наука, 1977. – с. 230-293.

63. Гак, В.Г. Об исчислении лексико-синтаксических синонимов [Текст] / В.Г. Гак // Язык: система и функционирование. – М.: Наука, 1988. – С. 61-69.

64. Гак, В.Г. Функционально-семантическое поле предикатов локализации [Текст] / В.Г. Гак // Теория функциональной грамматики. Локативность. Бытийность. Посессивность. Обусловность. – СПб.: Наука, 1996. – С. 6-26.

65. Гак, В.Г. Пространство вне пространства [Текст] / В.Г. Гак // Логический анализ языка. Языки пространств / Отв. ред. Н.Д. Арупонова, И.Б. Левонтина. – М.: Языки русской культуры, 2000. – С. 127 – 134

66. Галкина, И.А. Средства выражения пространственных отношений в древнеанглийском языке: автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / И.А. Галкина. – Барнаул, 2003. – 22 с.

67. Гальперин, И.Р. Очерки по стилистике английского языка [Текст] / И.Р. Гальперин. – М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1958. – 460 с.

68. Ганенков, Д.С. Типология падежных значений: сематическая зона пролатива [Текст] / Д.С. Ганенков // Исследования по теории грамматики. – Вып. 2: Грамматикализация пространственных значений в языках мира. – М.: Русские словари, 2002. – С. 35-56.

69. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик [Текст] // Душанбе: Дониш, 1986. - 372 с.

70. Грамматикаи забони адабии ҳозираи тоҷик. Ҷилди 3, Мухаррирони масъул: Шарофиддин Рустамов, Бадриддин Камолитдинов, нашриёти Дониш, – Душанбе:1989. – 224 с.

71. Грицанов, А.А. Пространство и время [Текст] / А.А. Грицанов // Всемирная энциклопедия: Философия / Гл. научн. ред. и сост. А.А. Грицанов. – М.: АСТ, Мн: Харвест, Современный литератор, 2001. – 1312 с.
72. Гулыга, Е.В. Грамматико-лексические поля в современном немецком языке [Текст] / Е.В. Гулыга, Е.И. Шендельс. – М.: Просвещение, 1969 – 184 с.
73. Гурский, С.Е. Глагольно-наречные сочетания в современном английском языке: автореф. Дис. ... канд. филол.наук [Текст] / С.Е. Гурский. – Львов: 1962. – 19 с.
74. Гиёсов, Н. И. Муқаддимаи забоншиносӣ [Текст] // Нашриёти Нури маърифат, Хучанд: – 2019. - с. 172 – 173.
75. Давлатов, Н. М. Таҳлили муқоисавии ҷумлаҳои пайрави ҳол дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ (дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и Садриддин Айнӣ). Автореферати диссертатсия [Текст] / Н.М. Давлатов. – Душанбе: 2023. - 57 с.
76. Данилова, Н.К. Пространственная координация художественного текста [Текст] / Н.К. Данилова // Коммуникативно-функциональное исследование языковых явлений. – Куйбышев: Изд-во Куйбышевск. гос. ун-та, 1983. - с.73-79.
77. Джаматов, С. Сопоставительный анализ синтаксической терминологии таджикского и английского языков [Текст] /С. Джаматов. - Душанбе: Бухоро, 2015. – 192 с.
78. Добрушина, Н.Р. Воздух: вещество или пространство, материя или дух [Текст] / Н.Р. Добрушина // Логический анализ языка. Языки пространств /Отв. ред. Н.Д. Арутюнова, И.Б. Левонтина. – М.: Языки русской культуры, 2000.- с.217-226.
79. Додобоева, Б. Ифода ёфтани муносибатҳои макон (сӯй ва масоҳа) ба воситаи пешояндҳои номӣ [Текст] // Очеркҳо оид ба филологияи тоҷик. - Сталинобод: Дониш, 1958. – с. 107 – 135.
80. Долинина, И.Б. Соотношение логической и лингвистической семантики при описании грамматических категорий [Текст] / И.Б. Долинина // Логика и

язык: сб. науч. тр. – М.: ЦС филос. (методол). семинаров при президиуме АН СССР, 1985. – с. 17-22.

81. Елтанская, Е.А. Семантическая структура английских пространственно-динамических предлогов: на материале различных типов дискурса // автореф. дис. канд. филол. наук [Текст] / Е.А. Елтанская – Волгоград, 2007. – 36 с.

82. Еремина, Л.В. Когнитивные метафоры в языковых выражениях с глаголами to put, to set, to lay и to place [Текст] / Л.В. Еремина // Вопросы романогерманской и русской филологии. – Пятигорск: Изд-во Пятигорск. гос. лингвистическ. ун-та, 2001.- с.62-66.

83. Есперсон, О. Философия грамматики [Текст] / О. Есперсон. – 2-е изд. – М.: Едиторнал УРСС. 2002. - 408 с.

84. Жукова, А.О. Предлоги в современном английском языке [Текст] / А.О. Жукова // Материалы ежегодной научной конференции преподавателей и аспирантов университета. – Минск, 2021. – к.3. - с. 13-15

85. Забони адабии ҳозираи тоҷик. Синтаксис, дар зери таҳрири проф. Б. Ниёзмуҳаммадов [Текст] // Нашриёти Ирфон, Душанбе:1970. – 167 с.

86. Забони адабии ҳозираи тоҷик, қисми 1, Муҳаррири махсус Рустамов Ш., Нашриёти Маориф, 1982. – 462 с.

87. Забони адабии ҳозираи тоҷик, қисми 2, Муҳаррири махсус Рустамов Ш., Нашриёти Маориф, 1984 . – 321 с.

88. Закарян, А.А. Семантика пространственных и временных предлогов в современном английском языке: автореф.дис. канд. филол.наук [Текст] / А.А. Закарян. – М. 1982, - 180 с.

89. Засухина, Т.П. Пространственная семантика предлогов, приставок и падежей в современном русском языке: автореф. дис. канд. филол. наук [Текст] / Т.П. Засухина. – Екатеринбург, 1992. – 17 с.

90. Зильберт, В.В. Выражение пространственных отношений в английском языке [Текст] / В.В. Зильберт // Констративная и функциональная грамматика. – Калинин: Изд-во Калининск. гос.ун-та, 1987. – с. 35-43

91. Золотова, Г.А. Коммуникативные аспекты русского синтаксиса [Текст] / Г. Золотова – М.: Наука, 1982. – 368 с.
92. Ибрагимова, В.Л. Отражение в языке категории пространства [Текст] / В.Л. Ибрагимова // Исследования по семантике. Семантика слова и фразеологизма. – Уфа изд-во Башкирск.гос. ун-та, 1986. – с. 18-26.
93. Иванова, И.П. Морфология [Текст] / И.П. Иванова // Теоретическая грамматика современного английского языка. – М.: Высшая школа, 1981. – с. 4-99.
94. Иванова, О.Я. Лингвокультурная специфика словообразовательной категории локативности: на материале русского и английского языков, Автореф.дисс.канд.филол.наук. [Текст] // Ставрополь, 2004. – 28 с.
95. Ильиш, Б.А. Современный английский язык. Теоретический курс [Текст] // Б.А. Ильиш / М.: Изд-во лит-ры на иностранных языках, 1948 – 348 с.
96. Искандарова, Д.М. Фазовые значения как компонент поля аспектуальности в таджикском языке в сопоставлении с Автореф.дисс.канд.филол.наук. [Текст] / 1994. – 24 с.
97. Исматуллоев, М. Обстоятельство и его виды в современном таджикском литературном языке / автореф. дис. ...докт. филол. наук [Текст] / М. Исматуллоев. – Душанбе: 1971. – 52 с.
98. Исматуллоев, М. Очеркҳои грамматикӣ оид ба ҳолшарҳкунандаҳо дар забони адабии ҳозираи тоҷик. Қисми 1 [ҳоли макон ва замон] [Текст] / М. Исматуллоев. – Душанбе: Ирфон, 1971. – 175 с.
99. Исмоилов, И. Зарф дар забони адабии ҳозираи тоҷик [Текст] / И. Исмоилов // Душанбе: Ирфон, 1971. -87с.
100. Камолиддинов, Б. Масъалаҳои баҳсноки забони тоҷикӣ [Матн] / Б. Камолиддинов // Душанбе: Деваштич, 2003. – 134с.
101. Камолиддинов, Б. Сухан аз баҳри дигарон гӯянд [Матн] / Б. Камолиддинов. – Душанбе: Дунёи Дониш, 2015. – 400 с.
102. Касимов, О.Х. Деривация в “Шахнаме” Абулькасима Фирдоуси / О.Х. Касимов. – Душанбе: Деваштич, 2006.– 188 с.

103. Касимов, О.Х. Лексика и словообразование в «Шахнаме» Абулькасима Фирдоуси [Текст] / О.Х. Касимов // Душанбе: «Дониш», 2016. - 347с.
104. Кобозева, И.М. Грамматика описания пространства Логический анализ языка. Языки пространств [Текст] / И.М. Кобозева // М.: Языки русской культуры, 2000 – с. 152-162
105. Ковнер, Р. Л. Наречие в современном английском языке [Текст] / Р.Л. Ковнер – Л.: 1947. – 122 с.
106. Кожемяка, В.И. Структурно-семантические группы английских глаголов, обозначающих перемещение в вертикальной плоскости (raise, lift и их синонимы): автореф. дис. канд. филол. наук / [Текст] // М., 1984 – 16 с.
107. Козлова, С.Н. Уточняющие обстоятельства места и времени в современном английском языке: автореф.дис. канд.филол.наук [Текст] / Л.: 1966. – 24 с.
108. Колшанский, Г.В. Логика и структура языка [Текст] / Г.В. Колшанский. – М.: Высшая школа, 1965. – 240 с.
109. Колшанский, Г.В. Соотношение субъективных и объективных факторов в языке [Текст] / Г.В. Колшанский. – М.: Наука, 1975. -232 с.
110. Кочедыков, А.С. Локальные и темпоральные компоненты в простом предложении современного английского языка: автореф.дис.канд.филол.наук / [Текст] А.С. Кочедыков – М., 1983. – 16 с.
111. Кошечая, И.Г. Сравнительная типология английского и русского языков [Текст] / И.Г. Кошечая, Ю.А. Дубовский – Минск: Вышэйшая школа, 1980 - 272 с.
112. Кравчук, И.А. Структурно-семантические особенности глаголов to put, to place, to lay, to set : автореф. дис. ... канд. филол. наук [Текст] / И.А. Кравчук. – М. 1972. – 18 с.
113. Кубрякова, Е.С. Человеческий фактор в языке: язык и порождение речи [Текст] / Е.С. Кубрякова, А.М. Шахнарович, Л.В. Сахарный. – М.: Наука, 1991. – 240 с.

114. Кубрякова, Е.С. О понятиях места, предмета и пространства [Текст] / Е.С. Кубрякова // Логический анализ языка. Языки пространств. – М.: Языки русской культуры, 2000. – с. 84-92.
115. Куджов, Х.Р. Функционально-семантический анализ наречий в таджикском и немецком языках: автореф. дис. канд. филол. наук [Текст] / Х.Р. Куджов. - Душанбе: 2015. -27 с.
116. Кузнецов, А.М. Сепира-Уорфа гипотеза [Текст] / А.М. Кузнецов // Языкознание: Большой энциклопедический словарь / Гл. ред. В.Н. Ярцева. – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – 443 с..
117. Кулакова, Т.Н. Асимметричность пространственных отношений в описаниях проективных предлогов / Теоретические и прикладные аспекты исследования языков народов Северного Кавказа и других регионов мира. Симпозиум VIII ч. II Материалы IV Международного конгресса «Мир на Северном Кавказе через языки, образование, культуру» - Пятигорск: Изд-во Пятигорск. гос. лингвистич. ун-та, 2004 – с. 145 – 147.
118. Кунижев, М.А. Семантическое поле пространства [Текст] // Романо-германская филология. Вып.2 – Пятигорск. 2001.с.141-150
119. Кунижев, М.А. К вопросу о полевой структуре функционально-семантической категории “пространство” [Текст] / Актуальные вопросы английской филологии - Пятигорск: Изд-во Пятигорск. гос. лингвистическ. ун-та, 2002. – с.73-81.
120. Қаландаров, К. Ташаккул ва такомули чумлаҳои мураккаби тобеъ дар забони адабии тоҷик (асрҳои X-XIX) [Текст] / К. Қаландаров. – Душанбе: 2004. - 464 с.
121. Қосимов, М. С. Муқоисаи корбурди пешояндҳо ва таҳлили маъноии онҳо дар заминаи тарҷумаи англисии асарҳои "Ёддоштҳо", "Мақтаби кӯҳна" ва "Аҳмади девбанд"-и С. Айнӣ [Текст] / М.С. Қосимов. – Душанбе: 2023. - 163 с.
122. Лайонз, Дж. Введение в теоретическую лингвистику [Текст] / Дж. Лайонз. - М.: Прогресс, 1978. – 544 с.

123. Лебедева, Л.Б. Пространственные и временные указания в общереперентных высказываниях [Текст] / Л.Б. Лебедева // Известия АН СССР, серия литературы и языка, 1984. – Т. 43. - №4 – с. 304-314.
124. Левицкая, А.П. Сопоставительно-семантическое исследование словосочетаний с предлогами, выражающими локальные отношения [Текст] / А.П. Левицкая, Б.В. Мазо // Семантические категории сопоставительного изучения русского языка – Воронеж: Изд-во Воронежск. гос. ун-та, 1981. – с. 156-161.
125. Левицкий, Ю.А. Основы теории синтаксиса: Учебное пособие по спецкурсу [Текст] / Ю.А. Левицкий, стереотипн. – М.: Едиториал УРСС, 2002. – 236 с.
126. Малащенко, М.В. Обстоятельственные детерминанты в современном английском языке: авт.канд.филол.наук [Текст] / – Пятигорск, 1990. - 18 с.
127. Маллаева, З.М. Идиотические особенности восприятия пространства и специфика его передачи в разноструктурных языках / Преподавание иностранных языков и культур: лингводидактическая теория-методический инструментарий–Пятигорск.гос. лингвистическ. ун-та, 2003. - с.20-22.
128. Мамадназаров, А. Становление и развитие таджикской переводной лексикографии XX и начала XXI вв. [Текст] / А. Мамадназаров // Диссертация на соиск. ученой степени докт. филол. наук. – Душанбе: 2013. – 420 с.
129. Маъсумӣ, Н.А. Очеркҳо оид ба инкишофи забони адабии ҳозираи тоҷик [Текст] / Н.А. Маъсумӣ // Душанбе: 2011. - 385 с.
130. Маъсумӣ Н.А. Забони адабии ҳозираи тоҷик.к.1, Душанбе: Ирфон, 1973.- 167 с.
131. Маъсумӣ, Н.А. Асарҳои мунтахаб. Ҷилди 2, Душанбе: Адиб . – 2005. – 351 с.
132. Мещанинов, И.И. Члены предложения и части речи [Текст] / И.И. Мещанинов – Л.: Наука, 1978. – 388 с.

133. Мухин, А.М. Лингвистический анализ. Теоретические и методологические проблемы [Текст] / А.М. Мухин // Л.: Наука, 1976. – 283 с.
134. Мухин, А.М. Вариантность синтаксических единиц. СПб.: Наука, 1995. – 240 с.
135. Нематуллоева, М.Н. Типология выражения таксисных отношений. [Текст] / М.Н. Нематуллоева // Монография. – Душанбе: 2001.- 143 с.
136. Ниёзмухаммадов, Б. Забоншиноси тоҷик (Асарҳои мунтахаб) / Б. Ниёзмухаммадов – Душанбе: Дониш, 1970. – 386 с.
137. Ниёзмухаммадов, Б., Рустамов Ш. Забони тоҷикӣ, қ. 2, Синтаксис барои синфҳои 5-8. – Душанбе: Маориф, 1981. -178с.
138. Носирова, Ф.Х., Компоненты функционально-семантического поля модальности в таджикском и английском языке, Авт.дисс.канд.филол.наук. [Текст] / Ф.Х. Носирова // Душанбе: 2002. – 21 с.
139. Падучева, Е.В. Динамические модели в семантике лексики [Текст] / Е.В. Падучева – М.: Языки славянской культуры, 2004. – 608 с.
140. Петрянина, О. В. Локативность как периферийное средство выражения темпоральных отношений в современном немецком языке: Авт.дисс.канд.филол.наук. [Текст] / О. В. Петрянина, Самара, 2007. – 24 с.
141. Плуноян, В.А. Категория глагольной ориентации [Текст] / В.А. Плуноян // Исследования по теории грамматики. – Вып.2: Грамматикализация пространственных значений в языках мира. – М.: Русские словари, 2002, - с. 57-98.
142. Потапова, Н.Ф. Логико-смысловые отношения, лежащие в основе лексико-семантических корреляций в тексте. Вопросы романо-германского языкознания – Саратов: Изд-во Саратовск.гос.ун-та, 1988. – Вып. 9 – с.56-60
143. Реформатский, А.А. Введение в языковедение. [Текст] / А.А. Реформатский // М., 1967, - с.255
144. Рейман, Е.А. Английские предлоги. Значения и функции [Текст] / Е.А. Рейман – Л.: Наука, 1982. – 239 с.

145. Рзаева, А.А. Наречия в совр. персидском литературном языке (морфологические особенности): автореф. канд. дисс. наук [Текст] / А.А. Рзаева. – Баку: 1963.
146. Рустамов, К., Гуломов, Р. Таълими зарф дар синфи 7. Кулоб, 1991. -38 с.
147. Рустамов, Ш. Дар бораи як намуди ҳоли макон [Матн] // Мактаби советӣ / Ш.Рустамов. – 1967. - №9 – с.16-20
148. Рустамов, Ш. Таснифоти ҳиссаҳои нутқ ва мавқеи исм [Матн] / Ш. Рустамов. – Душанбе: Ирфон, 1972. - №9 – 90 с.
149. Сабурова, Н.А. Структура фразео-семантического поля пространства [Текст] / Н.А. Сабурова // Филологические науки. - №2. – 2002. – с.81-88.
150. Саидова, Н. Роҳҳои ифодаи зарфи замон дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ (дар асоси маводи «Ёддоштҳо»-и с. Айнӣ) [Матн] / Н. Саидова, Донишгоҳи давлатии Қӯлоб ба номи А. Рудақӣ. – Душанбе: 2023. - 93 с.
151. Селиверстова, О.Н. Контрастивная синтаксическая семантика: Опыт описания [Текст] / О.Н. Селиверстова // М.: Наука, 1990. – 150 с.
152. Селиверстова, О.Н. Семантическая типы предикатов / Отв.ред. О.Н. Селиверстова – М.: Наука, 1982. – 366 с.
153. Сидикова, М.А. Функционально-семантическое поле сравнения в таджикском и английском языках., Авт.дисс.канд.филол.наук. [Текст] / Душанбе: 2018. – 21 с.
154. Смирницкий, А.И. Синтаксис английского языка [Текст] / А.И. Смирницкий – М.: Изд-во лит-ры на иностр. языках, 1957. -87 с.
155. Солнцев, В.М. Вариантность [Текст] / В.М. Солнцев // Языкознание: Большой энциклопедический словарь / Гл.ред. В.Н. Ярцева – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000 – с.80-81.
156. Сорокина, И.С. Интонация обстоятельств времени и места а зависимости от их позиции в простом повествовательном предложении в современном английском языке. Автореф.дис. канд. филол. наук [Текст] / И. С. Сорокина – Л.: 1959. – 17 с.

157. Телия, В.Н. Фразеологизм [Текст] / В.Н. Телия // Языкознание: Большой энциклопедический словарь / Гл.ред. В.Н. Ярцева – 2-е изд. – М.: Большая Российская энциклопедия, 2000. – с.559-560
158. Теньер, Л. Основы структурного синтаксиса [Текст] / Л.Теньер – М.: Прогресс, 1988 – 656 с.
159. Тиллоева, С.М. Семантическое поле. Возможности его применения при изучении словарного состава языка [Текст] / С.М. Тиллоева – Душанбе: 2005. – 118 с.
160. Топоров, В.Н. Пространство и текст \\ Текст: семантика и структура. М., 1983. с.16-28.
161. Турсунов, Ф.М. Сопоставительное исследование безэквивалентной лексики в лингвокультурном и переводческом аспектах (на материале английского и таджикского языков): [Текст] / Ф.М. Турсунов // Диссертация на соиск. ученой степени докт. филол. наук. – Душанбе:2016. – 358 с.
162. Улугзаде, Э.С. Предложные сочетания. Изв. АН Тадж. ССР/отд.общ.наук – 1959.- Вып. 1 (19), с. 3-14
163. Усмонов, К.У. Грамматикаи назарии забони англисӣ. [Матн] / К.У. Усмонов. - Хучанд.: Нури маърифат, 2009. - 236с.
164. Усмонов, К. У. Услужбӣти забони англисӣ ва муқоисаи он бо забони тоҷикӣ [Матн] / К. У. Усмонов. – Хучанд: Нури маърифат, 2007. – 128.
165. Усмонова М. Н, Глагол связка в английском и таджикском языках. М.Н. Усмонова // Диссер. на соиск. уч. степени канд. фил. наук. Душанбе: 2016.- 168 с.
166. Успенская Л.В. Структурная типология языков. [Текст] / Л.В. Успенская - М.: Наука 1956 – 286 с.
167. Уфимцева, А.А. Типы словесных знаков. [Текст] / А.А. Уфимцева. - М.: Наука, 1974. – 208 с.

168. Федосеева, Л. Н. Категория локативности в современном русском языке, диссертация на соискание ученой степени доктора филологических наук, Московский педагогический государственный университет, Москва, 2013. - 425 с.
169. Хорнби, А.С. Конструкции и обороты современного английского языка. / [Текст] / А.С. Хорнби // М.: Изд-во Министерства просвещения РСФСР, 1958. – 336 с.
170. Ҳалимов, С. Осор (аз асрҳои IX-X то ибтидои асри XX. Васоити таълим) [Матн] / С. Ҳалимов. Ҷилди II. - Душанбе: ҚДММ “Суфра”, 2022. - 595 с.
171. Ҳамроев, О. А. / О.А. Ҳамроев. Усулҳои калимасозии сарфию нахвӣ дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ (бар мабноси осори бадеӣ). Автореферат. [Матн] / О.А. Ҳамроев // – Душанбе: 2022. - 57 с.
172. Чесноков, П.В. Типы функционально-семантического поля как языковые универсалии / Функционально-системный подход к исследованию языковых единиц разных уровней: Межвуз. научн. конференция – Ростов на Дону: Изд-во Ростовского государственного педагогического университета, 2004, 189-192 с
173. Чамшедов, П. Типологияи муқоисавии забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ. [Матн] / П. Чамшедов // Душанбе: изд-во Минвуза Тадж. ССР, 1978. - 126 с.
174. Шахобова, М. Б. Опыт сопоставительного исследования строя таджикского и английского языков [Матн] / Б.М. Шахобова. – Душанбе: Дониш, 1985. -251 с.
175. Шведова, Н.Ю. Детерминирующий объект и детерминирующее обстоятельство как самостоятельные распространители предложения. Вопросы языкознания [Текст] / Н.Ю. Шведова – 1964. – с.77-93.
176. Шендельс, Е.И. Функционально-семантическое поле, сетка и текст / Коммуникативно-функциональная грамматика (состояние и перспективы). [Текст] / Е.И. Шендельс. – М.: Изд-во университета Дружбы народов, 1988. – Вып.318. – с.11-16
177. Широкова, А.В. Сравнительная типология разноструктурных языков [Текст] / А.В. Широкова. – М.: Добросвет, 2000. – 200с.

178. Шокиров, Т. Адиб, забон ва услуб [Матн] / Т. Шокиров. – Душанбе: Адиб, 2001. – 175 с.
179. Щур, Г.С. Теория поля в лингвистике [Матн] / Г.С.Щур. – М.: Наука, 1974. – 255 с.
180. Юликова, Н.М. Локативная валентность английских глаголов и вариантность локативных синтаксем. Автореф.дис.канд.фил.наук [Текст] / Н.М. Юликова. – СПб, 1994. – 16 с.
181. Яковлева, Е. С. О некоторых моделях пространства в русской языковой картине мира [Текст] / Е.С. Яковлева // Вопросы языкознания.- 1993 - №4. – с.48-62.
182. Ярцева, В.Н. Контрастивная грамматика [Текст] / В.Н. Ярцева. – М.: Наука, 1981. – 111 с.
183. Blokh, M.Y. A Course in Theoretical English Grammar / M.Y. Blokh – 4th ed., rev. – М.: Vysshaya Shkola, 2003. – 423 p.
184. Close, R.A. A Reference Grammar for Students of English / R.A. Close - М.: Prosvesheniye, 1979. – 352 p.
185. Connolly, J.H. Constituent Order in Functional Grammar: Synchronic and Diachronic Perspectives / J.H. Connolly. – Berlin; New York : Foris Publications, 1991 – 206 p.
186. Curme, G.O. English Grammar / G.O. Curme. – N.Y.: Barnes and Noble Books, - 1953. – 308 p.
187. Danes, F. The Relation of Gender and Periphery as a language Universal / F/ Danes // Travaux Linguistique de Prague – Prague: Academic, 1996 – P. 2-21
188. Gordon, E.M. A Grammar of Present Day English / E.M. Gordon, I.P. Krylova. – 2nd ed., rev., and enlarged. – М. : Vysshaja skola, 1980. – 335 p.
189. Groot, C. Functional Grammar / C. Groot // Лингвистика на исходе века: итоги и перспективы. Тезисы международ. конференции - М.: Филология, 1995. С. 534-535.
190. Plyish, B.A. The Structure of Modern English / B.A. Plyish. – 2nd ed. – Л. : Просвещение, 1971. – 367 с.

191. Ilyish, B.A. The Structure of Modern English / B.A. Ilyish. – 2nd ed. – Л.: Просвещение, 1971. – 367 с.
192. Khaimovich, B.S. A Course in English Grammar / B.S. Khaimovich, B.I. Rogovskaya. – М.: Высшая школа, 1967. - 299 с.
193. Lakoff, G. Irregularity in Syntax / G. Lakoff. – N.Y.: Holt, Rinehart and Winston, inc., 1970. – 207 p.
194. Leech, G. Svartvik, J. A Communicative Grammar of English / G. Leech, J.Svartvik. – М. : Prosvesheniye, 1983. – 304 p.
195. Martin, J.R., Matthiessen M.I., Painter C.- Working with Functional Grammar - Hodder Education Publishers; 1st edition, 1996. – 306 p.
196. Miller, G. Language and Perception // G. Miller, – P.N. Johnson-Laird-Massachusetts: The Belknap Press of Harvard University Press. Cambridge, 1976. -760 p.
197. Nosek, J. Contributions to the Syntax of the New English Complex sentence / J. Nosek – Praha: Universita Karlova, 1966. – 137 p.
198. Quirk, R., Greenbaum S., Leech G., Svartvik J. A University Grammar of English / R. Quirk, S. Greenbaum, G. Leech, J. Svartvik – М.: Vysshaya Shkola, 1982. – 391 p.
199. Rayevska, N.M. Modern English Grammar / Kiev: Visca Skola Publishers, 1970. – 304 p.
200. Rayevska, N.M. Present-Day English Syntax / Kiev: Visca Skola Publishers, 1970. – 180 p.
201. Sweet, H.A. A New English Grammar. Logical and Historical. Part II / H.Sweet. – Oxford: The Clarendon Press, 1958 – 136 p.
202. Thompson, G. Introducing Functional Grammar / London, СОЛ, САХ

Б) Фарҳангномаву сарчашмаҳо

203. Ахманова, О.С. Словарь лингвистических терминов [Текст] / О.С. Ахманова. - М.: Советская энциклопедия, 1966. – 608 с. - СЛТ
204. Кортни, Р. Английские фразовые глаголы. Англо-русский словарь. [Текст] / Р. Кортни. – М.: Русский язык, Лонгман. 1997. – 767 с. - СФГ

205. Кунин, А.В. Англо-русский фразеологический словарь [Текст] / А.В. Кунин – 4-е изд., перераб. и доп. – М. : Русский язык, 1984.- 944 с. АРСФ
206. Мамадназаров, А. Фарҳанги англисӣ-тоҷикӣ [Матн] / А. Мамадназаров. – Душанбе:2007.-1079 с.
207. Фарҳанги тафсирии забони тоҷикӣ. Ҷ. 2, [Матн] – Душанбе:2010. -623 с.
208. Longman Dictionary of Contemporary English - 3rd ed. – Harlow: Longman Ltd Group, 1995 – 1668 p.
209. [https:// vazhaju.com/ search](https://vazhaju.com/search).

В) Феҳристи адабиёти бадеӣ:

210. Айнӣ, С. Дохунда. [Матн] / С. Айнӣ. – Душанбе: Ирфон, 1984. – 432 с.
211. Айнӣ, С. Куллиёт. / [Матн] С. Айнӣ. ҷ. 3. – Сталинобод: Нашриёти давлатии Тоҷикистон, 1960. - 622 с.
212. Айнӣ, С. Ёддоштҳо. (чор қисм) [Матн] / С. Айнӣ – Душанбе.: - Сарредаксияи илми Энциклопедияи Миллии тоҷик. 2009. -680.
213. Улуғзода, С. Восеъ [Матн] / С. Улуғзода - Душанбе:Ирфон, 1979. – 367с.
214. Aini, S. The Sands of Oxus. Boyhood reminiscences of Sadridin Aini. Translated from the Tajik Persian with an introduction and notes by John R. Perry and Rachel Lehr. – Costa Mesa, California: Masda Publishers, 1998. - 277 p.
215. Meyer, St. Breaking Dawn, - Little, Brown Books for Young Readers, 2008. - 756 с.
216. Rowling, J.K., Harry Potter and the Philosopher’s Stone. – First American Edition, 1998 – 145 с.

НАШРИ ТАЪЛИФОТИ ИЛМӢ ДАР МАВЗУИ ДИССЕРТАТСИЯ

I . Маҷаллаҳои илмӣ тақризшавандаи шомили ҚОА-и назди

Президенти Ҷумҳурии Тоҷикистон ва ҚОА-и Федератсияи Россия:

[1-М]. Иброгимова, М.Т. “Мафҳуми майдон ва моҳияти он дар илми забоншиносии муосир” [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. / М.Т. Иброгимова. – Душанбе, 2018. - №7. – С. 31-33.

[2-М]. Иброгимова, М.Т. “Мақоми пешоянд дар майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забони англисӣ” [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. Бахши илмҳои филологӣ. / М.Т. Иброгимова. – Душанбе, 2019. -№1. – С.54-58.

[3-М]. Иброгимова, М.Т.Ф “Роҷеъ ба яке аз нишондиҳандаҳои ядроии майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забони англисии муосир” [Матн] // Паёми Донишгоҳи миллии Тоҷикистон. / М.Т. Иброгимова. – Душанбе, 2019. – №6. – С. 66-71.

[4-М]. Нематуллоева, М.Н., Иброгимова, М.Т. Масоили майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забоншиносии муосир [Матн] // Паёми донишгоҳи забонҳо. Бахши илмҳои филологӣ, педагогӣ, таърих. / М.Т. Иброгимова. – Душанбе, – 2023. - №1-С.71-76.

II. Дар маҷмуа ва нашрияҳои дигари илмӣ:

[5-М]. Иброгимова, М.Т. Ҳоли макон чун воситаи ифодакунандаи локативият дар забонҳои англисӣ ва тоҷикӣ [Матн] // Аз Ҳазорчашма то Чикаго: маҷмуаи маводи конфронси илмӣ – амалӣ бахшида ба 70-солагии номзоди илмҳои филологӣ, дотсент Бойматов А.Б. / М.Т. Иброгимова. – Хучанд: Меъроҷ, 2018. – С.134-138.

[6-М]. Иброгимова, М.Т. Роҷеъ ба масоили майдони функционалӣ-семантикии локативӣ дар забоншиносӣ [Матн] // Маҷмуаи масъалаҳои мубрами забоншиносӣ, тарҷума ва усули таълими забонҳои хориҷӣ дар макотиби олий: маҷмуаи маводи конфронси илмӣ-амалии байналмилалӣ. / М.Т. Иброгимова. – Душанбе:2018. – С.117-118.

[7-М]. Иброгимова, М.Т. Грамматикаи функционалӣ ҳамчун асбоби омӯзиши ҳодисаҳои забонӣ [Матн] // Маводи конфронси илмӣ бахшида ба “Солҳои 2019-2021 солҳои рушди деҳот, сайёҳӣ ва ҳунарҳои мардумӣ”, иҷрои “Барномаи давлатии тақмили таълим ва омӯзиши забонҳои русӣ ва англисӣ дар Ҷумҳурии Тоҷикистон барои давраи то 2030” ва 70-солагии дотсенти кафедраи фонетика ва лексикологияи забони англисӣ Нематуллоева М.Н. - / М.Т. Иброгимова. Хучанд, 2019. – С.56-60.

[8-М]. Иброгимова, М.Т. Функционально-семантическое поле локативности и ее структура в современном таджикском языке. [Матн] // Конференсияи илмӣ-амалии байналмилалӣ. / М.Т. Иброгимова - Екатеринбург, 2020.

[9-М]. Иброгимова, М.Т., Зоидова Т.А. Языковая сущность лексико и фразео-семантических полей [Матн] // Масоили мубрами забоншиносии типологӣ, германӣ ва методикаи таълими забонҳои хориҷӣ: маҷмуаи мақолаҳои илмӣ. / М.Т. Иброгимова, Т.А. Зоидова. –Хучанд: Мероҷ, 2020. – С. 97-105.